

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELÂGATI BİLİM DALI**

**ARAP DİLİNİN TARİHİ VE ARAPÇADA
DİGLOSSİA OLGUSU**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

SEJFİDİN HARUNİ

BURSA 2010

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELÂGATI BİLİM DALI**

**ARAP DİLİNİN TARİHİ VE ARAPÇADA
DİGLOSSİA OLGUSU**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

SEJFİDİN HARUNİ

**DANIŞMAN
Yard. Doç. Dr. Hasan TAŞDELEN**

BURSA 2010

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

..... Temel İslam Bilimler Anabilim/Anasanat Dalı,
..... Arap Dili ve Belagati Bilim Dalı'nda 700823023 numaralı
..... Seffidin Haruni'nın hazırladığı "..... Arap Dilinin
..... Tarihi ve Arapçada Diglossia Olgusu " konulu
..... (Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik Tezi/Çalışması) ile ilgili tez
savunma sınavı, 03.08/20.10 günü 14.00 - 15.00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan
cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının (başarılı/başarısız) olduğuna
..... (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Yardı. Doç. Dr. Hasan Teşdelev
Teşdelev

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. İsmail Güler

İsmail

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. Vejdi Bilgin
U.Ü. İlahiyat Fakültesi

...../...../20.....

ÖZET

Yazar:	Sejfidin HARUNİ
Üniversite:	Uludağ Üniversitesi
Ana Bilim Dalı:	Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı:	Arap Dili ve Belagatı
Tezin Niteliği:	Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı:	ix + 103
Mezuniyet Tarihi:	
Danışmanı:	Yard. Doç. Dr.Hasan TAŞDELEN

ARAP DİLİNİN TARİHİ VE ARAPÇADA DİGLOSSİA OLGUSU

Dilbilimciler arasında, Câhiliyye devrinde var olan, İslam'ın ilk yıllarında da varlığını sürdüren Arap dilinin dilsel karmaşıklığı kabul edilen bir gerçek ise de, bu karmaşıklığın boyutu konusunda, delillerin azlığı sebebiyle, tek ve üzerinde uzlaşmış bir görüş yoktur. Her halükarda, çöl şartlarında müstakil kabilelerce sürdürülen yaşam bizi, İslam'dan önce Arap dilinin tamamen homojen bir yapıya sahip olmadığını düşünmeye zorlar. Ancak, yaşam şartlarının düzelmesiyle birlikte, Câhiliyye döneminde dinî, siyasî ve ticarî merkez konumuna gelen Mekke'de, birçok kabilenin birbirleriyle karışması sonucunda ortak bir dilin oluştuğu düşünülebilir. Bu dil, Kur'ân'la birlikte kemale ermiştir.

Milâdi VII. ve VIII. yüzyılda yapılan fetihlerle birlikte Arap dili, Arap yarımadasının dışına çıkmıştır. Fethedilen yeni yerlerde genelde azınlık olarak yaşayan Araplar, dillerini birçok yabancı dilin tesirinden korumakta zorlandılar. O zamandan beri büyümeye başlayan edebî dil ile halk dili arasındaki uçurum, Abbâsi döneminde ve sonrasında, merkezî otoritenin zayıflaması ve yönetimin yabancı eline geçmesiyle birlikte daha da belirgin hale gelmiştir.

Arap ülkelerindeki kolonyalizm zamanında (XIX. y.y. ve sonrası) da Arap dili, Fransızca ve İngilizceden çokça etkilenmiştir. Bugün, birbirinden oldukça farklı olan edebi Arap dili ve halk dilinin Arap ülkelerindeki paralel kullanımı, sosyolinguistikte **diglossia** terimiyle karşılanmaktadır.

ANAHTAR KELİMELER: Diglossia, Standart Arap dili (fushâ, edebî dil), Halk Arapçası (ammîce), Ortak Arapça.

ABSTRACT

Author:	Sejfidin HARUNĪ
University:	Uludağ University
Main Dicine:	Basic İslamic Sciences
Dicine:	Arabic Language and Rhetoric
Characteristic Of Thesis:	Master Degree Thesis
Page Numbers:	ix + 103
Graduation Date:	
Consultant:	Vice Doc. Dr. Hasan TAŞDELEN

HISTORY OF ARABIC LANGUAGE AND DIGLOSSIA

Although the complexity of the situation in which Arabic language was in the Age of Jahiliyya and during the early years of Islam is a known fact to linguists, they cannot agree on the scale of this complexity due to the lack of facts. Among other things, life in the desert of the generally independent Arab tribes makes it hard for us to believe in the complete homogeneity of the structure of the Arabic language in the times before Islam. However, with the improved living standard in Mecca, the city which afterwards had the role of the religious, political and trade centre and where tribes started mingling, we can suppose that the forming of the common Arabic language began. This language ‘matured’ with the advent of the Koran.

In the 6th and 7th century, with the beginning of Islamic conquests, the Arabic language spread out of the borders of the Arabian Peninsula. The Arabs, who were a minority in most places they conquered, couldn’t, of course, manage to defend their language from the harmful influences of other languages. The discrepancy between the colloquial and the standard language, which began to grow from that time, grew to become more apparent during the Abbasids and afterwards with the decentralisation of central power and while being under other communities.

During the colonisation of Arab countries, English and French had a great influence on Arabic. Nowadays, parallel use of the colloquial and classical Arabic is known as diglossia in sociolinguistic studies.

KEYWORDS: Diglossia, Standard Arabic Language (fushâ, literary language), Colloquial Arabic (ammiyyah), Common (Coinē) Arabic.

ÖNSÖZ

Kur'ân'ın dilini öğrenmek ve bu dille ilgilenmek, benim için her zaman bir tutku olmuştur. Zamanla, bu dilin özelliklerini öğrendikçe, kendimi engin bir dil hazinesinin kıyısında buldum. Bu aynı zamanda beni Arapçanın bir takım problemleriyle de tanıştırdı. Bu problemlerin en önemlilerinden birisi, 1960'lı yıllardan itibaren Arapça için de kullanılmaya başlayan 'diglossia'dır ki, bu çalışmamızın temel konusunu teşkil etmektedir.

Arapçada, eski tarihlere dayanan klasik dil ile halk dili arasındaki farklılık, sömürgecilik döneminden sonra daha da büyümüştür. Bugün, birbirinden çok farklı olan edebî Arap dili ile halk dilinin Arap ülkelerindeki paralel kullanımı, sosyolinguistikte, *iki dil* anlamını taşıyan diglossia terimiyle karşılanmaktadır. Tezimiz, Arap dilinin eski döneminden, çağdaş dönemine kadar diglossia sorununun tespiti ve değerlendirilmesi amacıyla yapılmıştır.

Bu konuyla alakalı Türkçe çalışmalara maalesef rastlayamadık. Bu durum bizi, daha çok Arapça, İngilizce, Almanca ve Boşnakça kaynaklarının kullanımına götürmüştür. Bu nedenle, dil bilim terminolojisi kavramlarından bazılarını Türkçeye çevirirken zorlandık. Şayet verilen bu Türkçe karşılıklarda isabetsiz olanlar varsa, müsamahayla bakılmasını istirham ediyorum.

“**Arap Dilinin Tarihi ve Arapçada Diglossia Olgusu**” adlı tezimizi iki bölümde incelemeyi uygun bulduk. Birinci bölümde, diglossiaya bir mukaddime olması açısından Arap dilinin genel tarihinden bahsettik. Bazen (en azından Türkiye’de) yanlış olarak aynı anlamda kullanılan Arap dili tarihi ve Arap dili edebiyatı arasındaki farkı burada tekrar vurgulamak yerinde olacaktır. Yine, Arap dilinin tarihi konusu çok geniş bir alan olduğundan, tezimizde ayrıntılara girilmemiştir. Dilin tarihi ele alınırken, daha çok diglossiyayı ilgilendiren çeşitli siyasî ve sosyal olaylardan bahsedilmiştir. Buradaki hedefimiz, Arap dilinin tarihi boyunca diglossianın akışını, var olup olmadığını ve var olması durumunda sebeplerini ortaya koymaktır.

İkinci bölümde daha özel olarak diglossia ele alınmıştır. Tezin amacı fushâ ile ammîce değerlendirmesi olmasa da standart Arap dili ile ammîce arasındaki önemli görülen bazı farklara değinilerek Arap dilinin genel ‘diglossial’ durumundan bahsedilmiştir. Son olarak Arap dili tarihi ve diglossia konularıyla ilgilenmiş meşhur müsteşriklerin görüşleri verilip, sonuç bölümünde tezin ve bu görüşlerin sentezi yapılmıştır.

Tezime başladığımdan beri değerli fikirleriyle bana yön veren başta tez danışmanım Yard. Doç. Dr. Hasan Taşdelen’e, özellikle kaynak temini konusunda yardımına başvurduğum Doç. Dr. İsmail Güler’e ve istişare ettiğim diğer hocalarıma teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Seyfidin HARUNİ

BURSA 2010

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM ARAP DİLİNİN GENEL TARİHİ

I. ARAPÇANIN SÂMÎ-HÂMÎ DİLLER ARASINDAKİ YERİ	5
A- SÂMÎ-HÂMÎ DİLLERİNİN SINIFLANDIRILMASI.....	6
1. HÂMÎ DİLLER.....	6
2. SÂMÎ DİLLER	7
B- İSLAM ÖNCESİ ARAP KABİLELERİ	9
II. LİNGÜİSTİK TİPOLOJİSİ BAKIMINDAN ARAP DİLİ	11
III. MUKAYESELİ ARAŞTIRMALARIN SONUÇLARI IŞIĞINDA ARAP DİLİ	13
IV. BÖLGESEL (AREAL) LİNGÜİSTİK BAKIMINDAN ARAP DİLİ	16
V. DİYAKRONİK LİNGÜİSTİK BAKIMINDAN ARAP DİLİ	20
VI. ARAP DİLİNİN GEÇİRDİĞİ DÖNEMLER.....	22
A- ESKİ ARAP DİLİ DÖNEMİ.....	22
B- KLASİK DİL	25
C- GERİLEME DEVRİ	29
D- ÇAĞDAŞ DİL	33
E- BUGÜNKÜ DURUM.....	35

İKİNCİ BÖLÜM DİGLOSSİA VE ARAP DİLİ

I. DİGLOSSİA.....	41
A- ARAP DİLİ VE DİGLOSSİA	42
B- FERGUSON'UN ORJİNAL DİGLOSSİA TARİFİ	46
C- DİGLOSSİA İLE BİLİNGUALİZM ARASINDAKİ FARK	48
D- FERGUSON'A GÖRE DİGLOSSİANIN BAZI ÖZELLİKLERİ.....	49
1. Fonksiyon.....	49
2. Prestij	50
3. Edebî Miras	50
4. Edinme (Dil Edinmesi)	50
5. Standartlaştırma	50
6. İstikrar (Süreklilik)	51
7. Gramer	52

E- FUSHÂ (STANDART ARAP DİLİ) – AMMÎCE (HALK DİLİ) TARTIŞMASI	52
II. STANDART ARAPÇA İLE HALK ARAPÇASI ARASINDAKİ BAZI FARKLAR	54
A- Mâzî Sülâsî Fiilin Sigaları	55
B- Fiilin Meydana Gelişini Te'kît Etmesi İçin Muzâri Fiilin Başına 'ب' Harfinin Gelmesi	55
C- Geleceği İfade Etmek İçin Muzâri Fiilin Başına 'ح' Harfinin Gelmesi	56
D- Teşvik İçin Muzâri Fiilin Başına 'ما' nın Gelmesi	56
E- 'ألف التثنية' nin ve 'نون النسوة' nin Fiillerin Çekimlerine Girmemesi	57
F- Mechûl Olarak إنفعل Sigasının Mâzî ve Muzâride Kullanılması	57
F- İsm-i Fâil	58
G- Soru Edatları	58
III. MEŞHUR DİLBİLİMCİLERİN ARAP DİLİ TARİHİ VE DİGLOSSİASI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ	60
A. CHAİM RABİN VE 'İLK DÖNEM ARAPÇASI' (m. 300-600)	60
B- JOSHUA BLAU'NUN ARAPÇADAKİ DİGLOSSİANIN BAŞLANGICI VE ÇAĞDAŞ ARAP LEHÇELERİNİN MENŞEİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞÜ	65
C- MUHAMMED HALEFULLAH AHMED VE 'ERKEN ORTA ARAPÇA' (العربية الوسيطة المبكرة)	67
D- JOHANN FÜCK VE ORTA ARAPÇA	68
E- CHARLES FERGUSON VE MÜŞTEREK HALK ARAP DİLİ	73
1. Tesniyenin Kaybolması	75
2. Teltele	76
3. 'و' Harfi İle Biten Fiillerin Kaybolması	77
4. Mud'aaf Fiillerin Sigalarının Döndürülmesi	78
5. Fiilin Son Eki 'ل'	79
6. 3'ten 10'a Kadarki Sayma Sayıları	79
7. 13 İla 19 Arasındaki Sayılarda 'ط' Harfinin Bulunması	80
8. İsm-î Tafdîl'in Müennes Sigasının Bulunmayışı	81
9. Nisbet Son Eki (- ي)	81
10. Fiil 'جاء'	82
11. Fiil 'يرى'	83
12. İsm-i Mevsûl 'اللي' (* - ل ل -)	83
13. 'ض' ve 'ظ' Harflerinin Birleşmesi	83
H- HANS WEHR'İN ÇAĞDAŞ ARAP YAZI DİLİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞÜ	84
SONUÇ	90
ŞEKİLLER	96
BİBLİYOGRAFYA	99
ÖZGEÇMİŞ	103

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.md.	: Adı geçen madde
b.	: İbn, Bin
bkz.	: Bakınız
b.y.	: Baskı yeri yok
c.	: Cilt
ev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicri
m.	: Milâdi
Hz.	: Hazreti
d.	: Doğumu
.	: lm
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi vesellem
tsh.	: Tashih eden
ty.	: Tarih yok
v.s	: Vesaire
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı

GİRİŞ

Arap dili, bugün Arap birliğine üye olan 22 devletin resmî standart dilidir. Bu ülkeler, eskiden beri kendilerini Arap kimliği ile tanımlayan ülkelerdir ki, bunları şu şekilde sıralayabiliriz: Mağrip ülkeleri (Fas, Cezayir, Tunus, Libya), Orta Doğu'da; Mısır, Ürdün, Lübnan, Suriye, Irak; Arap Yarımadası'nda, Suudi Arabistan, Katar, Umman, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Yemen ve son olarak da Filistin yönetimi. Nisbeten daha az bilinen üyeler ise Sudan, Moritanya, Cibuti, Somali ve Komor¹ Adaları'dır. Tüm bu ülkeler Arapçayı, kendi ulusal ve resmî standart dilleri olarak kabul etmektedir.

Buna ilâveten Arapça, İslâm dininin dilidir. Kur'ân, Arapça inmiştir ve bu birkaç ayette açıkça zikredilmektedir.² İbadetlerde Kur'ân'ın tercümesini kullanmak dinî açıdan yasak olduğundan dolayı, dünyanın neresinde olursa olsunlar, Müslümanlardan namazlarında Arapça Kur'ân okumaları istenmektedir. Bu kontekste *Arapça* terimiyle, kurallaştırılmış, standart Arapça kastedilmektedir. (Arapçada: العربية الفصحى)

Bilindiği gibi Arap dilinin ve Arap dil biliminin gelişimi tarihinde birkaç asırlık inkıta devri yaşanmıştır. Geçen bu verimsiz zaman, çağdaş Arap dil bilimine birçok karmaşık dilsel durumu ve zafiyeti 'miras olarak bırakmıştır'. Onlardan biri de *diglossiadır*. Bu terim 'iki dil' anlamını taşıyan Yunanca **diglossia** kelimesinden gelir ve bir dil toplumunda paralel olarak iki farklı dilin kullanımını ifade etmektedir. Arap toplumlarının sömürgecilik zamanından tevarüs ettikleri iki dilliliğin yanında³ Arap dili bunun gibi özel bir dil ikilemesine de sahiptir. Arapçada, edebî dilin yanında, resmi olmayan yerlerde kullanılan ve edebî dilden oldukça farklı olan halk dili de mevcuttur. (Arapçada: اللهجة الدارجة, اللغة العامية)

Genel bir görüşe göre Arap lehçelerinin kendi içerisindeki ve klasik Arapça arasındaki farklılaşması, VII. ve VIII. yüzyılda yapılan büyük İslâmî fetihlerle

¹ **Komor Adaları'nın** doğru adı Kamer Adaları'dır. Osmanlı kayıtlarında ve Arapçada bu isimle geçer.

² Yûsuf, 12/2; Ra'd, 13/37; Nahl,16/103; Taha, 20/113; Zümer, 39/28.

³ Örneğin, Cezayir'de Arapça ve Fransızca dillerinin kullanımı.

başlamıştır. Bununla birlikte, İslâm gelmeden önce de Arapçada, birbirinden çok farklı olmamakla beraber, birçok lehçenin bulunduğunu söylemek, bir aşırılık olmaz. Zikredilen fetihlerle Arap kabileleri hem kendi içerisindeki karışmalara maruz kaldı hem de mağlup olan toplumlarla bir araya geldi. İslâm'ı yeni kabul eden insanlar pek tabii ki, Arapça öğrenmeye koyuldular. Bu süreçte fethedilen yerlerde varlığını korumaya çalışan Arap dili, ister istemez mahalli dillerden az da olsa bir şeyler alıyordu. Bu, Arap lehçeleri arasındaki farklılaşmayı daha da büyütüyordu. Daha Emevî döneminden başlayan siyasî karışıklıklar, merkezî otoritenin zayıflaması, Abbâsiler'den sonra da yabancı toplumlarının hükmü altına girilmesi gibi olaylar, Arapların ve dolayısıyla da dillerinin bölünmesine yol açmıştır. Yine, Napoleon'un Mısır'a 1798 yılında girmesiyle birlikte Araplar, Avrupa kültürüyle tanışmış ve böylece bu kültürü dakik bir şekilde ifade edebilecek yeni kelimelere ve terimlere ihtiyaç doğmuştur. Bu, çağdaş Arap dili üzerinde büyük etki bırakmıştır. Bunun yanı sıra, sömürgecilik zamanında bütün Arap ülkelerinde fushâyı (dolayısıyla Kur'ân dilini) yok etmek amacıyla, halk dilinin yaygınlaşmasını isteyen ve bunun için özel çaba sarf eden müsteşrikler ve çalışmalarını da işin içine katarsak, bugünkü fushâ ile ammîce arasındaki 'uçurumu' daha iyi anlamış oluruz.

Yukarıda zikrettiğimiz bilgilerden de kolaylıkla anlaşılacağı gibi, bugün 'modern Arap dili' dendiğinde, bu dilin iki varyantı anlaşılmaktadır. Bunlar, standart Arap dili (Kur'ân dilini, Cahiliye şiirini ve bedevi dilini numûne olarak almış) ve konuşma dilidir ki, içinde birçok mahallî lehçeyi barındırmaktadır. Arapça konuşma dilini (ammîceyi) bir insan sokakta edinebilirken, standart Arap dilini (fushâyı) ancak belli bir eğitimden geçerek edinebilir.

1960'lı yıllardan itibaren Arap dili ve diglossiası hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda genelde bir ülkenin lehçesi konu olarak ele alınıyor ve standart Arapçayla mukayeseli bir şekilde değerlendiriliyordu. Örneğin Amal Fâris, *Diglossia in Arabic Speech Communities: Classical Language Compared with the Syrian Vernacular*' adlı çalışmasında daha çok Suriye lehçesi üzerinde durmuş, Saleh Altoma, *The Problem of Diglossia in Arabic*' adlı kitabında Irak lehçesini ele almış, Sırbistanlı Srdjan Janković, *Diglosija u savremenom arapskom (Çağdaş Arap Dilinde*

Diglossia) adlı eserinde ise Mısır lehçesi üzerinde durmuştur. Konu hakkında yine birçok makale yazılmıştır. Tezimizde çok önemli gördüğümüz Chrales Ferguson'un, *Arabic Coinē (Müşterek Halk Arap dili)* ile Joshua Blau'nun, *The Beginnings of the Arabic Diglossia. A Study of the Origins of Neoarabic*, adlı makalelere yer verilmiştir. Tezimizde literatür taraması metodu kullanılarak, belli bir ülkenin lehçesi üzerinde durmadan, Arap dilinin genel diglossial durumundan bahsedilmiştir.

Tez boyunca standart Arap dili için değişik isimler kullanılmıştır. Onlardan bazıları: Arap dili, fushâ, Klasik Arapça, edebî Arap dili, çağdaş Arap dili, yazı dili ve italik harflerle *Arapça*. Lehçeler için de, ammîce, konuşma dili ile halk dili terimleri kullanılmıştır.

I. BÖLÜM

ARAP DİLİNİN GENEL TARİHİ

I. ARAPÇANIN SÂMÎ-HÂMÎ DİLLER ARASINDAKİ YERİ

Arapça (اللغة العربية) Sâmî-Hâmî Dilleri Ailesi'nin Sâmî koluna mensup bir dildir. Bu dillerin isminin ispatlanmış, gerçek bir genetik esası yoktur. 'Sâmî Dilleri' tabirini ilk defa XVIII. yüzyılın başlarında, Tevrat'ta *Yaratılış* bâbına dayanarak (X, 12) Alman dilbilimcileri Johann Gottfried Eichhorn⁴ (1752-1827) ve August Ludwig Schlözer (1753-1809) kullanmışlardır.⁵ Tevrat'ın mezkûr bölümünde Sâmî-Hâmî kavimlerin bir kısmının, Hz. Nuh'un oğulları olan S m ve H m'in soyundan geldikleri iddia edilmektedir.⁶

Hint-Avrupa dilleri için XIX. yüzyılın başlarında ve özellikle Franz Bopp'un⁷ (1791-1867)  alışmalarıyla başlayan karşılaştırmalı dilbilimi⁸, bu gruptaki bazı dillerin aralarındaki akrabalıklarını ispatlamaya çalışmış ve başarılı olmuştur. Bazı araştırmacılar tarafından Sâmî-Hâmî dilleri grubu, Hint-Avrupa dilleri grubuna katılmaya çalışılmışsa da, bu çaba, çalışma aŗamasından öteye geçememiştir. Sâmî-Hâmî dilleri arasındaki yakınlık, bir takım ortak karakteristik özelliklere dayanıyorsa da, aralarında kesin bir ilişkinin olup olmadığı, Şimdiye kadar tam olarak ispat edilememiştir.⁹

Yine, Sâmî-Hâmî dillerinin kendi aralarındaki dilsel özellikleri, örneğin bir Avro-Hint dillerinin aralarındaki özelliklerinden daha benzer ise de, aralarında yine spesifik farklar bulunmaktadır. Bunun için bu dillerin aralarındaki sınıflandırma, onların coğrafî konumlarına göre yapılacaktır.

⁴ Vâfî, 'Abdü'l-Vâhid, *Fikhu'l-luğa*, Nehdatu Misr, 3. baskı, Kâhire, 2004, s. 7.

⁵ Kaddûr, Ahmed Muhammed, *Medhal il  fıkhi'l-luğa el-'Arabiyye*, Daru'l-fikr el-muâsır, Beyrût, 1993, s. 23.

⁶ Kaddûr, a.g.e., s.23.

⁷ Alman dilbilimcisi. Özellikle Avro-Hint dilleri hakkında yaptığı çalışmalarla meŗhurdur.

⁸ özellikle avro-hint dillerinin gramerini karşılaştırmalı olarak konu alan kitabı: Bopp, Franz, "*Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, ArmEnischen, Griechischen, Lateinischen, Altslavischen, Gotischen und Deutschen*" (www.books.google.com.tr).

⁹ Mufti , Teufik, *Gramatika Arapskog Jezika*, Ljiljan, Sarajevo, 1998, s. 7.

A- SÂMÎ-HÂMÎ DİLLERİNİN SINIFLANDIRILMASI

Dilbilimin bu alandaki araştırmalarının tamamlanmamış olması (özellikle bu dillerin daha küçük grup ve alt grupları), dillerin sınıflandırması hakkında bazı araştırmacıların tereddüte düşmelerine ve farklı görüşler beyan etmelerine yol açmıştır. Burada önce Arap dilinden daha uzak olan Hâmî dil grubunu ele alacağız, daha sonra Sâmî dil grubunun sınıflandırılması verilecektir. Son olarak da Arap dili hakkında detaylı bilgi sunulacaktır.

1. HÂMÎ DİLLER

Otto Rössler¹⁰ (d. 1940) Hâmî dilleri, üç büyük grup halinde ele almaktadır:

1. *Bati-Hâmî dilleri*: (Libya-Berber ve Kanar dili)

2. *Doğu-Hâmî dilleri*:

a) Eritrey (alt-kuşit dili),

b) Agau (üst-kuşit dili).

3. *(Eski-) Mısır-Kıptî dili*.

Ancak, ‘Brockhaus’¹¹ ansiklopedisine (sözlüğüne) göre, yaşayan Hâmî diller beş gruba ayrılmaktadır:

1. *Berber grubu* (Tuareg, Kabil, şilhiş, Zenaga ve Zenet dillerini içerir).

2. *Kuşit grubu* (Bedauye, Saho, Afar, Galla, Somali, Bilin, Agau, Hamir, Kvara ve Kafa dillerini içerir).

3. *Hâmî-Sudan grubu* (Hausa dilini içerir).

¹⁰ Rössler, Otto, “*Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*”, Band 100, Heft 1, Tübingen 1950, s. 462.

¹¹ Friedrich Arnold Brockhaus tarafından yayınlanan Alman-dil ansiklopedisi.

4. *Nilot grubu* (Masai, Ndorobbo, Bari, Mandari, Şir, Kuku, Kakvak, Fadulu, Niyambara ve Ligi dillerini içerir).¹²

5. *Hâmî -Buşman grubu* (Hottentot dilini içerir).¹³

2. SÂMÎ DİLLER

Bu dillerin sınıflandırılması burada Henri Fleisch'e¹⁴ (1904-1985) göre verilecektir. Fleisch bu dilleri, üç büyük şubeye ayırmaktadır:

I. – *Doğu Sâmî dilleri* (Akad ya da Âsur ve Bâbil dilleri)

II. – *Kuzeybatı (ya da kuzey) Sâmî dilleri*

a) **Ken'ân (eski Ken'ân ve sonrasında,)**

1) Hıbru dili (İbranice)

2) Fenik dili

3) Ogarit (Ogarit şehrinin dili)

4) Moabit dili (Moaba kralı Mese Yazısı, yaklaşık 830 yıl m.ö).

b) **Aramîce (eski Aramîce), o da şu dilleri içermekte:**

1) Yahudi dili (Kuzey Suriye'de bulunan Zencerli'deki yazısıyla meşhurdur - M.Ö 8. yüzyılın ortalarından.)

2) Krallık Aramicesi (Pers imparatorluğu döneminden)

3) Elefantın'nin Aramîcesi

¹² http://www.brockhaus-enzyklopaedie.de/be21_article.php?document_id=0x0a2006b3@be

¹³ Muftić, a.g.e., s. 8.

¹⁴ Muftić, a.g.e., s. 8-10; Ayrıca bkz. Fleisch, Henri, *Introduction À L'étude Des Langues Sémitiques: éléments de bibliographie*, Paris, 1947, s. 144.

4) İncil Aramîcesi;

Batı Aramîcesi

5) Yahudi Aramîcesi

6) Filistin Hıristiyan Aramîcesi

7) Nabat dili

8) Palmir dili

Doğu Aramîcesi

9) Süryanice (Edesa'dan)

10) Bâbil Talmudunun Aramîcesi

11) Manda dili

III. – Güneybatı (Güney) Sâmi dilleri

a) Etiyopya dilleri

1) Gez dili (ölu bir dildir)

2) Amhar

3) Tigrinya

4) Tigre

5) Harari

6) Gurage

7) Gafat

8) Argobba

b) Güney Arap dilleri

- 1) Epigrafik: Mina, Katab, Ausans, Hadramevt ve Sebe dilleri
- 2) Çağdaş Güney Arap Lehçeleri: Şhauri, Sokotri, Mahri, Bota-Hari, Harsusi,

c) Kuzey Arap Dilleri

1. Epigrafik: (Lihyan dili, Semud dili ve Safevî dili)

Seyyid Ya'kûb Bekr'ın Arap dilini merkeze aldığı sınıflandırması ise farklıdır. O, Arapçanın, Sâmi Batı kolunun güney diller grubuna mensup olduğu görüşündedir. Sınıflandırması ise, 'Batı Sâmi dilleri ve Doğu Sâmi dilleri' şeklindedir.¹⁵

B- İSLAM ÖNCESİ ARAP KABİLELERİ

Tüm Arap tarihçileri ve konuyla ilgilenen diğer araştırmacılar İslam öncesi Arap yarımadasında yaşayan Arap kabilelerini, iki ana grup altında toplamaktadır:

1. Kahtânîler (القحطانية) – Yemen'de ve Arabistan'nın güney taraflarında yaşamışlardır. Asılları Kahtan'a (İncil'de Yaktân diye geçmektedir) dayandırılmaktadır. Bütün İslâm kaynakları ve Tevrat, Kahtân'ın Hz. Nûh'un oğlu Sâm'ın soyundan geldiği konusunda birleşmektedir. Bazı ensâb âlimleri, onun Tevrat'ta geçen Yaktan (Tekvîn 10/25) olduğunu kabul edip bazı isimlerin Arapça söyleniş şekliyle aşağıdaki gibi vermektedirler:

قحطان (يقطان) بن عابر بن صالح بن ارفخشذ بن سام بن نوح¹⁶

¹⁵ Bekr, Seyyid Ya'kûb, *Dirâsât fî fikhi'l-luğati'l-'Arabiyye*, Mektebetu 'ilmi'l-luğa, Beyrût, 1969, s. 2-7.

¹⁶ Fayda, Mustafa, "Kahtân", *DİA*, c. XXIV, s. 201-202; Ayrıca bkz. Muhammed Ahmed Hab el-Mevlâ bik, Alî Muhammed el-Becâvî, Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, *Eyyâmü'l-'Arab fî'l-Câhiliyye*, Menşûratu'l-mektebeti'l-'asriyye, Saydâ, Beyrût, ty, s. 408-419.

Yine, ensâb âlimlerinden bazıları, Kahtân'nın Hz. İsmail'in soyuna mensup olduğunu iddia etmişlerse de bu görüş İbn Hazm (994-1064 m.) tarafından kesinlikle reddedilmiştir.¹⁷

Ensâb ve tarih kitaplarında Kahtânîler'le Adnânîler arasında başlangıçtan beri çeşitli ihtilaflar olduğu kaydedilmektedir. Ancak Câhiliye devri şiirlerinde Adnân ve Kahtân isimlerine nisbet edilen ihtilâflara rastlanmamaktadır.¹⁸

Kahtan, Himyerîler, Kehlânîler, Tebâbîler, Lahmîler ve Gassânîler'in atası sayılır.

1) Himyerîler – Yemen'de hüküm sürmüşlerdir. Sekasik (السكاسك), Şa'biyyûn (الشعبيون), Benû Reyyân (بنو الريان), Kuda'a (قضاة) ve 'Abdu-Şems (عبدشمس) kabîleleri onlara dâhil olmaktadır.

2) Kehlânîler – كهلان بن سبا بن يعرب بن قحطان soyundan gelmektedirler. Yemen'in bazı bölgelerinde ve çöllerinde hüküm sürmüşlerdir. Onlara dâhil olan kabileler ise şunlardır: Hemedan (همدان), Ezd (الأزد), Tayy (طيء) ve Mezhic (مذحج).

3) Tebâbîler (التبابعة) - Yemen hükümdarları.

4) Lahmîler (اللحميون) - Hira hükümdarları.

5) Gassânîler (الغساسنة) - Suriye hükümdarları.¹⁹

2. Adnânîler (العدنانية) – İsmâîlîler (الإسماعيلية), Mudârîler (المضرية) ya da Meaddîler (المعدية) isimleriyle de anılırlar. Bu isimlerini İbrâhîm'in oğlu İsmâîl'in soyundan gelen ve ataları sayılan Adnân'dan almaktadırlar. Bütün İslâmî kaynaklar, Adnân'ın Hz. İbrâhîm'in oğlu İsmâîl'in soyundan geldiği konusunda birleşmekte, ancak hayatı hakkında fazla bilgi vermemektedirler. Hz. Peygamber'in yirmi birinci göbekten

¹⁷ Fayda, Mustafa, "Kahtân", *DİA*, c. XXIV, s. 202.

¹⁸ Fayda, a.g.md., s. 202.

¹⁹ Muftić, a.g.e., s. 15.

dedesi olan Adnân'ın babası Üded (أدد), annesi Belhâ bint Ya'rub'dur (بلهاء بنت يعرب). Mekke, Adnânîlerin ana yurdu kabul edilmektedir.²⁰

Meadd, Adnan'ın oğludur. Bu grup (Adnânîler), yukarıda da geçtiği gibi, bazen onun ismiyle de adlandırılmıştır. Kuzey Arap kabilelerinin alt grubu olan Nizar (نزار), Meadd'ın oğlunun adına göre isim almıştır. Nizâr da şu kabileleri kapsamaktadır: Rebi'a (ربيعة) ve Mudar (مضر). Rebi'a'nın daha uzak kolları ise şunlardır: Benu-Esed (بنو اسد), Abdu'l-Kays (عبدالكيس), Aneze (عنزة), Bekr (بكر), Teglib (تغلب), Va'il (وائل), Erâkim (الأرقام), Du'el (الدول) ve diğerleri.

Mudar kabileleri yine iki büyük kola ayrılmaktadır:

a) Kaysu-Aylân (قيس عيلان) – o da küçük küçük kabilelere ayrılmaktadır: 1) Ğatafan (غطفان) – ve yine bu kabileye mensup olarak Begid (بغيض), Abs (عبس) ve Zübyan (ذبيان) kabileleri bulunmaktadır. 2) Süleym (سليم) – O da Buhsa (بهثة) ve Hevazin (هوازن) kabilelerinin atasıdır.

b) Mudar'ın ikinci büyük kolu İlyas (إلياس) kabilesidir. Onun kolları ise Temim (تميم), Huzeyl (هذيل), Esed (أسد) ve Kinâne (كنانة)dir. Kinânedeki Kureyş (قريش), Kureyş'ten ise Cumeh (جمح), Sehm (سهم), Adiy (عدي), Mahzûm (مخزوم), Teym (تيم), Zehra (زهرة), Abdu'd-Dâr (عبدالدار), Esed ibn Abd'i-l Uzza (أسد بن عبدالعزى) ve Abdu-Menâf (عبد مناف) kabileleri gelir. Abdu-Menâf'tan ise, Abdu-Şems (عبدشمس), Nevfel (نوفل), Muttalib (المطلب) ve Hâşim (هاشم) kabileleri gelir. Hâşim'den Hz. Muhammed (s.a.v) ve Abbâsîler, Abdu-Şems'ten ise Emevîler gelmektedir.²¹

II. LİNGVİSTİK TİPOLOJİSİ BAKIMINDAN ARAP DİLİ

İlgili dilin *Arapça* olarak adlandırılması, şimdiye kadar kendisini sadece terminolojik olarak diğer dillerden ayrı tutmuştur. Öbür taraftan dilbilim tarihi ve

²⁰ Fayda, Mustafa, "Adnân", DİA, c. I, s. 391-392; Ayrıca bkz. Muhammed Ahmed Hab el-Mevlâ bik, Alî Muhammed el-Becâvî, Muhammed Ebu-l Fadl İbrâhîm, *Eyyâmü-l 'Arab fi-l Câhiliyye*, Menşûrat el-mektebeti-l 'asriyye, Sayda, Beyrût, t.y., s. 408-419.

²¹ Muftić, a.g.e., s. 15.

teorisi, Arap isminin kökeni ve gelişimi konusunda hiç bir katkı sağlamamıştır.²² Dil kelimesi (luğa), ل, غ, و, و kökünden (nâkıs fiili olan يلغو – لغا) gelen ve *konuşmak* anlamını taşıyan fiilden türetilmiş bir isimdir.²³ İki anlam taşıyan bu kök, anlamın birincisi ‘fayda vermeyen²⁴ veya kendisine güvenilmeyen şey’i ifade ederken, ikincisi ‘sürekli olarak veya şevkle yapmak, birini çok övmek, dilinden düşürmemek, sürekli bir şeyden bahsetmek, söz etmek’ anlamını taşımaktadır. Luğa kelimesinin de bu kökten türetildiği nakledilmektedir.²⁵ ‘Arapça dili’ (اللغة العربية) terkindeki *Arapça* sıfatı ise üç anlam taşıyan ب, ر, ع kökünden gelmektedir. Birinci anlamı, ‘izah etme, açıklama, açıkça söyleme’, ikincisi ‘aktiflik, nefsin hoşluğu’, üçüncüsü de ‘bedende ve ya herhangi bir uzuvda bir eksikliğin (bozukluğun) olması’ şeklindedir. Arapça da açıklamak anlamına gelen (ibâne) kelimesi gibi, i’râb (açıklama, açıkça ifade etme) kelimesinden türetilmiştir.²⁶ Bunu şu Arap atasözü de desteklemektedir: أعرّب الرجل عن ضميره إذا أبان عنه – İnsan düşündüklerini (içindekini) ifade etti/dile getirdi.²⁷ Bu, tabi ki, Arap dilinin açık ve fasîh bir dil oluşunda belki bir delil sayılabilir, ancak “Arapça mı onu konuşan toplumdaki ismini aldı ya da onu konuşan toplum mu ondan ismini aldı?” sorusunu ortadan kaldırmaz.

Yine, bu dili konuşanların *Arap* diye adlandırılması konusunda da tek ve kabul edilmiş bir görüş yoktur. Arapça’yı ilk konuşan kişi olarak rivayetler Yemenlilerin atası sayılan Ya’rub ibn Kahtan’ı zikreder. Bazı Arap tarihçileri, her ne kadar en son ve güvenilir tarih bulguları bunun tam tersini söyluyorsa da, İbrâhîm oğlu İsmâ’il’in çocukluğunu Yemenlilerin arasında geçirdiğini ve onların dilini konuştuğunu iddia etmektedirler. Fakat İsmâ’il zürriyetinin, hayatlarını Tihame bölgesinde, ‘Araba’ isimli

²² Kico, Mehmed, *Arapaska Jezikoslovna Znanost*, Fakultet İslamskih Nauka u Sarajevu, Sarajevo, 2003, s. 155.

²³ Ibn Cinnî, Ebu’l-Feth Usmân, *el-Hasâ’is fi’l-luga el-’Arabiyye*, Tahkik: Muhammed Ali Neccar, Daru’l-kutub el-Misriyye, Kâhire, 1956-1957, s. 33.

²⁴ İbn Manzûr, Ebu’l-Fâdil Cemâlud’-dîn Muhammed b. Mûkerrem el-Mısırî, *Lisânü’l-Arab*, c. XV, Beyrût, 3. baskı, Dâru Sâder, 1994, s. 250-251-252.

²⁵ İbn Zekeriyya, Ebu’l-Hüseyn Ahmed ibn Fâris, *Mu’cem Mekâyisi’l-luğa*, Tahkik: ‘Abdü’s-Selâm Muhammed Hârûn, Dâru’l-fikr, 1979, s. 255-256.

²⁶ İbn Zekeriyya, Ebu’l-Hüseyn Ahmed ibn Fâris, *Mu’cem Mekâyisi’l-luğa*, Tahkik: Abdü’s-Selâm Muhammed Hârûn, Daru’l-fikr, 1979, s. 299-300; İbn Manzûr, Ebu’l-Fâdil Cemâlud’-dîn Muhammed b. Mûkerrem el-Mısırî, *Lisânü’l-Arab*, 3. baskı, Beyrût, 1994, c. II, s. 577.

²⁷ Zeydân, Corcî, *el-Felsefetu’l-luğaviyye ve’l-elfâzu’l-’Arabiyye*, Dâru’l-hadâse, Kâhire, 1978, s. 38-40.

yerde sürdürmelerini göz önünde bulundurulursa, Arap tarihçilerin İsmâil’i bu ‘Araba’ isminden hareketle Arap jeneolojisine kattıkları da düşünülebilir. Böylece, Arap yarımadasında yaşayan ya da o zaman Arap dilini konuşan diğer toplumların da *Arap* olarak adlandırılmış olabileceğini görüyoruz. Bu nedenle *Arapça*, etnik toplumdaki çok, dilsel toplumu daha net ifade edebilir.²⁸ Aynı durum *Sâmîler* ismi için de geçerlidir. Bu isim etnik anlamından çok, linguistik anlam taşımaktadır. Akadça, Aramice, İbranice, Etiyopyaca ve Arapça dillerinin de, ortak bir dilden geldiklerini kabul etmek gerekir ki, o da eski Sâmi dilidir. Bu durumu kıyasen, çağdaş Romen dillerinin Latinceyle olan ilişkileri ile örneklendirebiliriz. Bununla birlikte, Latincenin sadece literatürde de olsa en azından bir şekli muhafaza edilmişken, eski Sâmi dilinde yazılmış hiçbir eserin bulunmayışı bizi, onu “ölmüş” bir dil olarak kabul etmeye zorlar. Yine de, ondan türemiş dillerin özelliklerine bakarak, onun neye benzediği tespit ya da en azından tahmin edilebilir.²⁹

Samî dilleri terimi genetik olarak birbirlerine yakın olan ve çok eski tarihlerden itibaren Yakın Doğu ve kuzeydoğu Afrika bölgelerinde varlıklarını sürdüren diller için kullanılır. Araştırmalar sonucu ortaya çıkan bilgiler, Sâmi’lerin kendi döneminde en yüksek kültür seviyesinde olduklarını söyler. Bu toplum grubunu Ârâmîler, Yahudiler, Asur-Bâbilliler, Araplar ve Etiyopyalılar teşkil eder.³⁰

III. MUKAYESELİ ARAŞTIRMALARIN SONUÇLARI IŞIĞINDA ARAP DİLİ

Sâmi diller hakkında en güvenilir sonuçlar bu dillerin birbirlerine olan benzerliği konusunda yapılan araştırmalarda elde edilmiştir. Dünya dil aileleri arasında birbirlerine bu derecede yakın olan dillere nadir rastlanmaktadır. Yapılan ilk araştırmalar bile bu

²⁸ Kico, a.g.e., s. 156; Ayrıca bkz. Yıldız, Hakkı Dursun, “Arap”, *DİA*, c. III, s. 272.

²⁹ Hitti, Philip, *İstorija Arapa*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1967, s. 29.

³⁰ Wulfinsûn, İsrâ’îl, *Târîhu’l-lugâti’s-Sâmîyye*, Dâru’l-kalem, Beyrût, 1980, s. 2; Ayrıca bkz. Vâfi, ‘Abdü’l-Vâhid, *Fikhu’l-luğa*, Nehdatu Misr, 3. baskı, Kâhire, 2004, s. 8 vd.

dillerin ortak özelliklerini tespit edip, bu dilleri konuşan toplumların bir zamanlar aynı dili konuştukları konusunda önemli deliller sunmuştur.³¹

Sesbilgisel (fonetik) analiz yönünden bakarsak, Sâmi diller ses sisteminin önemli özelliklerinden birisi, telaffuzlarında ortaya çıkan ve daha çok gırtlak seslerinden oluşan ünsüzler bakımından zengin bir ses sistemine sahip olmasıdır. Buna binâen, Sâmi dillerine ortak bir özellik atfedilebilir: Sesleri, konuşma organlarının daha derin bölgelerinden ortaya çıkmakta, ünlüler (vokaller) sistemi ise ‘fakir’dir. Arapça ses sisteminin diğer bir özelliği de, yumuşak damağın arkasından ortaya çıkan ünsüzlerin çokluğudur. Buna, kalan ünsüzleri de kattığımızda ‘eski Sâmi konsonantizmi’³² (ünsüzler sistemi)’ elde etmiş oluyoruz. Bu da Arapçanın, Sâmi diller içerisinde presemitik seslerini bu güne kadar en sağlam şekilde muhafaza ettiğini gösterir.

Sözlük alanında, sayı, kan akrabalığı fertleri, su, hava, gök, deniz v.b. isimler hemen hemen aynıdır. Zamirler ve bağlaçlar da birbirine çok yakındır. Eylemler aynı zamanlara sahip, benzer şekillerde çekimlenir ve mezîd fiiller ve anlamlar yine benzer metotlarla elde edilir.³³

Bu dil ailesinde benzer etimolojik prensipler de göze çarpmaktadır. Kelimeler genelde üç ünsüzden oluşan ‘kök’lerden türetilir. Doğada oluşan seslerini ifade etmek için kullanılan dört harfli fiiller ise normalde ilk iki ünsüze, iki aynı ünsüzün katılmasıyla meydana gelmiştir. Çok gülmek, kahkaha atmak anlamındaki fiil (قه+قه=قهقهه) buna örnek gösterilebilir. Kelimeler (isimler) fiillerdeki ünlülerin değiştirilmesiyle ya da onlara, baştan, ortadan ya da sondan münasip hecelerin katılmasıyla türetilir. Bu yönleriyle bu diller eklemeli diller yanında, bağlantılı diller grubuna da sokulabilir.³⁴

³¹ Kico, a.g.e., s.169.

³² Janković, Srđan, *Arapski izgovor s osnovama arapskog pisma*, Svjetlost, Sarajevo, 1983, s. 74.

³³ Kaddûr, Ahmed Muhammed, *Medhal ilâ fikhi'l-luğa el-'Arabiyye*, Daru'l-fikr el-muâsir, Beyrût, 1993, s. 29.

³⁴ Kico, a.g.e., s. 171; Kaddûr, a.g.e., s. 28.

Fleksiyon (i'râb, çekimleme) alanında isimlerin üç durum hali (ref, nasb ve cer) de her zaman dikkat çekmiştir. Bu üç hali Theodor Nöldeke³⁵ (1836-1930) 'Nabat' dilinin Arapçayla akraba dil olduğu konusunda delil olarak gösteriyor. Çünkü Nabat dilinde de ref halinin harekesi *damme*, nasb halinin *fetha* ve cer halinin de *kesre* idi. Johann Fück (1894-1974) aynı isim hallerinin eskiden Akad, Bâbil ve bazı Etiyopya dillerinde de mevcut olduğunu ileri sürmüştür. Bugün, her ne kadar saydığımız bu dillerde eskiden bunun böyle olduğunu delillendirmek güç olsa da, çağdaş Arap lehçelerinde i'râbın tamamen kaybolması gerçeği, onun eskiden tüm Sâmi dillerinde mevcut olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.³⁶

İ'râb açısından ikinci spesifik şey, Sâmi dillerinin fiilleri, çekimleri (conjugate) yanında, şimdiki zamanın sigalarında i'râb hallerine (decline) de sahiptirler (إعراب (الأفعال)). Spesifik diyoruz çünkü, nasıl ki isimler ve sıfatlar gramatik durumlarını değişik hareketlerle gösteriyorsa, fiillerdeki durum da aynıdır. Bir ismin ref ve nasb halinin harekesi neyse, ref ve nasb halindeki fiilin harekesi de o dur. Buna çağdaş dil bilimci el-Hukayl de katılmaktadır. O, ref ve nasb halinin hem isimlere hem de fiillere, cer halinin ise sadece isimlere has oluşunu iddia etmektedir. Çünkü cezm halindeki müzari bir fiilde cer halinin harekesini göremiyoruz.³⁷ Bosnalı Arap dil bilimcisi Mehmed Kico meseleye farklı bir açıdan yaklaşıyor ve ilginç bir iddiayı ortaya atıyor. Ona göre, cer halinin harekesini fiilde de görebiliyoruz. Onu da, "eğer fiilden sonra gelen kelime vasıl hemzesi ile başlıyorsa, cezm halindeki fiilin harekesi (sukûn) de ritmik hecelemede cer halinin harekesine (kesreye) dönüşür" fonetik kuralından çıkarıyor. Örneğin, *Lem yekuni'l-lezîne keferû*³⁸ ayetindeki يكون nâkıs fiilinin sukûnunun kesreye dönüşmesi gibi.³⁹

Tesniyenin, Arapçada olduğu kadar Sâmi kökenli dillerde olmasa da yine de, değişik kelimelerde varlığını hissettirmesi, çoğul kelimelerin benzer metotlarla türetilmesi v.s., bu dillerin ortak özelliklerinden birkaç tanesidir.

³⁵ Alman müsteşriki ve Sâmi diller profesörüyüdü.

³⁶ Kico, a.g.e., s. 171.

³⁷ el-Hukayl, Suleymân ibn Abdu'r-Rahmân, *Delîlu'l-muallim ve'l-muteallim*, Riyâd, 1994, s. 16.

³⁸ Kur'ân, el-Beyyine, 98/1.

³⁹ Mehmed Kico, *Arapaska Jezikoslovna Znanost*, Fakultet İslamskih Nauka u Sarajevu, Sarajevo, 2003, s. 172.

IV. BÖLGESEL (AREAL) LİNGÜİSTİK BAKIMINDAN ARAP DİLİ

Güvenilir bilgilere göre, İslam'dan hemen öncesi Arap yarımadasının her tarafında insanlar arasında, kabilelerin birbirleriyle yaptıkları ittifakların ve ticaretin yanında, şiirler de söylenmekteydi. Buna dayanarak, farklı kabilelerin birbirleriyle kolayca anlaşmışları o zamanki ortak bir dilden bahsedilebilir. J. Fück'un iddiasına göre edebî Arap dilinin temelleri yanında (Kur'ân ve İslam öncesi şiir dili), müşterek dil rolünü oynayan ve İslam öncesi kabilelerin karışmalarıyla oluşan *Bedevî dili* dediği bir dil de mevcuttu. Fakat bu dil, başka yerlere intikal edecek ve yayılacak güçte değildi.⁴⁰

Arap dilinin kendi beşiğinden çıkması ve başka yerlere yayılması hiç şüphesiz İslam'la başlamıştır. İslam'ın hâkim din pozisyonunu aldığı her yer, Arap dilinin yayılmasına imkân tanıyordu. Özellikle bir yerde devletin kurulmasından sonra hızlı bir yayılma kaydediyordu. Arap yarımadasına komşu olan bölgeler fethedildikten sonra hicretler başlamış ve gidilen yerlerde artık Arap dili kullanılmaya başlamıştır.

Arap dilinin konuşulduğu sınırlar hızlı bir şekilde genişliyordu. Hiçbir şekilde dayatma yoluyla yayma çabasına girilmemesine rağmen, Arap dili çok kısa zamanda İslam devleti sınırları içerisinde devletin resmi dili konumuna yükselmişti. İslam dini gibi Arap dili de zorla dayatılmıyordu, aksine, toplumlar kendi istekleriyle onu resmi dilleri olarak kabul ediyordu.⁴¹

Arap dilinin yayılması mücavir beldelerin ve akraba dillerin temaslarıyla başlamıştır. Kısa zaman içerisinde Sebe, Main, Hadramevt ve Arap yarımadasının güneyinde bulunan diğer dillerin üstüne egemenliğini kurmuştur.⁴² Kuzeye doğru intikal ederek, aralarında yakın ve uzak akrabalığı olan Sâmi dillerinin mevcut olduğu bölgelere de yayılmaya başlamıştır. Suriye, Filistin ve Mezopotamya'da Aramice ile karşı karşıya gelmiştir. Daha önce Filistin'den İbraniceyi, Mezopotamya'dan da

⁴⁰ Kico, a.g.e., s. 194

⁴¹ İtalyada, Toskan diline resmi dil olarak kabul edilmesi için sadece bir kaç on yıl yetiyordu. Diğer taraftan ise Cezair'de Fransızcaya bir buçuk yüzyıl buna yetmedi. Bu iki misalin arasında insan iradesi vardır. Fransızcanın işgalci dil konumunda olması, 130 yıl süren işgalden sonra bile tam olarak kabul edilmemesine sebebi. Dinden güç alan Arap dili Fransızcaya en büyük engeldi. Bkz. Kico, a.g.e., s. 194.

⁴² Bekr, a.g.e., s. 17.

Akadçayı ‘çıkartan’ ve bu bölgelerde kendi varlığını sürdüren Aramice de yerini Arapçaya bırakmıştır.

Arapçaya en uzun mukavemeti Aramice’nin Süryânî lehçesi göstermiştir. Bu da onun, kilisenin dili olmasından kaynaklanıyordu. Günlük ihtiyaçlar için toplumun dil olarak Arapçayı benimsenmesine rağmen, Hıristiyan din adamları ayinlerinde ve yazmalarında uzun zaman Süryaniceyi kullanmaya devam ettiler. Fakat uzun mukavemetlerinden sonra din adamları da Arapçaya boyun eğmiştir.⁴³

İslam birliğinin ilk yüzyılının ilk yarısından sonra, Arap dili hızlı bir şekilde bütün Yakın Doğu’ya yayılmıştır. Sonraları batıya doğru yönelip, Mısır, Sudan, Kuzey Afrika ve Güney İspanya’ya yayılmaya başlamıştır. Mısır’da Kopt dilini, Kuzey Afrika’da ise birçok berber lehçesini bastırmıştır. İki asrın geçmesiyle birlikte Arap dili hemen hemen gittiği her yerde ve bulunduğu her dilin üstüne egemenliğini kurmuştur.⁴⁴

Emevîlerin hilafeti ve hükümdarlığı bittikten, İran ve Türk kabileleri de sayı olarak Arapları geride bıraktıktan sonra, dil asimilasyonu Arapları da ‘vurmuştur’. Fakat bu sıkça kendisini göstermiş olaylardan olmayıp, genelde az bir sayı ile sınırlıydı. Ayrıca bu, Arap toplumlarının kendi isteği ve kabulüyle yaptıkları bir iş olarak da görülebilir. Zira, yeni dil toplumu çerçevesinde de kendi dinlerini ve geleneklerini rahatça sürdürebiliyorlardı. Diğer yandan bakarsak, İran ve Özbekistan tarafında yerleşen Araplar dillerine karşı çok daha tutucu davranıp, onu sıkıca koruyorlardı.⁴⁵

Arap dili, Arap yarımadasının güneyinden çıkarak, Afrika’nın doğu bölgelerine nüfuz etmeye başlamıştır. Umman’dan Zengibar’a, oradan da Afrika’nın diğer doğu bölgelerine intikal etmiştir. Bu gün Arap dilinin Oman lehçesi Zanzibar’da Svahili dilinin⁴⁶ yanında kullanılmakta, Somaliler ise ikinci dil olarak Arap dilinin Yemen lehçesini tercih etmektedirler.⁴⁷

⁴³ Bu kilisenin teolojik edebiyatı, 10. yüzyılda Arapça dilinde altın günlerini yaşamıştır. Bkz. Brockelmann, Carl, *Das Arabische und seine Mundarten*, Leiden, 1954, s. 220.

⁴⁴ Enîs, İbrâhîm, *Mustekbelu ’l-luğati ’l-’Arabiyyeti ’l-muşterake*, Ma’hedu’d-dirâsâti ’l-’Arabiyyeti ’l-’âliye, Kâhire, 1960, s. 30.

⁴⁵ Kico, a.g.e., s.196.

⁴⁶ **Svahili** veya asıl adıyla **Kiswahili**, Doğu Afrika’da kullanılan bir dildir. Günümüzde yaklaşık 80 milyon insan tarafından konuşulmaktadır. *Svahil*, Arapçada sahil (*sâhil* ساحل: *sawâhil* سواحل)

Mısır halkının Arap dilini kullanmaya başlaması, Mısır topraklarının Müslümanlara intikaliyle birlikte olmuştur. Müslümanlar, IX. yüzyılda Nil vadisinin tüm halkının sayısal anlamda en büyük topluluğu idi. X. ve XI. yüzyılda ise Koptî kilisenin ileri gelen adamları bile, Kopt dilini bırakarak, Arapçaya yönelmişlerdir. Bunun neticesinde kopt dili bir alt dil olarak muamele görmeye başlamış, XVI. yüzyılda ise günlük konuşmalarda varlığını tamamen yitirmiştir. Bugün Mısır’da ve Suriye’de Hıristiyanların Arapça konuşmaları, buna en bariz delildir.⁴⁸

Arap dilinin konuşulduğu bölgeleri bugün, sadece kendilerine Arap ülkeleri denilen devletler teşkil etmiyor. Güneye doğru Arap dili, Fas’ı geçerek Moritanya’ya ulaşmıştır. Bu devletin resmi dili her ne kadar Fransızca olsa da, oradaki toplumun çoğu berber lehçelerinin yanında Arapça da konuşabilmektedir. Benzer durum, mücavir bölgeleri olan Mali ve Senegal’da da mevcuttur.

Arapların İspanya’da hakimiyetleri sırasında (711-1492), Arap dili tüm Müslümanların resmi dili olup, İspanyalılara da çok çekici geliyordu. Fakat İspanyalıların yönetimi tekrar ellerine almaları, Arap dilinin resmîyetini kaybetmesine yol açmıştır. 1609 yılına kadar süren Müslüman toplumların göçleri ve kaçışlarıyla birlikte Arap dili de tamamen kaybolmuştur.

Orta çağın başlarında Arapça, Malta devleti halkının dili olmuştur. Kuzey Afrika bölgelerinde yaşamış Ağlebî kavimlerin tüccarlarının, Malta’ya ayak basan ilk Araplar olabilecekleri tahmin edilmektedir. Oralara, 830 yılında gitmişlerdir.

Arapçanın yayılmasının hızı, yakın ve uzak bölgeler ve devletlere göre farklılık gösteriyordu. Suriye, Filistin ve Mezopotamya’da Arapçayla temaslarda bulunan Aramicenin, Arapçayla yer değişmede çok fazla vakit almaması garip bir olay değildir. Bu örnek ışığında “Afrika’da Hâmî dillerin mensupları olan toplumlara da Arapça tamamen yabancı bir dil değildi” diye güçlü bir tahminde bulunabiliriz⁴⁹

anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Svahili ismi Doğu Afrika’nın sahilindeki konuşulduğu dili ifade etmektedir.

⁴⁷ Kico, a.g.e., s. 196.

⁴⁸ Dubravko, Škiljan, *Pogled u lingvistiku*, Školska knjiga, Zagreb, 1980, s. 31.

⁴⁹ Bekr, a.g.e., s. 23.

Dilin yayılmasında önemli rolü, tabi ki, çevre şartları ve iletişim bağlantılarının imkânları oynuyordu. Buna dayanarak, dağlık, kapalı ve erişilmesi zor olan bölgelerdeki (Örneğin: Lübnan, Suriye ve Kuzey Irak'ın bazı bölgeleri) arapçalaştırma, düz arazili bölgeler ve şehirlerdekinden daha yavaş yürüyordu. Yukarıda saydığımız ülkelerde bugün, atalarının dillerini kullanan birçok Hıristiyan topluluğunu bulabilmemizin mümkün olması, buna delil olarak verilebilir.

Coğrafi sınırları dikkate aldığımızda, Arap dilinin, tarih içerisinde çok hızlı yayılabilmiş nadir dillerden olduğu söylenebilir. Bu 'şaşırtıcı' yayılmaya bir sürü sebep öne sürülebilir. Fakat esas sebep hiç şüphesiz İslam dininin yayılmasıdır. Bu dinamik din, Arapçaya kapıları açarak, yüzyıllar boyu onu muhafaza etmeye devam etmiştir. Haklı olarak, "Eğer Kur'ân Arap dilinde indirilmemiş olsaydı, bugün Arapların ve dillerinin dünya tarihinde yeri ne olurdu?" gibi bir soru da sorabiliriz. Çünkü bilinmektedir ki, Arap dilinin yayılmasının coğrafi olarak duraklaması, İslam'ın yayılmasının duraklamasıyla birlikte olmuştur. Carl Brockelmann'ın⁵⁰ (1868-1956) iddiasına göre, Kur'ân'ın da yardımıyla dünya tarihinde hiçbir dil Arapçanın gösterdiği gibi bir yayılma göstermemiştir.⁵¹

Arap dilinin yayılmasında, İslam'ın yayılması yanı sıra, tabi ki başka faktörlerin de payı vardır. Arap dili güçlü hükümdarların ve dolayısıyla yönetimin diliydi. Arap dili, gittikleri her yerde yayılmasında çok önemli rol oynadıkları tüccarların da diliydi. Sınır tanımayan yayılmasında önemli rolü, onun ifade etmedeki tâbir dakikliği de oynuyordu. Gittiği yerlerde bulduğu edebiyat geleneklerine rahatça alternatif sunabiliyordu. Malta'nın Arapların elinden yaklaşık bin yıl önce alınmasına ve İtalyanca ile sıkı bir ilişkide olmasına rağmen, bugün orada hala Arapçanın izlerine rastlamak, bu dilin ne kadar güçlü bir dil olduğu konusunda herhalde bir delil sayılabilir⁵²

⁵⁰ Alman kökenli 20. yüzyılın çok önemli doğu bilimcisi ve Sâmi dilleri bilginidir.

⁵¹ Brockelmann, Carl, *Târihu'l-edebi'l-'Arabî*, t'arîb: en-Neccâr, 'Abdu-l Halîm, Daru'l-meârif, Kâhire, 1961-1968, c. I, s. 17.

⁵² Hitti, a.g.e., s. 330.

Bütün bunları söyledikten sonra şunu da belirtmek gerekiyor ki, Arap dili, yayılmış olduğu yabancı yerlerde ve oradaki mevcut dillerle yaşadığı ‘çatışmalardan’ pek tabii ki yara almadan da kurtulamamıştır.

V. DİYAKRONİK LİNGÜİSTİK BAKIMINDAN ARAP DİLİ

Farklı toplumların, kendi dillerinin aslı hakkındaki görüşleri de farklı farklıdır. Bir dilin nasıl oluştuğu konusunda Arap düşünürlerin de değişik görüşleri vardır.

Hiç şüphe yok ki, dilin ortaya çıkışı oluşumu ve başlangıcı hakkındaki görüşler eksiktir. Bu gün bile bu görüşler ancak faraziyeler üzerine kuruludur. Çünkü dilin aslı, ulaşmamız mümkün olmayan çok eski tarihlere dayanır. Fakat bu demek değildir ki, dilin başlangıcı hakkındaki sorulara cevap verme denemeleri faydasızdır.

Çoğu âlimlere göre, dil hakkındaki tartışmalar eski Yunanlara uzanmaktadır. Zira, onlar da oluşumu hakkında aynı düşüncede değillerdi. Tarihçiler, Yunan polemikçileri birbirine zıt iki gruba ayırmaktadır; 1) Dili, Tanrı’dan gelen statik bir ilham olarak gören Platon ve onun düşüncesine sahip olanlar, 2) Dili, uzlaşma, yani insanların ihtiyaçlarının neticesinde aralarında ortaya çıkan bir ‘ittifak’ olarak gören, Aristo ve mensupları.⁵³

Benzer zıt görüşler daha sonra Arap-İslam sahnesinde de ortaya çıkmıştır. Örneğin, Ahmed ibn Faris (ö. 395/1004), Kur’ân’dan çeşitli deliller getirerek, dilin Tanrı’dan gelen bir ilham olduğuna inanıyordu. “...ve Âdeme bütün isimleri öğretti, sonra eşyayı meleklere gösterdi.”⁵⁴ O, Tanrı’nın insanı yarattıktan sonra kendisine dili ve eşyanın bütün isimlerini öğrettiğini iddia ediyordu.

⁵³ Kico, a.g.e., s. 224.

⁵⁴ Kur’ân, Bekara, 2/30.

Dil bilimciler tarafından ilk olarak bu düşünceye karşı el-Hasâ'is adlı eserinde İbn Cinnî (322-392 h.) görüş beyan etmiştir. O, Tanrı'nın Âdeme, sadece eşyanın isimlerini ayırt edebilecek bir kabiliyet ilham ettiğini söylüyordu.⁵⁵

Her halükârda, Arap dilinin başlangıcı hakkında muhtelif ve kabul edilmesi zor olan birçok görüş ileri sürülmüştür. Fakat Avrupa'nın Yakın Doğu'yla işgalci buluşması ve antik Sâmi kitabelerin bulunması, Sâmi dilleri ayrı bir dil ailesine mensup olduğu konusunda ve dolayısıyla Sâmi dilleri tarihiyle alâkalı yeni görüşlerin ortaya çıkmasına sebep oldu. Dil biliminin mukayeseli araştırmaları, o zamana kadar kabul edilen ve Arap dilinin İslam'dan önceki şiirle başladığını iddia eden görüşleri tek tek yıkmıştır. XIX. ve XX. yüzyılın başlarında bulunan kitabeler, Arap dilinin belki de milattan bin yıl öncesinden var olduğuna delildir. Bunun için Arap diline mukayeseli dil bilimi araştırmalarıyla yaklaşılmalı.⁵⁶

Biliniyor ki, Arap dilinin tarihi genelde, geçirdiği farklı gelişim süreçleri bakımından, üç ayrı zamana (çağa) bölünmektedir: İslâm öncesi (Cahiliyye) Arapçası, klasik Arapça ve çağdaş Arapça. İlki, İslam'dan öncesi, ikincisi, İslam'ın başlangıcından Arap 'rönesansına' kadar ve üçüncüsü, çağdaş zamanı ifade etmektedir.

Böyle bir sınıflandırmanın yüzeysel olduğunu, Arap dilinin tarihiyle az da olsa uğraşmış herkes görebilir. Burada bunun sebeplerinden birkaç tanesini zikredeceğiz:

Birincisi; böyle bir sınıflandırmayla eski Arap dilinin bütün geçmiş (antik) zamanı ihmal ediliyor ve onun en erken çağı, İslam'dan hemen önceki zaman olarak görülüyor. Aslında İslam'dan hemen önceki zaman, dilin klasik çağından ayrılmalıdır. Zira bildiğimiz gibi, İslam öncesi şiir dili, gramerin temelleri atılırken müşterek dilin meydana getirilmesi için, önemli örnek teşkil ediyordu. İlk gramercilerin *klasik* dilin 'örneklendirmesinde' kullandıkları bu delilleri görmezlikten gelemiyoruz. Gramer bakımından temel ve en şümullü eser kabul edilen Sîbeveyh'in (ö. 180/796) *El-Kitab'ında* 1.050 şiir ve Kur'ân'dan yaklaşık 400 örnek bulunmaktadır. Yine, Sibeveyh'in kitabından sonra gramer alanında en eski eser kabul edilen Muberrred'in (ö.

⁵⁵ Cinnî, a.g.e., s. 40-47.

⁵⁶ Kico, a.g.e., s. 226.

280/900) *el-Muktedab'ında* 561 şiir ve onun yarısı kadar Kur'ân örneği vardır.⁵⁷ Bu detaylarla şiirin, klasik Arap dilinin esası olarak ehemmiyeti açıkça ortaya çıkmaktadır.

İkincisi; yukarıda zikredilen sınıflandırmanın diğer bir eksiği, dilin klasik çağına, yedi asırlık kültür gerilemesinin atfedilmesinde görülüyor. Bu zaman dilimi, Arap-İslam medeniyetinin gerilemekte olduğu, bunun sonucunda dilde de karışmaların başladığı zaman dilimidir.

Üçüncüsü; Arap dil biliminin gerilemesinin, hatta durmasının sebepleri, gözlerden kaçırılmaya çalışması, yine, sınıflandırmanın önemli eksikliklerindedir.⁵⁸

Bunun için Dr. Kico, Arap dilinin geçirdiği evreler içerisindeki pozisyonunu daha sağlam ve daha doyurucu gösterecek şu sınıflandırmayı daha uygun görüyor:

- a) Eski Arap dili dönemi
- b) Klasik Arap dili dönemi
- c) Gerileme döneminde Arap dilinin zayıflaması
- d) Çağdaş Arap dili dönemi⁵⁹

Biz de bu sınıflandırmaya uygun olarak, ilgili dönemler hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

VI. ARAP DİLİNİN GEÇİRDİĞİ DÖNEMLER

A- ESKİ ARAP DİLİ DÖNEMİ

Avrupalı araştırmacıların sayesinde eski abidelerde keşfedilen yazılar,⁶⁰ Arap toplumunun yüksek dil hazinesine sahip olduğunu göstermektedir. Binlerce yazı

⁵⁷ 'Alvân, 'Abdü'l-Cebbâr, *eş-şevâhid ve'l-istişâd fi'n-nahv*, Mektebetü'z-zehrâ, 1. baskı, Bağdat, 1976, s. 29-30.

⁵⁸ Kico, a.g.e., s. 228.

⁵⁹ Kico, a.g.e., s. 228.

içerisinden en önemlileri, meşhur yerlere ya da toplumlara göre üç büyük gruba ayrılmıştır: Bunlar, *Semûd*, *Safevî* ve *Lihyân* yazılarıdır.

Semûd yazıları, Kur'ân'da birçok yerde adı geçen Semûd kavmine ait yazılardır. Farklı yerlerde keşfedilmelerine ve değişik yazı stillerine sahip olmalarına rağmen, hepsinin muhtevası aynı dile işaret etmektedir. Bu da, geçmişte bu toplumların aynı dile sahip olduklarına delildir. Oldukça farklı yazı stilleri kullanılmış olmasına rağmen aynı dilsel muhtevanın bulunması, bu yazıların farklı zamanlara ait olabileceğini düşündürmektedir. Araştırmacıların çoğu, en eski Semûd yazılarının milattan 5. asır öncesine kadar ulaştığını iddia etmektedirler.⁶¹

Yukarıda açıklanan ve etnik toplumuna göre isim alan yazıların aksine *Safevî* yazıları, Şâm şehrinin güneydoğusunda kalan 'es-Safâ' bölgesine göre isim almıştır. Yazıların çoğu, aynı bölgeden gelmektedir. Aynı muhtevaya sahip fakat farklı yerlerde bulunan yazılar da aynı şekilde adlandırılmıştır. Bu yazıların da milattan birkaç asır öncesine ait oldukları iddia edilmektedir.

Lihyân yazıları, geçmişte Arap yarımadasının kuzeybatısında varlığını sürdürdüğü bilinen Lihyân adında bir toplumdaki ismini almıştır. Lihyânlıların, yarımadaının güneyindeki Mina krallığından ayrılarak, kendi müstakil devletlerini kurdukları iddia edilmektedir. Bu yazıların tarihi hakkındaki iddialar da öncekileriyle hemen hemen aynıdır (Yazılar için bkz. şekil 1. s. 96.).

Zikredilen yazıların dilleri veya lehçeleri, Ya'kûb Bekr'in iddiasına göre, ortak Arap dilinin kalıntılarıdır. Var olan Arap dilinden tamamen farklı bir dille yazılan en eski yazı ise, Şâm'ın yakınlarında en-Nemâra adındaki bir kabristanda mevcuttur. Yazı 328 yılına dayanmakta ve Nabat yazısıyla yazılmıştır.⁶²

⁶⁰ İlk araştırmacıların arasında en meşhuru, Ch. Doughty idi. Bu konuyla alâkalı en önemli kitabı, *Documents epigraphiques recueilles dans le Nord l'Arabie*, Paris, 1884.

⁶¹ Hicâzî, Mahmûd Fehmî, *İlmu'l-luğa el-'Arabiyye*, Kuveyt, 1973, s. 219.

⁶² Kico, a.g.e., s. 229.

Arap dili, dolayısıyla, en geç milattan 5 asır önce başlayan bir tarihe ve ondan sonra da, hiç kesintiye uğramayan ve günümüze kadar gelen bir zaman çizgisine sahiptir. Böyle bir özellik yeryüzündeki çok az dilde vardır.

Bu yazılardaki birçok kelimenin Sâmi dillerin çoğuyla aynı olması, yazıların hangi dilden geldiği konusunda güçlü bir ipucu vermemektedir. Ancak yazılarda bulunan fiiller, harfi cerler ve en önemlisi İslam öncesi ilahların isimleri, onların eski zamanların Arapçasına ait oldukları düşündürmektedir.⁶³

Her halükarda, Arap yarımadası ve orada bulunan diller hakkındaki en eski bilgilere ve araştırmalara göre, en eski tarihten itibaren yarımada da birbirinden çok farklı sayısız lehçeler bulunuyor ve neredeyse her lehçe müstakil bir şekilde varlığını koruyordu. Çöl şartlarında sürdürülen yaşam, bu farklılaşmaların en önemli sebebiydi. Ancak, yaşam şartlarının düzeltilmesiyle birlikte, bir lehçe gelişip, diğerleri üzerinde üstünlük kurabiliyordu.

İslam'dan önce Araplar tarafından hac için ziyaret edilen ve o zamanda dinî, siyasî ve sosyal yaşamın merkezi olan Mekke şehrinde, ortak bir dilin oluşabileceği tahmini, objektif ve güçlü bir ihtimaldir. Kabilelerin orada birbirleriyle karışmalarıyla birlikte ortak bir dilin temelleri atılmış olabiliyordu. Hac zamanında kabileler arasında birçok farklı alanda müsabakalar düzenleniyordu. Ziyaretçiler dönüşlerinde, kendi bölgelerine ortak dilin örneklerini de götürüyorlardı. Böylece, ortak dilin tohumları yarımada nın her tarafında 'ekiliyor', kullanımı da zamanla yaygınlaşıyordu. Ancak o dil 'olgunluğa', Kur'ân'nın indirilmesinden sonra ermiştir. Mekke'de oluşmuş bu ortak dilin (çoğu âlimlere göre - Kureyş lehçesi) o zamanlarda en yaygın kullanıma sahip olduğu konusunda, birçok kabilenin anlayabilmesi için Kur'ân'nın onunla inmesi, göz ardı edilemez bir delildir. Bilindiği gibi meşhur Mekke tüccarları ticaret yapmak için farklı farklı bölgelere seyahat ediyorlardı. Böylece, ticaretleri yanında kabileler arasında ün ve prestij de kazanıyorlardı. Bunun sonucunda Kureyş lehçesi 'en güçlü' lehçe konumuna yükselip, ortak dilin gelişmesinde en derin iz bırakmıştır.

⁶³ Hicâzî, a.g.e., s. 222-224.

Müsteşriklerin, edebî Arap dili ile eski lehçeler arasındaki ilişki hakkında birbirinden farklı farklı görüşlerinin aksine, Arap dilbilimcileri arasında, edebî Arap dilinin, Bedevî dilin devamı olduğu konusunda ittifak mevcuttur. Edebî Arap dili, bugüne kadar kendisini aşağı-yukarı İslam öncesi edebiyatındaki formunda korumuştur.⁶⁴

B- KLASİK DİL

İslam öncesi, klasik dilin başlangıç çağı olarak, ortak dilin oluşmasının temelini, İslam sonrası ise, onun devamı olarak, gelişmesini ve kemale ermesini ifade eden bir zamandır. Bu ortak dilin esası olarak, İslam öncesi en güçlü ve en meşhur kabilelerin dil unsurları alınıyordu.

İlk dilbilimciler ortak dil için dil örneklerini toplamaya başladıklarında, Kur'ân'ın bütün muhtevası, hatta onun gramer istisnaları bile, onlar için kanun mesabesinde ehemmiyet taşıyordu. Delillendirmeyi, şairleri üç gruba ayırarak, eski şiir esasında da yapıyorlardı. Cahiliye şairleri olarak, Zuheyr ibn Ebî Sülmâ (530-627 m.), Tarafa ibnu'l-'Abd (ö. 569 m.), 'Amr ibn Kulsûm (ö. 584 m.) ve diğerleri; muhadramûn⁶⁵ olarak Hassân ibn Sâbit (ö. 54 h.), Kâ'b ibn Züheyr (ö. 646 m.) ve onların muasırları; üçüncü gruba da -İslamî dönem şairleri olarak-, el-Cerîr (ö. 144 h.), el-Ferazdak (ö. 114 h.) ve el-Ahtal'ı (ö. 640-710 m.) almışlardır. Beşşâr ibn Burd (ö. 167/783) ve Ebu Nüvâs (ö. 198/813) gibi,⁶⁶ Abbasi döneminde yaşamış şairlerin şiirleri ise, o zamanki dilbilimcilerin çoğuna göre delil olarak (ihticâc) kabul edilemiyordu.⁶⁷

İlk dilbilimciler, kendilerinden dil örnekleri alınabilecek kabilelerin sayımını da yapıyorlardı. Suyûti'ye (ö. 911/1505) göre Arap dilinin esasında Kays, Temîm, Esed, Huzeyl, Kinâne, Tayy ve özellikle Kureyş lehçeleri yatmaktadır. Kureyş lehçesinin

⁶⁴ Kico, a.g.e., s. 231.

⁶⁵ İslam'dan önce ve İslam'dan sonra yaşayan insanlar için kullanılan bir tâbirdir.

⁶⁶ Dekkâk, 'Abdü'r-Raûf, *Umerâ'u's-Şi'ri'l-'Arabî*, Daru'rabi' li'n-neşr, Halep, 2009.

⁶⁷ Ramadân, 'Abdu't-tevvâb, *Fusûl fî fikhi'l-luğa el-'Arabîyye*, Mektebetu'l-hancî, Kâhire, 1973, s. 98-101.

üstünlüğü ise, İslam öncesi ve sonrası toplumda oynadığı önemli rolünden ve ehemmiyetinden kaynaklanmaktadır.⁶⁸

Chaim Menachem Rabin (1915-1996), *Ancient West-Arabian* adlı kitabında, şu bilgileri nakletmektedir: Nöldeke, edebî Arap dilinin esasının, Hicâz ve Necd lehçelerinin üzerinde kurulduğunu, bu lehçelerin arasındaki farkların ise büyütülecek boyutta olmadığını düşünmektedir. Carlo Alfonso Nallino (1872-1938) ilk ortak Arap dilinin prototipini, o zamanda ittifak içinde bulunan bazı kabilelerin kurduğu Kinde krallığına kadar götürür. Wolfdietrich Fischer (d. 1928), edebî dilinin, bir lehçenin devamı olduğunu iddia etmekte, fakat hangi lehçenin esası üzerinde oluştuğunu tam olarak söylememektedir. Martin Hartmann (1851-1918), edebî Arap dilinin bedevi dilinin (Necd ve Yemâme lehçeleri) devamı olduğunu, fakat şairlerin onu çokça değiştirdiklerini iddia etmektedir.⁶⁹ Her ne şekilde olursa olsun Arap dilsel birliği İslam'dan önce başlamış, İslam'ın 'kucağında' güçlenmiş ve yoluna devam etmiştir. Bu birlik, birçok Arap kabilesinin ortak dilsel özelliklerinde de kendisini gösteriyordu.⁷⁰ Bunun için, hiç şüphe yok ki, klasik Arap dilinin şekillenmesinde, Kur'ân naslarının tesiri yanında, İslam'ın kucağında yetişen toplumun gelişmesi de önemli rol oynuyordu. Yeni ufukların açılması, toplumun ilerlemesi ve ilimlerin gelişmesi, dil semantiğinin (anlambiliminin) ve vokabülerinin özelliklerini şekillendiriyordu. Mademki dil, onu konuşan toplumun ruhunun göstergesidir⁷¹, o her zaman fikirlerin ve duyguların ifade edilmesinde toplumun ihtiyaçlarına cevap vermelidir.

İslam'ın gelmesiyle, yeni kelimeler Arapçada, sözlük alanını (lexicon) genişleten birçok muhtelif ve yaratıcı prensiplerle bulunmaya çalışılıyordu. Arap dilinde kullanılan genel prensiplerden birkaçını, Teufik Muftić özellikle zikreder: Türetme (الإشتقاق), naht (النحت), mecâz (المجاز) ve yabancı kelimelerin alınması (الإقتباس).⁷²

⁶⁸ es-Suyûtî, Celâlu'd-dîn 'Abdu'r-Rahmân b. Ebî Bekr, *El-Muzhir fî 'ulûmi'l-'Arabiyye ve 'anvâuhâ*, Tahkîk: Muhammed, Ebu'l-fadl vd., 4. baskı, Kâhire, 1958, c. I, s. 211.

⁶⁹ Rabin, Chaim Menachem, *Ancient West-Arabian*, London, 1951, s. 70-80.

⁷⁰ Enîs, İbrâhîm, *Fi'l-lehecâti-l-'Arabiyye*, Mektebetu'l-enclû el-Misriyye, 4. baskı, Kâhire, 1978, s. 13.

⁷¹ De Saussure, Ferdinand, *Opšta lingvistika*, Nolit, Beograd, 1975, s. 80.

⁷² Muftić, a.g.e., s. 10-13.

İbrâhîm Enîs ise Arap diline özel şu prensiplerden bahseder: Analoji (القياس), türetme (الإشتقاق), göçüşme - ses aktarımı (القلب), değişim (الإبدال), haploloji – orta hece düşmesi, naht (النحت), irticâl (الإرتجال), ve yabancı kelimelerin alımı (الإقتباس).⁷³

Analoji (kıyas), formatifden çok, normatif karaktere sahip bir prensiptir. Yabancı kelimelerin Arap gramerinin paradigmaları üzerinde oturmasında, isimlerin fiillerden, fiillerin de isimlerden türetilmesinde geniş kullanıma sahipti. Analojinin dil paradigmalarının kurallaştırılmasında kullanılması, klasik dönem filozoflarının birçoğunu, gramerin tamamının analoji esasına dayandığını iddia etmeye götürmüştür.

Türetme (iştikâk), var olan köklerden yeni kelimelerin çıkarılma işidir. Analojinin en çok kullanılan şeklidir. Bu iştikâkla Arap dili, yeni terimler türetme konusundaki kabiliyetini en bariz şekilde göstermiştir. Özellikle, Arap dilinin yabancı ilimlerden aldığı soyut kavramlara karşılık bulma konusunda çokça kullanılmıştır. Burada şunu da ifade etmek gerekir ki, her ne kadar Arap sözlüğü eş anlamları bakımından zengin idiyse de, soyut kavramlar alanında ‘fakir’di. Fakat belli kuralların kullanılmasıyla, basit bir şekilde yeni terimler türetiliyordu.⁷⁴ Müennes sıfat eki olan ‘iyye’ (ية) nin kelimenin sonuna eklemesiyle, mesela Türkçede genelde ‘lık’, ‘lik’ ekleriyle biten kelimeler elde ediliyordu; إنسان (‘insan’dan) - إنسانية (insanlık), كيف (‘nasıl’dan) – كيفية (nitelik, keyfiyet) v.b...

Jaroslav Stetkevych’in iddiasına göre iştikak (türetme) prensibi, ortaçağ Arap dilbilimcileri tarafından, söz dağarcığını genişletme konusunda kullanılabilecek en güzel yol olarak biliniyordu. Hatta bazıları Arap dilini ‘İştikak Dili’ olarak bile isimlendiriyordu.⁷⁵

Tercüme çağında mücavir toplumlardan yeni gelen her şeyi kabul ederek, Arap dili esnekliğini ve gelişme kabiliyetini açıkça göstermiştir. Öyle olmasaydı, tercüme hareketleri sırasında, özellikle mantık ve felsefe terminolojisinin ihtiyaçlarına cevap

⁷³ Enîs, İbrâhîm, *Turuk tenmiyeti'l-elfâz fi'l-luğa*, Metbaatu'n-nehdati'l-cedide, Kâhire, 1967, (eserin tamamı bu konuyla alakalıdır).

⁷⁴ Bučan, Daniel, *Abu Nasr al-Farabi – Drugi učitelj, predgovor Knjizi o slovima*, Demetra, Zagreb, 1999, s. 78.

⁷⁵ Stetkevych, Jaroslav, *The Modern Arabic literary Language*, Lexical and Stylistic Developments, The University of Chikago, Chicago – London, 1970, s. 7.

veremezdi. Tercümelerle yabancı ilimlerden gelen kelimeler, basit değiştirmelerle ve en önemlisi Arap telaffuzuna da dikkat edilerek, neredeyse oldukları gibi kalıyordu. Örneğin, ‘philosophia’ (فلسفة), ‘material’ (ماتريال), ‘music’ (موسيقى) v.b. Bu gibi kelimelerde Arap iştikâkı çokça kullanılmıştır: تفلسف (felsefe yapmak), فيلسوف (filozof), فلسفي (felsefi-felsefe ile ilgili), كلي (küllî, genel, evrensel), جزئي (cüz’î) v.b.⁷⁶

Hece yitimi ya da etkileşim (en-naht), iki ya da daha çok kelimenin bir kelimeye sığdırılma işidir. İştikâkın aksine bu, birbirine yakın iki kelimenin, hatta iki cümlenin bir kelimeye sığdırılarak yapıldığı bir dilsel kısaltmadır. Bu gibi kelimeler genelde fiil formundadır ve dört ünsüzden oluşmaktadır. Örneğin, ‘elhamdulillah söylemek’ (حمدل), ‘La havle ve la kuvvete illa billah söylemek’ (حوقل), ‘bismillah söylemek’ (بسمل) v.b. Bu şekilde çağdaş dilde de, hem aynı hem de farklı cinsteki kelimeler bir araya getirilerek, yeni kelimeler türetilir. Örneğin, قبتاريخ (prehistoric-tarihöncesi) – (تاريخ + قبل). Diğer dillerden olumsuz eki ‘لا’ (-siz, siz...) da kullanıma alınmıştır. Kelimeler, ‘la’ ekinin el takasının önüne getirilerek elde edilir. Örneğin, ألالانهائي (sonsuz), ألالامحدود (sınırsız) v.b.⁷⁷

Edebî Arap dilinin söz dağarcığı zamanla, karmaşık durumlara cevap verebilecek birçok yenilikleri kabul etmek zorunda kaldı. Son zamanlarda ise sözlüğün genişletilmesi Arap etimolojisi çerçevesinde en çok, yabancı kelimelerin tercümesi ve Arapçalaştırmasıyla yapılmaktadır.

Arap dili, başka dillerden kelimeler edinerek, İşlam öncesi dönemde de söz dağarcığını zenginleştiriyordu. İşlam öncesi tarihlerinde Araplar, değişik münasebetlerle birçok yabancı toplumlarla, Arap dili de onların dilleriyle, temaslarda bulunuyordu. Dillerin birbirleriyle temasları, karışmalarına ve birbirinden etkilenmelerine sebep oluyordu. Kur’ân dilinde bile Yunanca, Farsça, Hintçe, Süryanice, Habeşçe, İbranic v.b. dillerin kelimeleri mevcuttur. Örneğin, kıstâs (Yunancada-terazi), tûba (Hintçede-cennet), arâ’ik (Habeşçede-yataklar) v.s. Sonraki zamanlarda, Arap dilinde önceden var

⁷⁶ ‘Afifî, Zeyneb, *Felsefetu’l- luğa ‘inde’l-Farâbî*, Daru’l-Kuba’ li’t-tibâ’a ve’n-neşr, Kâhire, 1997, s. 82-83.

⁷⁷ ‘Afifî, a.g.e., s. 83.

olmayan terimlerin Arapçalaştırılması da görülüyor. Örneğin, florikültür-çiçekçilik anlamındaki زراعة الأزهار terimi v.b.⁷⁸

Diller arasında en yoğun etkileşimler, değişik toplumların toplu olarak İslam'a girmesiyle yaşandı. Arap dilinin başka dillerden aldığı kelimeler 'el-kelimâtu'l-muarrabe' (الكلمات المعربة), bu şekilde kelimelerin alınma işi de 'ta'rîb' (تعريب) diye adlandırıldı. Bu da demek oluyor ki, alınan kelimeler Arap dilinin ses sistemine, yapısına, yeni kelimeler türetme metoduna, kısacası, onun özelliklerine adapte ediliyordu. Her şeye rağmen, dile giren yeni kelimelere Sâmi etimolojisini uygulama konusunda Arap dilbilimcilerin gösterdikleri maharetin takdir edilmesi gerekmektedir.

Her ne kadar yabancı kelimelerin Arapçaya girmesi reddedilemez bir gerçek olsa da, Rafâ'il el-Yesû'î'nin iddiasına göre yabancı kelimeler Arapçada 3000 kelimedenden fazla değildir. Öbür yanda ise Arap asıllı kelimelerin başka dillerde sayılması bile mümkün görünmemektedir.⁷⁹

Yesû'î'nin iddiasından, Arap söz dağarcığının tarih boyunca diğer dillerden müstakil bir şekilde geliştiğini anlamamız lazım. Fakat şunu da kabul etmemiz gerekiyor ki, Arap dilinin etimolojisi gerçekten çok geniş ve çok güçlüydü. Ansiklopedik sözlükler bugün Arap dilinin söz dağarcığının zenginliği hakkında herkese fikir verecek mahiyettedir.

C- GERİLEME DEVRİ

Yukarıda da zikredildiği gibi, klişeleşmiş sınıflandırmada, müşterek dilini oluşturulmasında katkılarına rağmen, İslam'dan önceki dönem, klasik Arap dili döneminden tamamen ayrılmaktadır. Diğer yandan klasik dil dönemine, birkaç asırlık kültürel gerileme devri de anlamsız bir şekilde atfedilmekte ve yine bu devirin, tarihî-

⁷⁸ 'Affîfî, a.g.e., s. 83.

⁷⁹ el-Yesû'î, Rafâ'il Nahle, *Garâ'ibu'l-luğati'l-'Arabiyye*, Beyrût, 1960, s. 22.

dilsel durumları (Arap dilinin İslam toplumunun güçlenmesinde ve devletin kurulmasındaki pozisyonu) neredeyse tamamen ihmal edilmektedir.⁸⁰

Arap dilinin gelişmesinin teşvik çerçevesi olarak İslam devleti, Emevîler'in ilk çağlarında istikrar etmiştir (661-750). Diğer yandan gazveler ise hâlâ devam ediyordu. O zaman merkezi Şam olan devlet kurulmuştur. Ondan sonra ise hilafeti Bağdat'a taşıyacak Abbasîler çıkıverdi (750-1258).

Her ne kadar birçok ilim, Abbasîler döneminde gelişmenin altın günlerini yaşamışsa da, yakında meydana gelecek kültürel hava gerilemesi, ilk desentralizasyon (merkezden ayrılma) manifestolarından okunabiliyordu. Zira Abbasî hükümeti ilk çağlarından itibaren müstakil değildi ve devletin tamamını kapsamıyordu, aksine, onun ilk dönemlerinde bile Emevi hükümeti devam ediyordu. Hilafet Abbâsîler'in eline geçince, Emevi hilafetinin mensubu 'Abdü'r-Rahmân (İbn 'Âbdü'l-Melik) Endülüs'e kaçmayı başardı. Orada, daha sonraları Murabitlerin ve Muvahhidlerin ellerine geçecek müstakil bir devlet kurdu. Müstakil hilafet Granada'nın düşmesiyle 1492. yılına kadar varlığını korudu.

Daha Bağdat'ta Abbâsî halifesi el-Musta'sım Türkler'in (akrabalarının) idarî işlere girmelerini sağladı. Daha sonraları Türk sultanları, halifeler üzerinde üstünlük kurarak, devletin parçalanmasında daha da belirgin bir rol oynadılar. IX. asırda kendi otonomileriyle İranlı Tâhirîler ortaya çıktı (820-873). Onlardan sonra Safevî ve Samânî otonomisi varlığını gösterdi. Her ne kadar İran özerkleri halifenin üstün gücünü tanıyorlar idiyse de, hükümetleri halka, kendi geleneksel değerlerini ana dilleriyle tekrar hayata geçirmeye çalışmalarını emrediyordu.⁸¹

Türk Selçukluların gelmesiyle İran özerk bölgeleri son buldu. Tuğrul Bey 1055 yılında Bağdat'ın manevi hükümdarı oldu. İslam'a samimiyetle yaklaşan Selçuklu orduları, İslamî ilimlerin okutulabileceği okullar inşa ediyordu. Bunun için Arap dili bir süre daha, devlet birliğinin bütün fertlerinin direği olarak vazifesini görüyordu. Bölünme, Ahmed ibn Tolon'nun kendi halkını müstakil bir şekilde yönetmesiyle,

⁸⁰ Kico, a.g.e., s. 240.

⁸¹ el-Behnesî, 'Affif, *el-Fennu'l-İslâmî*, 1. baskı, Dimeşk, 1986, s. 43.

Mısır'da da varlığını gösterdi. Sonraları hilafet, Güney Afrika'da da ortaya çıktı. Fâtımîlerin hilafeti tam iki asır sürdü (973-1171). Nil vadisine intikal etmeden önce Tunus şehri, Fatımîlerin merkeziydi. Kâhire şehrini Fustat'ın yakınlarında el-Mu'izz li Dinillah tesis etti. 1171 yılında, haçlı ordularına karşı gösterdiği mukavemet ve zaferleriyle tanınan şanlı hükümdar Salahaddin el-Eyyûbi, Fatımîlerin hilafetine son verdi. Kâhire'yi saldırılardan korumak için, askerî ve kültür merkezine dönüştürdü.⁸²

1250'den 1517'ye kadar Mısır ve Suriye'de Memlükler hüküm sürdü. Memlüklü sultanlar, Türkler (1250-1378) ve Çerkezlerden (1382-1517) oluşuyordu. XVI. yüzyılda eski hilafetin bütün toprakları Türk ve İran olmak üzere iki vilayete bölündü. Yaklaşık 1515 yılında kurulan bu denge yeni zamanlara kadar devam etti. 1514 senesinde İran-Sâfêvî devleti hanedanlığı kuruldu ve 1736 yılına kadar hüküm sürdü. Aşağı yukarı aynı zamanda Türkler Suriye'yi (1516), sonra da Mısır'ı (1517) hükümleri altına aldı. Onların hükümdarlığı Arap yarımadasına kadar uzandı. Daha sonraları, Osmanlı imparatorluğu 'yeni bir metotla' Fas sınırlarına dayanarak, genişlemeye devam etti. Metodu da, 'Sadece İslami İlimleri Arap dilinde, diğer her şeyi ise Türk dilinde tahsil etmek' şeklindeydi.⁸³

Yedi asırlık bir zaman içerisinde Araplar yabancı toplumlara boyun eğmiştir. Zaten, siyasî ve bölgesel bölünmeler XI. asırdan beri arkasında, gelecekte büyük sorunları getirecek neticeler bırakıyordu. Abbasî hilafetinin düşmesiyle manevi aktiviteler de yavaş yavaş düşmeye başladı, gerileme işaretleri ise artık daha da belirgindi. Osmanlıların fetihleriyle Türk alışkanlıkları ve meyilleri sosyal hayatın tüm alanlarına sızmıştır. Arap dilinin fonksiyonu ise sadece ibadet ve din öğrenimiyle sınırlı kalmıştır.⁸⁴ Doğuda ilim ve 'yaratıcılık' ışığı neredeyse tamamen sönmüştür. Arap dili git gide günlük hayatındaki yerini kaybediyordu. Bu dönem ise klasik temel kitapların üzerine yazılan tahkik, yorum ve haşiyelerle meşhurdur. Durum dil bilim alanında da aynı idi.

⁸² el-Behnesî, a.g.e., s. 44.

⁸³ el-Behnesî, a.g.e., s. 46.

⁸⁴ Hicâzî, Mahmûd Fehmî, *el-luğatu'l-'Arabiyye 'abra'l-kurûn*, Kâhire, 1961, s. 63.

Arap dilinin günlük hayattan uzaklaştırılması, idarî işlere başka dillerin sokulmasıyla daha da hızlandırılmıştır. XV. asırda Fars hükümdarları, doğu bölgelerinde Fars dilini resmi dil olarak ilan etmiştir. Yine, Arap olmayan yazarlar o zaman, her ne kadar babaları ve dedeleri Arap dilinde yazıyorlar idiyse de, her iki dilde de yazmaya başlamışlar, sonraları ise tamamen ana dillerine dönmüşlerdir. Buna açık örnek imam el-Gazâlî'dir (ö. 1111/505). Daha XI. yüzyılın sonu ve XII. yüzyılın başında, onun meşhur *İhyâ' ulûmi'd-dîn* (Din İlimlerinin İhyâsı) eserini *Arapça* ile kaleme alırken, diğer birçok eserini (örneğin, *et-tibrü'l-mesbûk*) Farsça kaleme almıştır. Bu da şunu gösteriyor ki, Arap dili Farsçayı hiçbir zaman tamamen söküp atamamıştır.⁸⁵

Başka dillerde yazılan dinî eserlerde yine de Arapça özel dinî terminoloji kullanılmıştır. Böylece Arap dili, eğitimli zümreleriyle bir süre daha ilişkisini sürdürebiliyordu. Bu tarihi veriler bizi, bu dönemdeki Arapçayı, özellikle nasyonaromantizmin hâkim olduğu zamanlarda Avrupa'daki Latinceyle karşılaştırmaya götürür. O zaman oradaki edebiyatlar millî dillerde altın günlerini yaşarken, Latinceye komünyon ayinlerinde ve özel bilimsel terimlerin korunmasında müracaat ediliyordu.

Yabancı idarî dilin öncülüğü, Arap toplumunun çoğunun hükmü altında olduğu Türk hükümdarlığı zamanında, daha çok hissedilmiştir. Bu, Türkçe idarî rütbelerinin isimlerinde ve yine idarî terimlerinde ve tasarruflarında açıkça görülmektedir. Bugünkü birçok Arap devleti, II. Dünya Savaşının bitimine kadar Osmanlıların hükmü altındaydı. Diğerleri de, XIX. yüzyıl boyunca sömürgecilik kurbanlarıydı. Bütün bu zaman içerisinde Arap dili dini işlerinde yerini korumuşsa da, Türkçe, İngilizce ve Fransızcanın etkisinden kurtulamamıştır. Yukarıda da zikredildiği gibi idarî işler her toplumun kendi anadiliyle yürütülüyordu. Diğer yandan halk giderek, temasta olduğu birçok dilin etkisinde kalan *Arapça halk dilini* kullanmaya başladı. Bölgesel lehçeler ayırımı hızlı bir şekilde büyüyordu, lehçeler arasındaki farklar ise zamanla daha dinamik bir şekilde evrim geçiriyordu. Ve yine de, Arap dili durumunun, tarih içerisinde dini ayinlerinin yürütüldüğü dillerin durumlarına benzerliğine rağmen, aralarında çok

⁸⁵ Hafizović, Mesud, *Lingvističko djelo İbrahima Enisa*, Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, Sarajevo, 1994, s. 9.

önemli bir fark da vardır. O dillerin günlük hayattan tamamen çekilmelerine rağmen Arap dili sadece resmi olmayan durumlardan çekilmiştir.⁸⁶

Bir dilde yazılan edebiyatın azlığı ya da bulunmayışı dili ‘ölüme’ götürebilecek, dilin önemli ‘açıklarındandır’. Arap dili de, Kur’ân dili olması bir yana, Avrupa toplumlarıyla buluştuğu zaman, eğer bu gün ortaçağın literatürüne ışık tutan birçok muhtelif alanda yazılan eserler kendisinde barındırmıyor olsaydı, kaderi, sömürgecilik zamanındaki birçok Afrika dillerinin kaderinden farklı olmazdı.

D- ÇAĞDAŞ DİL

Yeni Arap tarihinde, gerileme devrinin Bağdat’ın 1258’de Moğollar’ın eline geçmesiyle başladığını ve 1798’de Napoleon’un Mısır’a girmesiyle bittiğini göstermek, alışılmış bir durumdur. Fakat böyle bir ‘kamufraj’ ile daha sonraki dönemlerde büyüyen ve Arap toplumunun yabancı toplumun eline geçmesini sağlayan daha Abbasî hilafetinin ortalarında varlığını gösteren birçok zafiyet gözlerden saklanmaya çalışılıyor.

Her ne şekilde olursa olsun, Araplar Avrupa medeniyetiyle, Napoleon’un Mısır’ı almasıyla ve Avrupa güçlerinin Osmanlı imparatorluğuna karşı yürüttüğü politikalar sonucu Fransızlar’ın Cezair’e girmesiyle, tanışmıştır. Yeni işgalcilerin saflarına katılarak Araplar, Osmanlı imparatorluğunun gücünün kırılmasında, hayatlarını feda ederek, onlara çokça yardım etmiştir. İşgalcilerle yaptıkları bu ittifakın hediyesi olarak da kendilerine, istiklâlleri hakkında verilen sözlere red cevabı almışlardır. Yaptıkları tek şey, eski hükümdarlarını, yenileriyle değiştirmeleriydi. Birinci Dünya Savaşından sonra Britanya ve Fransa bu bölgeyi aralarında paylaşmışlardı. Irak, Ürdün, Birleşik Arap Emirlikleri ve Mısır Britanya’ya; Suriye, Lübnan ve Kuzey Afrika Fransa’ya, Libya ise İtalya’ya düşmüştür.⁸⁷

⁸⁶ Kico, a.g.e., s. 245.

⁸⁷ Pečar, Zdravko, *Buđenje Arapa*, Nova prosvjeta, Sarajevo, 1958, s. 11-12.

Batılı araştırmacıların birçoğu, “Arapları birkaç asırlık uykusundan Napoleon toplarının sesleri uyandırmıştır” ibaresini kullanmayı çok sever. Napoleon’un gelişi tipik askeri gazve olmasına rağmen, hala ona farklı özellikler atfediliyor. Arap kültürel uyanışının Napoleon’un Mısır’a çıkarmasına bağlanmasıyla, koloniyalizmin Arap dünyasına getirdiği birçok musibetler de gözlerden kaçırılmaya çalışılıyor. Birçok Arap tarihçisi de Napoleon’un işgalini, Yakın Doğu’nun ağdaş tarihinde gerçekleşen en önemli olaylardan görüyor. Onlara göre bu olayla Araplar, uluslararası kontekste katılmış, Arapları tekrar üretim yoluna götürecekle ‘Arapların tarihi arkı’ da tekrar dönmeye başlamıştır.⁸⁸

Genel uyanışa ‘pozitif’ bir şekilde etki eden bu olayın etkilerini, dilsel alanda ne yazık ki aynı şekilde göremiyoruz. Arap ortak dilini günlük hayattan ve yazılı edebiyattan koparmayı hedefleyen zararlı koloniyalist etkileri bizi, Arap dil bilimi tarihi çalışmalarımızda bu çağa özel olarak daha çok önem vermeye çağırıyor.

Klişeleşmiş sınıflandırmada, çok ilginçtir ki, ‘uyanış’tan sonraki zaman, klasik dil döneminden tamamen ayrı tutuluyor. Bu şekilde klasik dil, zamanını tüketmiş ve ağdaş zamanda yeri olmayan bir olgu olarak gösterilmeye çalışılıyor. Böyle bir düşünce, klasik dilden sonra, onu tamamen değiştirecek ve yerine geçecek yeni ağdaş dilin oluşturulmasını ‘sinsice’ önermektedir.⁸⁹

Yine de şunu ifade etmek isteriz ki, dildeki değişmeler, tamamen siyasî olaylarla açıklanamaz. Zaten yukarıda da geçtiği gibi, halk dilinin yayılması, idarenin Araplardan başka toplumlara geçmesiyle başlamıştır. Ama şunu da unutmamak lazım ki, klasik dil dönemi Avrupa toplumlarının koloniyalizmi sonrasında da devam etmiştir. Bu, günümüze kadar gelebilen ve şekli, İşlam’ın ilk yıllarındaki şeklinden çok da farklı olmayan klasik dilden açıkça anlaşılmaktadır. Bunun için bugün *ağdaş Arap Dili* adı altında, Arap toplumlarında kullanılan bütün dilsel olgular bulunmaktadır; edebî dil (*Klasik dili* de içeriyor) bir taraftan, diğer bütün *bölgesel lehçeler* de diğer taraftan.

⁸⁸ Duraković, Esad, *Poetika Arapske knjięevnosti u SAD*, Zid, Sarajevo, 1997, s. 18.

⁸⁹ Kico, a.g.e., s. 246.

E- BUGÜNKÜ DURUM

Arap dilinin ve Arap dil biliminin gelişimi tarihinde yukarıda da zikredildiği gibi birkaç asırlık inkıta devri yaşanmıştır. Geçen bu verimsiz zaman, çağdaş Arap dil bilimine birçok karmaşık dilsel durumu ve zafiyeti ‘miras olarak bırakmıştır’. Onlardan biri de *diglossia*’dır.⁹⁰ Arap toplumlarının sömürgecilik zamanından tevarüs ettikleri iki dilliliğin yanında⁹¹, Arap dili özel bir dil ikilemesine de sahiptir. Arapçada, edebî dilin yanında, resmi olmayan yerlerde kullanılan ve edebî dilden ileri derecede farklı olan halk dili de mevcuttur. Çağdaş Arap dilindeki ikililiğini Avrupa dil bilimcileri *diglossia* terimiyle adlandırıyorlarsa da, bu terim sosyolinguistik terminolojide onlarda bile hala tam olarak kabul edilmiş değildir. (İkinci bölümde daha ayrıntılı anlatılacaktır.)

Diglossia aslında iki dillilik değil, dil varyasyonlarının paralel olarak kullanımınıdır. Bu varyasyonlar adı altına şiveler, argolar, lehçeler v.b girebilir. Bu da gösteriyor ki, dildeki dallanmalar dilden değil, daha çok sosyal münasebetlerden kaynaklanmaktadır.⁹² Arap dilinde de lehçe dallanmaları edebî dilin zayıf düşmesinden değil, kökleri eski tarihlere uzanan siyasi ve sosyal münasebetlerden kaynaklanmaktadır. Merkezî otoritenin zayıflaması, yabancı toplumlarının hükmü altına girilmesi, sömürgecilik, bunlardan birkaç tanesidir. Yine de Arap halk dili (اللغة العامية), lehçelerden farklı olarak, menşei, yapısı ve iletişim fonksiyonu bakımından lehçe ile ‘aynı sepete koyulamaz’. O, varlığıyla edebî dili (اللغة الفصحى) tehdit eden, onun paralel bir varyasyonudur. Her ne kadar gramerden yoksun olarak da olsa, yine de literatürde de ona rastlanması yönüyle, bu varyasyon standart dilden tamamen ayrı bir form olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine, şunu da belirtmek gerekiyor ki, Arap diglossiasıyla Araplardan çok, Avrupalı ve Amerikalı dilbilimciler uğraşmışlardır. Bu, Arapların diglossiaya Avrupalılar kadar önem vermemelerinden ve sosyolinguistik dalının hala Arap geleneğinde tam olarak oturmamasından kaynaklanmaktadır. Bu dalın Arapça olarak kaleme alınmış az sayıda eserlerinden olan Abdü’l-Vâhid Vâfi’nin ‘اللغة و المجتمع’

⁹⁰ Diglossia ya da iki dillilik; Bir toplumda (bir bölgede) aynı dilin farklı iki varyasyonu paralel olarak kullanmak.

⁹¹ Örneğin, Cezayir’de Arapça ve Fransızca dillerinin kullanımı.

⁹² Gumperz, John J., “Jezici i socijalne grupacije”, “Kultura”, Br. 25, Beograd, 1974, s. 47-57.

(Dil ve Toplum)⁹³ kitabında da diglossiaya, yazar tarafından her halde bilinçli olarak, o kadar çok önem verilmemektedir. ‘Kültürel uyanış’ zamanında geleceğin ortak dili olarak edebî dil ile halk dili arasında seçim yapılırken, entelektüellerin ihtilaflarına ve bölünmelerine sebep olan bu meseleyi belki de gündeme taşımaktan kaçınmıştır.

Diglossiyayı, alt-kültürel ve jeolinguistik bir fenomen olarak gören dünyaca meşhur Arap dilbilimcileri Vâfi ve İbrahim Enîs’in (1906-1977) aksine, dilbilimci olmayan Arap araştırmacıları Avrupa dillerinde bu mesele hakkında birçok eser kaleme almışlardır.⁹⁴ Fark edildiği üzere bu eserlerin çoğu, Mısır ve Mağrip ülkeleri lehçelerinin özelliklerini konu almaktadır. Bu durum da, o ülkelerdeki derin sömürgecilik tesirlerine bağlanabilir.⁹⁵ Avrupalı dilbilimciler de diglossiyayı, Arap ülkelerinin bağımsızlık mücadelesi verdikleri zamanlarda özellikle konu olarak alıyorlardı.⁹⁶ En azından Fransız dilbilimciler tarafından Fransız ihtilalinin yenilik maddelerinden olan şu madde çok net bir şekilde bilindiğini göz önünde bulundurursak, mesele daha açık bir görüntü kazanacaktır. “Ey vatandaşlar! Fransa’nın her bölgesinde sizden her biriniz (yayılan) lehçelerle olan kutsal savaşımızda yer alsın, çünkü onlar feodalizmin ve millî bölünmelerin kalıntılarıdır!”⁹⁷

⁹³ Vâfi, ‘Abdü’l-Vâhid ‘Alî, *el-luğa ve ’l-muctema*, Daru Nehdati Misr, Kâhire, 1971.

⁹⁴ 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra yayınlanan eserlerden birkaç tanesini veriyoruz: A.G. Abdullah, *An Instrumental Study of the Intonation of Egyptian Colloquial Arabic*, Chicago, 1960.; F. Ebu-l Fâdil, *Volkstümliche Texte in arabischen Bauernndialekte der ägyptischen Provinz sarqiyya*, Münster, 1961.; H. M. Ebu’l-Fetüh, *A morphological Study of Egyptian Colloquial Arabic*, The Hague, 1969.; Ebu’l- Fetüh, *The plural Morpheme of Egyptian Arabic Nouns*, Texas, 1959.; S. M. Cemalu’d-din, *Morphophonemics of colloquial Egyptian Arabic*, Texas, 1959.; S.M. Cemalu’d-din, *A syntactic Study of Egyptian colloquial Arabic*, The Hague, 1967.; M.M Celî, *Substantive Morphology of colloquial Egyptian Arabic*, Michigan, 1960.; H.M. Henna, *The phrase structure of Egyptian colloquial Arabic*, The Hague, 1967.; S.E Hilmî Hasan, *Verb Morphology of Egyptian colloquial Arabic. Cairene dialect*, Michigan, 1960.; Salih J. Altoma, *The problem of diglossia in Arabic*, Cambridge, 1969. v.b (Doktora çalışmaları için bkz: G.D. Selim, *American doctoral dissertations on the Arab World 1883-1968*, Washington, 1970.).

⁹⁵ Kico, a.g.e., s. 250.

⁹⁶ 20. yüzyılın ortalarına kadar yayınlanan eserlerden birkaç tanesini veriyoruz: W. Marçais, *La diglossie arabe*, “L’Enseignement public”, No. 97, 1930.; W. Marçais, *La langue arabe dans l’Afrique du Nord*, “L’Enseignement public” No. 105, 1931.; Wlof Leslau, *Modern South Arabic Languages*, New York, 1946.; Emanuel Mattson, *Etudes phonologiques sur le dialecte arabe vulgaire de Beyrouth*, Uppsala, 1910.; D. Thebault, *Language arabe et parlars maghrebins*, “Cahiers nordafricains” No. 74, 1949.; Richard Harrel, *The phonology of colloquial Egyptian Arabic*, Washington, 1957.

⁹⁷ Kico, a.g.e., s. 250.

Şunu da söylemek gerekiyor ki, Arap dilinin varyasyonları hakkında yabancı dillerde eserler telif eden ve bununla da Arap dil bilimini dünya sahnesine çıkarttıklarını düşünen Arap araştırmacıların, Nâyif Harma'nın ortaya çıkardığı şu bilgilere göre, düşüncelerinde yanıldıklarını da düşünebiliriz. O, Nisan ayından itibaren 1977 senesinin sonuna kadar dünyada 58 uluslar arası dilbilim konferansının yapıldığını, Araplara ise onlardan hiçbirine katılma şerefi verilmediğini zikreder.⁹⁸

'Kültürel kalkınma' çerçevesinde her ne kadar Avrupa etkilerinin pozitif yönleri reddedilemez bir gerçek ise de, millî bilinç ve millî birliğin ana unsuru sayılan dil konusunda aynı şey asla söylenemez. Bilindiği üzere, bilimsel kitaplarda, 'sömürgeci temaslar' olmadan Araplar 'uykularından uyanamazdı' şeklinde, genel bir düşünce dolaşmaktadır. Bununla birlikte, bu temaların dil alanında ancak 'yan etkilerinden' bahsedilebilir.

Bu, kurulan dil akademilerinin verimsiz çalışmalarından da açıkça fark edilebilir. Akademilerin ortak hedefi aslında, şu önemli sorunların giderilmesi: *Gramerin basitleştirilmesi, yazının reformu, bilimsel-teknik terminolojinin oluşturulması ve edebî dil ile halk dili arasında faal (sorunu ortadan kaldıracak) bir ilişki kurmak.* Ancak bu inisiyatife uygun olarak birçok bilimsel toplantının yapılmasına rağmen, ne sorunların sayısı konusunda, ne de gramerin basitleştirilmesinin hacmi konusunda bir ittifak sağlanamadı.⁹⁹

Çoğu araştırmacının alfabe eksiklikler görmesi, yazı reformuna gidilmesini tetikliyordu. Aralarında, Arap yazısının latinleştirilmesini bile uygun gören birçok öneri ileri sürülmüştür. Latin harflerini, Arapları uluslararası arenaya götürecek bir vasıta olduğu düşüncesiyle, Mısır'ın kültür bakanı - akademisyen Abdü'l-'Azîz Fehmî¹⁰⁰ bile destekliyordu. Ancak, bunun gibi radikal önerilerle karışmış, kabul edilebilir öneriler de onlarla birlikte reddedilmiştir. Örneğin Vâfî, bazı ünsüzlerin düşürülmesini ve grafik

⁹⁸ Harmâ, Nâyif, *Edva' 'ala'd-dirâsâti'l-luğaviyyeti'l-muâsıra*, Kuveyt, 1978, s. 9.

⁹⁹ Kico, a.g.e., s. 252.

¹⁰⁰ Fehmî, 'Abdü'l-'Azîz, *el-hurûfu'l-lâtiniyye li'l-kitâbeti'l-'Arabiyye*, Kâhire, 1994.

sisteminin tamamlayıcı kısmı olan ünlülerin kullanılmasını öneriyordu, ancak iş, önerilerin hiçbirisinin kabul edilmemesiyle sonuçlanmıştır.¹⁰¹

Araştırmacıların çıkarları ve görüşleri arasında en büyük ihtilaf, edebî dil ile halk dili karşısında alınan tavırlarda kendisini belli etmiştir. Bu konuda dil akademileri, zikre değer hiç bir şey yapamamıştır. Arap dünyasında araştırmacılar arasında açık bir çekişme görünüyordu. Bir tarafta garpçılığın (ya da batının) kendilerini tamamen ‘geleneksel manevî köklerden kopardığı’ entellektüeller, diğer taraftan ise geleneksel maneviyatını koruma konusunda yetersiz olan muhafazakâr âlimler bulunuyordu. Bu iki akımın ‘savaşı’ konusunda her ne kadar yeni kültür tarihinin önemli bazı sayfaları doldurulmuş olsa da, bunun dışında her şey olduğu gibi kalmıştır. Edebî dil ile halk dili hala yan yana yaşamaktadır ve onlardan hiçbiri zafer kazanmış değildir.¹⁰²

Hiç şüphe yok ki, halk dilini teşvik eden davalar, Arap millî birliğinin parçalanmasına yönelikti. Şu an bile, Suriyeli bir pazar satıcısı, eğer lehçe ile konuşursa, Cezairli bir satıcıyı anlayamaz. Onların, gazete okuyan, radyo dinleyen ve televizyon seyreden herkes tarafından bilinen edebî ortak dilleri olmasaydı, hiç şüphe yok ki birbirlerini anlamakta güçlük çekerlerdi. Bilindiği gibi, halk dili (ammîce) altında birçok alt grup lehçeleri yatmaktadır. Lehçelerin bilinçli olarak fraklılaşmasının teşviki, Latincenin çeşitli Roman dillerine bölünmesi gibi, Arap bölgesinin de birçok dile bölünmesini ön görüyordu. Bu, hiç şüphesiz, hakkında, Mısır’ın meşhur edebiyatçısı Taha Hüseyin’in de söz ettiği bir görüntüyü meydana getirecekti:

Halk dilini teşvik eden bizim yazarlarımızın dikkatlerini, çok kritik (tehlikeli) bir noktaya çekmek istiyorum. Umuyorum ki, eğer onlar da o mesele hakkında daha iyi düşünselerdi, onun öyle olduğunu anlardı. Bugün, Arap ülkelerinin nüfusunun çoğu, edebî Arap dilini anlamakta, ona, kendisiyle muhtelif ülkelerde iletişim kurabilecek önemli bir araç olarak bakmaktadır. Lehçelerle yazmaktan ve lehçeleri teşvik etmekten çekinelim. Aksi halde bu şekilde her ülke kendi lehçesini tercih eder, lehçeler ise daha çok farklılaşır ve aralarındaki

¹⁰¹ Kico, a.g.e., s. 253.

¹⁰² Corbin, Henry, *Historija islamske filozofije*, Veselin Masleša, Svjetlost, Drugo izdanje, Sarajevo, 1987, s. 332.

‘uçurum’ daha da büyür. Ve öyle bir zaman gelir ki, Fransızlar, İtalyanca ve İspanyolca yazılan eserleri nasıl bugün tercüme ediyorlarsa, Mısırlı vatandaşlar da, Suriyeliler, Lübnanlılar ve Iraklıların eserlerini tercüme etmek zorunda kalır. Sonunda birbirimize herhalde şunu sormamız lazım: Hangisi daha iyi? Bütün Arap dünyası, Marakeş’ten Irak’a kadar tüm Arap vatandaşlarının anladığı ortak bir dile mi sahip olsun – o da edebî Arap dilidir -, ya da bölgeler sayısınca diller olsun, herkes de tercümeğe ihtiyaç duysun? Bana gelince, ben kesinlikle ortak edebî dilden yanayım. Onun varlığı için, birliğe inanan herkes mücadele etmeli, varlığını devam ettirmesi için elinde ne varsa feda etmelidir!¹⁰³

¹⁰³ es-Sâlih, Subhî, *Dirâsât fî fikhi’l-luġa*, Daru’l-‘ilm li’l-melâyîn, Beyrût, 1973, s. 360.

II. BÖLÜM
DİGLOSSİA VE ARAP DİLİ

I. DİGLOSSİA

Birçok toplumda, aynı dilin iki ya da daha fazla varyasyonu (lehçesi) olabilmekte, bunlar da değişik koşullarda kullanılmaktadır. Buna belki de en güzel örnek aynı zamanda hem standart dilin hem de mahallî (yerel) lehçelerin de kullanıldığı İtalyanca ve Farsça dilleridir. Bu iki dilin kullanıldığı bölgelerde birçok insan evde ya da akrabaları ve arkadaşları arasında mahallî lehçeyle (o bölgede kullanılan lehçeyle) konuşurken, farklı lehçeye sahip olan insanlarla ve umûmi yerlerde standart dili kullanırlar. Hemen her dilde benzer örneklere rastlamak mümkündür. Ayrıca, aynı bölgenin insanların iki dil çeşidi kullandıkları da görülmektedir. Bizi ilgilendiren de zaten budur. Bu fenomen, tezin önceki sayfalarında da geçtiği gibi, **diglossia** adıyla bilinmektedir.

Diglossia Yunanca bir terimdir; (diss + glossa = iki dil). Arap dilinde ise diglossia için ikililik, eşlilik anlamındaki izdivâciyye (إزدواجية) terimi kullanılır. Değişik fonksiyonlarıyla bir dilde birçok varyasyonun mevcûdiyetini ilk olarak 1930 yılında William Marçais¹⁰⁴ (1872-1956) tanımlamıştır. Bu mesele daha sonra, değişik açılardan ele alınmıştır. Sosyolinguistik bakımından diglossia hakkında ilk olarak Charles Ferguson (1921-1998) söz etmiştir. Joshua Fishman¹⁰⁵ (d. 1926), değişik dillerin ve lehçelerin paralel olarak kullanımlarını dört farklı özellikte toplamış, diglossiayı, bilingualizm ile birlikte, Arap diline atfetmiştir. Werner Diem¹⁰⁶ (d. 1944) ilk olarak kapsamlı bir şekilde Arapçada edebî dil ile konuşma dili arasındaki ilişkiden bahsetmiştir.

Lübnanlı bilim adamı Yûsuf Kâmil el-Hacc, özellikle Arap dilindeki diglossiadan hareket ederek, diglossiayı çok ilginç bir şekilde yorumlar. O, diglossianın kaynağını insanın psikolojisinde; basit düşünce ile entellektüel düşünce arasında bir yerde görür. Yani, basit düşünce kendini lehçelerde (konuşma dilinde), entellektüel düşünce ise, kendini edebî dilde gösterir. Dildeki ikililik bilinçteki ikililiktir. Dilin her

¹⁰⁴ Fransız Arap dil bilimcisi.

¹⁰⁵ Joshua Aaron Fishman. ABD’li dil bilimcisi.

¹⁰⁶ Alman İslam bilimleri ve Sâmi filolojisi profesörü.

iki çeşidi de hayatın özünden çıkar; onlardan birini çıkarıp atmak, hayatı boğmak demektir. “Bu durum her dilde mevcuttur fakat bazılarında daha fazla, bazılarında ise daha az kendini gösterir” diyerek, genel bir sonuca varır.¹⁰⁷

A- ARAP DİLİ VE DİGLOSSİA

Hiç şüphe yok ki bugün diglossia, çağdaş Arap dilinin sosyolinguistik bir gerçeğidir. Terim olarak, tezin önceki sayfalarında da geçtiği gibi, sosyolinguistike tam oturmuş değildir.

Arap lehçelerinin kendi içerisindeki ve klasik Arapça arasındaki farklılaşması, VII. ve VIII. yüzyılda yapılan fetihlerle başlamıştır. Bununla birlikte, İslam gelmeden önce de Arapçada birçok lehçenin bulunduğunu söylemek, bir aşırılık olmaz. Bildiğimiz gibi Arap yarımadasında yaşayan o zamanki toplum hadarî (yerleşik hayatı sürenler) ve bedevî (göçebe hayatı sürenler) olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Kendilerine daha çok ticaret amacıyla gelen farklı milletlerden insanlar (Aramîler, İranlılar, İbranîler) yerleşik hayat süren Arapları ister istemez bir dil ve kültür karışımına zorluyordu. Araplar da anılan milletlerden medeniyet bakımından daha düşük seviyede oldukları için her açıdan (dil de dâhil) onların etkisinde kalıyordu. Bedevîler ise bunlardan farklı olarak, çölün sert şartlarıyla örülmüş ve dış tesirlerden izole olmuş bir toplumdur. Bu durum saf ve fasih Arapçanın hayatta kalmasını sağlıyordu. İşte bunun içindir ki hadarî (şehirde yerleşmiş) toplumdaki bazı zengin aileler, küçük çocuklarını, temiz ve fasih Arapçayı öğrenmeleri için, çölde, uçsuz bucaksız yerlerde yaşayan bedevîlerin yanına gönderiyorlardı. Anılan fetihlerle beraber Arap kabileleri hem kendi içerisinde karışmalara maruz kaldı hem de mağlup olan toplumlarla bir araya geldi. İslâm’ı yeni kabul eden insanlar pek tabii ki, Arapça öğrenmeye koyuldular. Bu süreçte fethedilen yerlerde varlığını korumaya çalışan Arap dili, ister istemez mahalli dillerden az da olsa bir şeyler alıyordu. Bu, Arap lehçeleri arasındaki farklılaşmayı daha da büyütüyordu.

¹⁰⁷ Hajrić, Amrudin, “Diglosija u arapskom jeziku”, Novi Horizonti, Zenica, januar 2005, br. 65.

Tezin önceki sayfalarında da geçtiği gibi, Fransız ihtilâlinden sonra, Arap ülkelerindeki batı sömürgeciliğinin Arap diline etkisi de çok büyüktü.

Bugün modern Arap dili adı altında dilin iki farklı çeşidi yatar; standart Arap dili (Kur'ân dilini, cahiliye şiirini ve bedevi dilini numûne olarak almış) ve konuşma dili ki birçok mahallî lehçeyi kendi içinde barındırır. Burada söylenmesi gereken nokta şudur: Arapça konuşma diline (ammîceye) bir insan sokakta sahip olabilirken, standart Arap diline (fushâya) ancak belli bir eğitimden geçerek sahip olabilir.

Arap dünyasındaki diglossia, ortaçağdaki batı Avrupa diglossiasına benzer. O zamanki batı Avrupa'da edebî dil olarak Latince kullanılırdı fakat insanlar yine de kendi mahallî dilleriyle konuşurlardı. Diğer taraftan Latin dilinden farklı olarak standart Arap dili halen canlı ve gelişmekte olan bir dildir. Bunun en büyük sebebi onun Kur'ân dili oluşudur. Ayrıca İslam dininin gittikçe yaygınlaşması, Kur'ân ilimlerinin araştırılması ve öğrenilmesi, bu dilde zengin bir edebiyat hazinesinin bulunması, standart Arap dilinin varlığını korunmasına yardımcı olmaktadır. Her şeye rağmen standart Arap dili mahkemelerde, okullarda, idarî işlerde ve diğer resmî yerlerde kullanılmaya devam etmektedir. Mahallî lehçeler standart Arap dilinden dilin bütün yapıları açısından farklılık gösterir. Bu farklılık lehçelerin kendi arasında da mevcuttur, hatta o kadar ki başka lehçeyle konuşan birini diğer bir kişi çoğu zaman anlayamaz. Bu lehçeler günlük konuşmalarında kullanılır, resmî bir statüleri yoktur ve yazıda da kullanılmazlar. Bir kaç lehçe grubu vardır. Onlardan en önemlileri:

1. Hicaz - Necd grubu (Hicaz, Necd, Yemen lehçeleri),
2. Suriye grubu (Suriye, Lübnan, Filistin, Ürdün lehçeleri),
3. Irak grubu (Irak lehçeleri),
4. Mısır grubu (Mısır ve Sudan lehçeleri),
5. Mağrip grubu (Libya, Tunus, Fas ve Cezayir lehçeleri).

İlk üçü Arapçanın Asya lehçelerine, son ikisi de Arapçanın Afrika lehçelerine girer. Standart Arap diline en yakın lehçe grubu Hicaz-Necd ve Mısır, en uzak da Irak ve Mağrip grubu lehçeleridir.¹⁰⁸ Bunlara karşın standart Arap dili tektir ve bütün Arap dünyasında **lingua franca**¹⁰⁹ (müşterek dil) olarak kullanılır. Standart Arap dili resmi dil olarak bütün Arapların anadilidir, fakat günlük konuşmalarında (evde, sokakta) çok az ya da hiç kullanılmamaktadır. Standart Arap dili edebî dil olduğu halde, bazı animasyon filmlerinde ve özellikle tiyatro oyunlarında, konuşma dili de kullanılmaktadır. Roman yazarları da zaman zaman konuşma diliyle yazar ve bile bile okuyucu kitlesini sadece o lehçeyi bilenlerle sınırlandırır. Film senaryolarını konuşma diliyle yazma işi en çok Mısır'da mevcuttur. Mısır'ın film ve dizileri de Arapların tüm ülkelerinde meşhur olduğu için Mısır lehçesi standart Arap dili gibi **lingua franca** olarak kullanılmakta ve kabul görmektedir. Standart Arap dili "exclusive" (erişilmez, herkese açık olmayan) bir dildir ve onu sadece yüksek eğitimli insanlar kullanır. Bu büyük bir sorun oluşturmaktadır. Çünkü Arap ülkelerinde eğitim düzeyi oldukça düşüktür (bazı ülkelerde halkın % 70'i, bazılarında ise, Yemen gibi, % 38'i eğitimlidir). Okuma bilmeyen ve sadece konuşma dilini bilen insanlar çoğu zaman bazı siyaset süreçlerinden (seçim gibi) mahrum kalırlar. Çünkü standart Arap dilini bilmeden, ne seçim kâğıtlarını okuyabilir ne de seçim hakkında medyanın değişik yollarından bilgi sahibi olabilirler. Yine, yukarıda da zikrettiğimiz gibi, standart Arap dilinin, lehçelerden bir hayli farklı oluşu, okuma yazma öğrenmek isteyen biri için büyük bir zorluk ve ümitsizlik teşkil eder. Zira o durumdaki kişi tamamen yeni ve farklı bir dille karşı karşıya gelmektedir. Aynı şekilde okula yeni başlayan küçük çocuklar da okullarının ilk günlerinde bir nevi şok yaşamaktadırlar. Mezun olurken de "bilinguistler" (iki farklı dili anadili gibi kullananlar) olarak mezun olurlar. Standart ya da klasik Arapçadan mahallî lehçeye bazı metinleri tercüme ederken çok vakit kaybettikleri de birçok Arap öğretmenin bir itirafıdır.

¹⁰⁸ Muftić, Teufik, *Gramatika Arapskog Jezika*, Ljiljan, Sarajevo, 1998, s. 16-17.

¹⁰⁹ **Lingua Franca** veya **Sabir**, tarihte doğu Akdeniz'de kullanılmış olan İtalyancanın, Fransızca, Arapça, Farsça ve İspanyolcayla karışımından oluşmuş dil. İtalyanca Frenk dili anlamına gelir. Lingua franca tabiri ilk kez Araplar tarafından kullanılmıştır. Günümüzde "birçok farklı dil konuşulan karışık toplumlarda, halkın birbirini anlamak amacıyla kullandığı ortak dil" anlamında da kullanılmaktadır.

Arapçada diglossia sorununu çözmek amacıyla birkaç proje ya da öneri ileri sürülmüştür. Bazıları, konuşma dilinin derecesinin, edebî dilin dercesine yükseltilmesini önermekte, standart Arap dilinin konuşma dili olmasını istemektedir. Fakat lehçelerin doğal gelişimini durdurmanın mümkün olamayacağını savunan Alî ‘Abdü’l-Vâhid Vâfi, sorunun bu şekilde çözülemeyeceğini belirtir. Çünkü standart dil, insanların günlük konuşmalarında kullandıkları dil olsa bile yine de her dil gelişiminin doğal kanunlarına göre o dilde lehçeler ortaya çıkar.

Diğerleri ise, standart Arap dilinin derecesini konuşma dilinin derecesine indirgemek istemekte, dolayısıyla şu anda standart dilin kullanıldığı tüm yerlerde konuşma dilinin kullanılmasını uygun görmekte ve diglossia sorununun bu şekilde çözülebileceğini iddia etmektedirler. Vâfi bu öneriye de karşı çıkmaktadır. Konuşma dilinin çok ‘fakir’ olduğunu belirterek onun resmi yerlerde iş göremeyeceğini savunmaktadır. Bu şekilde klasik Arapçayla da bağlantı kopacağından, böyle bir teşebbüsün yanlış olacağına dikkat çekmektedir. Vâfi’ye göre Arapçadaki diglossiyı kendi doğal akışına bırakmak, yapılacak en uygun iştir.¹¹⁰

Sosyolinguistik açıdan ve sistematik olarak ilk defa diglossia hakkında söz söyleyen Charles Ferguson, diglossia kaynağının toplumdan topluma göre farklılık gösterebileceğini savunur. Bununla birlikte her dilde diglossianın çıkmasına neden olabilecek temel faktörlerden de bahseder. Onları şu şekilde sıralar:

1. Standart dilde toplumun bazı temel değerlerini de içeren (ör: kutsal kitaplar) çok zengin bir edebiyatın (yazılı eserlerin) bulunması,
2. Eğitimin çok küçük bir elit zümresiyle sınırlı kalması,
3. Diglossianın şekillenmesi için gerekli olan bir kaç asırlık bir zaman dilimi.¹¹¹

Arap dilindeki diglossia için bu faktörlerin üçü de çok büyük rol oynadıkları açıktır. Müslümanların, kendisine göre hayatlarını organize ettikleri Kur’ân-ı Kerim,

¹¹⁰ Muftić, Teufik, *Gramatika Arapskog Jezika*, Ljiljan, Sarajevo, 1998, s. 14.

¹¹¹ Hajrić, Amrudin, “*Diglosija u arapskom jeziku*”, Novi Horizonti, Zenica, januar 2005, br. 65.

indirildiği klasik Arapçanın korunması için büyük bir nedendir. O neden olmasaydı klasik Arapça (standart Arap dili) şimdiye kadar çoktan unutulmuş olurdu. Nitekim Latince'nin başına bu durum gelmiştir. Bazı izlerini Fransızca ve İtalyanca'da bulduğumuz Latince çoktan varlığını yitirmiştir. Bunun dışında standart Arap dilini bilen eğitimli kişilerin her şeye rağmen az olduğu yukarıda da zikretmiştik. Arapçadaki diglossianın oluşumu için yeterli olan 13 asırlık bir zaman dilimi, Ferguson'un zikrettiği üçüncü faktöre de örnek olarak verilebilir.

B- FERGUSON'UN ORJİNAL DİGLOSSİA TARİFİ

Bugün, diglossia ile uğraşan her dil bilimci için, Ferguson'nun 1959 yılında kaleme almış olduğu ve içerisinde bu fenomeni ilk defa dakik bir şekilde sosyolinguistik açıdan tarif ettiği “diglossia” adındaki klasik çalışması vazgeçilmezdir. Ferguson diglossiyı, şu şekilde tarif etmiştir:

Diglossia nisbeten istikrara kavuşmuş bir dilsel durumdur ki, bu durumda dilin ana lehçelerinin yanında –ki bu lehçeler standart veya mahalli olanları ihtiva ediyor olabilir- oldukça farklılaşmış, büyük oranda sistematize edilmiş (çoğunlukla gramer açısından daha kompleks hale gelmiş) üste çıkmış bir varyant vardır. Bu aynı zamanda yazılı edebiyatın geniş alanda ve itibar edilen medyası (aracı) olmaktadır. Bu yazılı edebiyat önceki dönemlere ait bir edebiyat olabileceği gibi, resmi eğitim neticesinde yaygın bir şekilde öğrenilen ve daha çok resmi konuşma ve yazılara has olan, bununla birlikte toplumun herhangi bir kesimi tarafından günlük konuşmalarda kullanılmayan bir konuşma dilini kullanan topluluğa ait bir edebiyat da olabilir.¹¹²

¹¹² Tarifin İngilizcesi ise şu şekildedir: “DIGLOSSIA is a relatively stable language situation in which, in addition to the primary dialects of the language (which may include a standard or regional standards), there is a very divergent, highly codified (often grammatically more complex) superposed variety, the vehicle of a large and respected body of written literature, either of an earlier period or in another speech community, which is learned largely by formal education and is used for most written and formal spoken purposes but is not used by any section of the community for ordinary conversation”. Bkz. Edit. Wei, Li, *The Bilingualism Reader*, London, 2000, s. 68.

Diglossianın kutuplarını (varyasyonlarını) Ferguson, ‘H’ (high-yüksek, üst) ve ‘L’ (alçak, alt) sembolleriyle işaretlemiştir. Haliyle, çalışmamızda ‘H’, edebî Arap dilini ifade ederken, ‘L’ sembolü, edebî Arapçadan farklı olan tüm lehçeler için kullanılabilir. Burada *edebî Arap dili* olarak zikrettiğimiz dil (bugün Türkiye’de daha çok *flushâ* olarak ifade edilir), aslında edebî Arap dilinin ulaştığı son noktadır. Tarih boyunca bu dilin geçirdiği merhaleler ise şunlardır: Klasik Arap dili, eski orta Arap dili, orta Arap dili ve çağdaş (modern) Arap dili. Bugün çağdaş Arap dili dediğimiz dil ise yukarıda zikrettiğimiz edebî Arap dilinin karşılığıdır. Bu dil, Avrupa medeniyetiyle tanışması sonucunda, XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren şekillenmeye başlamıştır ve bugün ‘canlı’ bir edebiyat literatürüne sahiptir. Dolayısıyla bugünkü çağdaş ya da edebî Arap dili, klasik edebî dilin birkaç asırlık gelişiminin sonucudur. Meşhur Rus Arap dil bilimcisi Grigoriy Şamileviç Şarbatov’a (d. 1924) göre bu dil, her hangi bir lehçenin değil, klasik Arap dilinin temeli üzerinde kurulmuştur. Bunun için, klasik dilin temel özelliklerini hemen hemen hepsini bugüne kadar koruyabilmiştir; morfoloji aynı kaldı, nahiv ise Marçais’in deyişiyle “Klasik nahvin temel özelliklerini korudu ancak ondan biraz daha ‘elastik’ oldu.”¹¹³ Wehr’in da dediği gibi değişen sadece birçok neologizm (bir dile yabancı dillerden girmiş kelime) ile dilin vokabüleri oldu.¹¹⁴

Yukarıda anlatılanlar, okuyucuda belki de, eski klasik Arap dili ile bugünkü ‘*flushâ*’ (çağdaş veya edebî Arap dili) dediğimiz dillerin, birbirinden farklı iki dil olduğu izlenimi bırakabilir. Böyle bir düşünce yanlış olmakla birlikte, ufak bir doğruluk payı taşıdığı da söylenebilir. Şarbatov’a göre, bugünkü edebî Arap dili tek bir dil değildir. Yazı ve morfolojik yönden kurallara bağlı olsa da, telaffuzunda mahallî lehçelerin etkisi hissedilmektedir. Yine, fonetik açıdan ve en çok kullanılan sözlük bakımından (ör: eşanlamlılar), bir Arap ülkesinin dili diğerinden, edebî dilde konuşmalar bile, fark göstermektedir. Kanaatimizce bu aşırıya kaçan bir tespit olsa bile, yukarıda da zikrettiğimiz gibi, doğru yönleri de vardır.

¹¹³ Edit. Grozdanić, Sulejman, “*Prilozi Za Orijentalnu Filologiju*”, Sarajevo, 1975, s. 285.

¹¹⁴ Wehr, Hans, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, edit. Cowan, Milton, J., New York, 1976, (giriş bölümü).

Sosyolinguistik dalının hızlı bir gelişme göstermesine rağmen, Ferguson'un 50 yıllık eski diglossia tanımı, bugüne kadar aktüel bir şekilde dilbilimciler arasında tedavülde kalmayı başarmıştır. Daha sonraları yapılan bilimsel çalışmalar, bir yandan bu 'problemin' bazı yönlerini aydınlığa kavuştururken, diğer yandan yeni problemleri beraberinde getiriyorlardı. Temel sorun, diglossia-bilingualizm ilişkisi, ya da daha doğrusu, etimolojik olarak eşanlamlı olan bu iki terimin arasındaki spesifik farkın tespitinin altında yatmaktadır.

C- DİGLOSSİA İLE BİLİNGUALİZM ARASINDAKİ FARK

Diglossia terimi, Yunancada *iki, ikili, çift, iki katlı* anlamındaki 'di' ön ek, *dil* anlamındaki 'gloss' kelimesi ve *hal* bildiren 'ia' son ekten oluşan bir terimdir. Bilingualizm terimi de, yine *iki, çift, ikili* anlamındaki Latince ön eki 'bi', *dil* anlamındaki 'lingua' kelimesi ve yine *hal* bildiren 'izm' (izm) son ekten oluşmaktadır. Dolayısıyla bu ikisinin de anlamı 'iki dillilik hali' şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Böylece, ikisinin de ilk bakışta aynı manayı ifade ettikleri düşünülebilir. Ancak öyle değildir. İşte dil bilimcileri uğraştıran şey de, bu ikisinin sözlük anlamı itibarıyla eşanlamlı olmalarıydı. Amaç da, bu ikisini doğru bir şekilde tarif edip, aralarındaki farkı ortaya koymaktı.¹¹⁵

Burada sorulması gereken soru şudur: "Diglossia ile her zaman **aynı dilin** fonksiyon ve yapı bakımından iki ayrı varyasyonu mu kastedilir, yoksa bir toplumda kullanılan ve fonksiyon bakımından birbirinden ayrı her hangi bir dil ikilemesi de diglossiaya girer mi?"

Diglossia teriminin çerçevesini genişleten J. A. Fishman, Ferguson'nun bir nevi 'monolingual' tanımından ayrılmaktadır ve bu iki terimin arasındaki farkın temel kriteri olarak bilingualizmin ferdî karakterini zikrederken, diglossianın toplumsal yönünü

¹¹⁵ Mahmûd, İbrâhîm Kâyid, *el-mecelletu'l-'ilmiyye li-câmiati'l-melik Feysal*, "el-'Arabiyyetu'l-fushâ beyne'l izdivâciyyeti'l-luğaviyyee ve's-sunâiyyeti'l-luğaviyye", c. III, No: 1, s. 55.

vurgular.¹¹⁶ Fishman'ın bu değerlendirmesi genel olarak dil bilimciler tarafından kabul görmüştür.

Sonuç olarak diglossia, kök ve tarih itibarıyla aynı dilin iki farklı varyasyonunun tüm toplum tarafından, bilingualizm ise, kök ve tarih itibarıyla farklı iki dilin (ör: İngilizce-Arapça) tek tek kişiler tarafından kullanabilmesi durumudur.¹¹⁷ Yine, diglossia toplumsal, bilingualizm ise ferdî bir olgudur. Aynı dilin iki varyasyonu paralel olarak kullanıldığı Arap dilinin, en azından bu terimler arasındaki anlattığımız farkın sosyolinguistikte tamamen oturduktan sonra, diglossia ile nitelenmesi yanlış bir şey değildir.

D- FERGUSON'A GÖRE DİGLOSSİANIN BAZI ÖZELLİKLERİ

Ferguson, diglossianın bazı genel karakteristik özelliklerinden de bahseder. Bizse burada onları Arapça ile ilişkilendirerek bir kaçını kısaca söylemek istiyoruz.

1. Fonksiyon

Diglossianın en önemli özelliklerinden biri, standart ve konuşma diline atfedilecek fonksiyonların belirlenmesidir. Bazı durumlarda sadece konuşma dili, bazılarında ise sadece standart dil kullanılmaktadır. İkisi de aynı zamanda kullanıldığı durumlar çok nadirdir. Mesela standart dil, camilerde, kiliselerde, fakültelerde, siyasi konuşmalarda v.b yerlerde kullanılırken, konuşma dili, aile fertleri ve arkadaşlar arasında, alışverişte, radyo ve televizyonun bazı eğlence programlarında, halkın edebiyatında, nazım türlerinde kullanılmaktadır. Hal böyle olunca, mevcut durumu iyi belirlemek ve dilin uygun varyasyonunu kullanmak icap eder. Bu ise zaman zaman zorluklar da çıkarabilmektedir. Örneğin, standart Arap dilini öğrenmeye çalışan birinin onu alışveriş gibi resmi olmayan yerlerde kullanması kendisini alay kurbanı durumuna düşürebilir.

¹¹⁶ Tanasković, Darko, *Arapski Jezik u Savremenom Tunisu, diglosija i bilingvizam*, Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, Beograd, 1982, s. 23.

¹¹⁷ Mahmûd, İbrâhîm Kâyd, a.g.m., s. 54.

2. Prestij

Araplar tarafından standart Arap dili daha üstün, konuşma dili ise daha düşük seviyeli bir dil olarak görülmektedir. Bazen bu duygusal bakış o dereceye ulaşıyor ki, sadece standart Arap dili var olan bir dil olarak kabul edilmekte, konuşma diline ise olmayan bir dil gibi bakılmaktadır. Mesela bir Arap'ın konuşma dilini mükemmelce konuşmasına rağmen, "dili o kadar iyi bilmiyorum" demesi nadir bir durum değildir. Bu durumda ilgili kişi pek tabii ki standart Arap dilini kastetmektedir. Eğitimli Araplar çoğu zaman konuşma dilini de sık sık kullanmalarına rağmen sadece 'fushâ'yla konuştukları iddia etmektedirler.

3. Edebî Miras

Yukarıda da değinildiği gibi standart Arap diliyle yazılmış çok zengin bir edebiyat hazinesi bulunmaktadır. Bunun dışında çağdaş edebiyat da genelde bu dille yazılmaktadır.

4. Edinme (Dil Edinmesi)

Yetişkinler çocuklarıyla, çocuklar da birbirleriyle konuşurken konuşma dilini kullanırlar. Böylece konuşma dili, bir anadil nasıl öğreniliyorsa öyle öğrenilir, standart dil ise okullarda, fakültelerde, özel derslerle v.b yollardan edinilir. Ferguson'a göre standart dil hiçbir zaman konuşma dili gibi güzel öğrenilemez (edinilemez). Öyle olması için yetişkinlerin mutlaka çocuklarına standart Arap diliyle hitap etmeleri gerekir.

5. Standartlaştırma

Standart Arap dilinin grameri, sözlükleri, telaffuzu öğreten tezleri, telaffuz için kurallaştırılmış normları ve ölçüleri ve geniş vokabüleri vardır. Bütün bunlar arasında oldukça az sayıda fark bulunabilir. Standart dilinin ortografisi (imla kuralları) de kurallara bağlanmıştır ve kendi içerisinde çok az fark bulundurmaktadır. Bunun aksine konuşma dilinin betimsel ve normatif öğretileri ya hiç yoktur ya da çok yeni çıkmıştır ve miktarları açısından da standart dilinkine göre oldukça azdır. Yani konuşma dilinde yukarıda saydığımız literatürü bulmak zordur ve ilk gramer kitapları genelde yabancı

dilde ve Arap ülkelerinin dışında yazılmıştır. Konuşma dilinin sabit bir ortografisi yoktur. Gramerde, telaffuzda ve vokabülerinde ise oldukça geniş varyasyonlar bulunmaktadır. Standartlaştırılmış dil kurallı, diğeri ise kuralsızdır.

Küçük ve tek iletişim merkezli toplumlarda (ör, Yunanca, Haiti) konuşma dili standartlaştırılabilir. Böylece farklı lehçeleri kullanan insanlar onu taklit etmeye ve öğrenmeye çalışır ve o lehçe standart bir dil konumuna gelir. Fakat yine de konuşma dili her ne kadar standartlaştırılsa da, “fakir “ bir dil olması sebebiyle sadece kendisinin uygun olacağı durumlarda kullanılmakla sınırlı kalır. Diğer yandan tek iletişim merkezli olmayan toplumlarda konuşma dillerinin (lehçelerin) sayısı artabilir. Örneğin Arap toplumlarında standart bir konuşma dili yoktur ve farklı toplumlarda farklı lehçeler kullanılmaktadır. Kâhire Arapçası mesela Mısır için standart bir lehçe olarak kabul edilmektedir. Orada yaşayan yüksek tahsilli şahsiyetler standart Arap dilinin yanında, iletişimde sıkıntı çekmemek için mutlaka standart olan Mısır lehçesini de öğrenmelidir. Fakat dediğimiz gibi, örneğin Irak’ta yaşayan biri için Mısır lehçesi kendisine pek de yararlı olmayabilir.

6. İstikrar (Süreklilik)

Diglossianın değişkenlik gösterdiğine ve sürekli daha istikrarlı bir dilsel konumuna geçtiğine inanılsa bile aslında öyle değildir. Ferguson’a göre diglossia bir kaç asır, hatta bin yıldan fazla bir süreyle devam edebilir. Diglossia ile birlikte dilde ve toplumda oluşan gerilim iki dilin ortak dil şekillerinin kullanıma alınması ve standart dilden bazı kelimelerin konuşma diline kazandırılmasıyla birlikte, ortak bir dil meydana getirilip çözüme kavuşabilir (ör. Arapçadaki **el-‘Arabiyyetü’l-vustâ**). Mesela, insanların birbirleriyle konuşup anlaştıkları ve daha çok yarı-resmi durumlarda kullanılan konuşma dili Arapçada, sonları birkaç bükümlü harf (i’rabı olmayan) ile bitiyorsa bile çok sayıda klasik Arapçanın kelimeleri bulunmaktadır. Bu kelimeler belirli klasik sentaks özelliklerini taşır fakat esas itibariyle temeli konuşma dilinin sentaksı ve morfolojisi üzerine kurulmuştur. Bu, yukarıdaki tavsiyenin yürürlüğe sokulmasının çok zor olmayacağını gösterir.

7. Gramer

Ferguson'a göre standart dil ile konuşma dili arasındaki en büyük fark gramer yapısındadır. Standart dilde bulunan gramer yapılarının, konuşma dilinde ya sayıları düşürülmüştür ya da hiç yoktur. Mesela standart Arap dilinde ismin 3 hali bulunurken konuşma dilinde hiçbiri yoktur. Yine standart Arap dili ile konuşma dili arasındaki çarpıcı farklar arasında, kelime düzeni ve giriş ve bağlaç sözcükleri zikredilebilir. Yani 'diglossiada, standart dil ile konuşma dili arasında gramer yapısı bakımından daima bariz farklar bulunmaktadır' demek yerinde olur. Bu sadece Arapça için değil, diglossianın bulunduğu her dil için geçerlidir.¹¹⁸

E- FUSHÂ (STANDART ARAP DİLİ) – AMMÎCE (HALK DİLİ) TARTIŞMASI

XIX. yüzyıldan XX. yüzyılın 60'lı yıllarına kadarki süre içerisinde, konuşulan Arapça (ammîce) hakkında lingüistik normların belirlenmesini isteyen ve bunun için var gücüyle uğraşan daima birkaç Arap entelektüel mevcuttu.¹¹⁹ Edebî Arap dili ile halk dilini konu alan bu tartışma genel olarak, *flushâ-ammîce tartışması* adıyla bilinir. Entelektüeller, dil bilimciler, gazeteciler, yazarlar ve siyasetçiler tarafından konu hakkında binlerce sayfa yazılıp çizilmiştir. Bugün ise, eskilerden farklı olarak, birçok Arap entelektüelin görüşü, bu tartışmanın dilsel ideolojik-mantıksal olduğu yönündedir. Bu, tartışmanın yapıldığı zamanlarda dil dışında konuya, başka şeylerin de hasaba katıldığı anlamına gelir. Sosyal, dinî ve siyasî sebepler, linguistik sebepler kadar önemliydi. Dolayısıyla, bu tartışma, yapıldığı dönem içerisindeki tarihî kontekstle ve bölgedeki siyasî, sosyal ve dinî gelişmelerle sıkı ilişki içerisindeydi.

Lübnan'da yayınlanan el-Muktetaf (المقتطف) dergisinde 1881 yılında başlayan ilk tartışmada, bütün lehçelerin bir çatı altında birleştirilmesine ve bunun tüm Arapların kullanacağı 'bir halk dili' olarak standartlaştırılmasına karar verilmiştir. Benzer görüş 1902'de, Lübnanlı tarihçi ve yazar İshâ İskender Ma'lûf (1868-1956), daha sonra ise

¹¹⁸ Ferguson, Charles, "Diglossia", Word, 1959.

¹¹⁹ Bunların çoğu Hristiyan kökenli olduğu zikretmekte fayda vardır.

50'li-60'lı yıllarda yine Lübnan'lı dil bilimcisi Enîs Ferîha tarafından da benimsenmiştir.

Mısır'da, Britanyalı ve Almanyalı müsteşrikler (ör: John Selden Willmore, Wilhelm Spitta, William Willcocks) ilgili tartışmaya 1890 yılından itibaren girmişlerdir. Bunlar, Kâhire Arapçasının, yeni resmi Mısır Arapçasına dönüştürülmesi ve standartlaştırılması fikrini savunmuşlardır. O zamandan beri, Arap entellektüellerin birçoğu, fushâ-ammîce tartışmasının, Kur'ân dilini yok etmek ve Arap birliğini bozmak amacıyla, batılı emperyalistler tarafından başlatıldığına inanmaktadır. Fushânın yerine ammîcenin geçmesini öngören öneriler, bundan sonra herhangi bir yerel lehçenin üstünlüğü propagandasıyla yapılmıştır. Bu gibi görüş ve fikirler bugün hâlâ Arap ülkelerinde mevcuttur.

Fushâ-ammîce tartışması, Ya'kûb Sarrûf ve Fâris Nimr tarafından kaleme alınan "el-Luġatu'l-'Arabiyye ve'n-necâh" adlı makaleyle başlamıştır. Makale, yazarların kendilerinin Beyrut'ta editörlüğünü yaptıkları 'el-Muktetaf' adlı dergide yayımlanmıştır.

Bu makalede ilk defa yazı dili ile konuşma dili arasındaki farklar, çözüme kavuşturulması gereken linguistik bir 'sorun' olarak yansıtıldı. Makalede, Arap ülkelerinde kitapların, Arapların konuşmadıkları dille (fushâ kastedilmektedir) yazıldığı için avam tabakasının okumaktan mahrum kaldığı iddia edilmekte, konuştukları dille kitap da okuyabilen Avrupalıların bilimdeki önceliği vurgulanmaktadır.¹²⁰ Aslında, tezin önceki sayfalarında da geçtiği gibi, edebî dil ile konuşma dili arasındaki farklar, daha X yüzyıldan beri mevcuttu ve Arap entellektüelleri daima bunun farkındaydı. Dilde bozulmalar başlayınca, dilcilerin ammîceye yöneldikleri doğrudur, ancak amaçları, halk dilinin tedvini değil, onun ıslahıydı.¹²¹ Bu nedenle, onlarca kitap ammîceyi konu olarak almıştır. Kitapların başlıklarından da anlaşılabilceği gibi, amaç,

¹²⁰ Edit. el-Hatîb, Muhammed Kâmil, *el-Luġatu'l-'Arabiyye, ârâu ve münâkaşât*, Menşûrât Vizâratî's-Sekâfe, Dimeşk, 2004, c. I, s. 15-16-17.

¹²¹ Neffuse, Zekeriyâ Seîd, *Târîhu'd-d'ava ile'l-'ammîyye*, Daru'n-neşri's-sekâfe, İskenderiyye, 1964, s. 6.

halkın yaptığı dil hatalarını (lahn) ortaya koymak ve onların hatalarını düzeltmekti.¹²² Bilinmelidir ki fushâ ile ammîce arasındaki farklılık ilk defa büyük bir sorunmuş gibi, müsteşriklerin teşfiki ve çalışmaları yardımıyla, Araplar tarafından halkın arasına sokulmuştur. Meşhur Fransız düşünür Joseph Pierre Proudhoun: “Bir milleti ele geçirmenin en kolay ve kısa yolu o milletin diliyle oynamaktır” der.¹²³ Coğrafi ve siyasî sahada İslam ülkelerini işgal edip sömüren Batı, Proudhoun’nun bu ilkesi uyarınca İslam-Arap dünyasında mevcut olan dille oynayarak, onları kültürel planda da ele geçirmek istemiştir.

Tartışmanın tam da XIX. yüzyılın sonlarında, birbirine bağlı, önemli gelişmelerin baş gösterdiği, o dönemde Orta Doğunun sahibi Osmanlı İmparatorluğu içerisinde başlaması bir sürpriz değildir. Bu gelişmeler, modernleşme, batılılaşma ve sekülerizm olarak nitelenip, Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünün başındaki siyasî kontekste sokulması gerekmektedir. Bu olayların neticesinde, fushâ artık sadece din adamlarıyla ve ufak bir elit zümresiyle sınırlı değildi. Gazeteler, radyolar ve onlara benzer iletişim araçları edebî Arap dilinin yaygınlaşmasına yardımcı oluyor, onu konuşan insan sayısı ise günden güne yükseliyordu. Bu durum bazılarını rahatsız etmiş olacak ki, fushâ-ammîce tartışması tam bu zamanda başlamıştır.

II. STANDART ARAPÇA İLE HALK ARAPÇASI ARASINDAKİ BAZI FARKLAR

Tezin önceki sayfalarında da geçtiği gibi, sadece edebî Arap dili ile halk Arapçası arasında değil, halk Arapçası altında var olan lehçeler arasında da fonetik ve morfolojik yönden farklar bulunmaktadır. Bu nedenle biz burada, şimdiye kadar hakkında konuştuğumuz fushâ-ammîce farkını, ayrıntılara girmeden, sadece fikir vermek açısından, lehçelerin fushâdan farklı olarak sahip oldukları bazı ortak

¹²² Yazarıyla birlikte birkaç kitabın ismini veriyoruz: Kisâi, *Ma telhanu bihi'l-‘avâm*; el-Ferrâ, *el-behâu fîmâ telhanu fîhi'l-‘âmmetu*; Ebû ‘Ubeyde, *Lahnu'l-‘ammeti*; Ebû Hatim es-Sicistânî, *Lahnu'l-‘âmmeti*, Ebu'l-‘Abbâs Ahmed ibn Yahyâ Sa’leb, *Mâ telhanu fîhi'l-‘âmmetu* v.b.

¹²³ Fazlıoğlu, Şükran, “*Arap Harfleriyle Yazım Zorluğu İddiası ve Bunlara Verilen Cevaplar*”, http://www.ihsanfazlioglu.net/Sukran_Fazlioglu/1.php?id=2

özellikleriyle örneklendirmek istiyoruz. Bunun dışında, ilerde Ferguson'un 'müşterek dil' hipotezi anlatılırken zikredilecek olan ammîce'nin diğer ortak özellikleri burada zikredilmeyecektir.

A- Mâzî Sülâsî Fiilin Sigaları

Fushâda mâzî fiil için üç siga bulunmaktadır: Birincisi siga فَعَلَ (ör: صَدَرَ), ikincisi فَعِلَ (ör: عَلِمَ) ve üçüncüsü de فَعُلَ şeklindedir (ör: كَبُرَ).

Ammîcede genel olarak yukarıdaki sigalarından ikincisi bulunmamaktadır. Zira birinci harfin harekesi (fetha) daima kesreye dönüşür ve fiil yeni bir sigaya bürünür (ضِحْكُ, حَزْنُ, تَعَبُ, فَهْمُ, سَمِعَ, عَمِلَ, رِيحُ). Böylece bu sigadaki fiilleri şu şekilde okuruz:

Üçüncü sigaya gelince, o da fushâdaki şekliye ammîcede bulunmamakla birlikte, ammîcede iki farklı vezinde kullanılabilir: Birincisi, yukarıda zikredilen فَعِلَ sigası (ör: بَعُدَ - بَعْدُ), ikincisi ise birinci ve ikinci harfin dammeli şeklinde gelen فَعُلَ sigasıdır (ör: سَهَّلَ - سَهْلٌ). Bu iki sigadan hangisinin kullanılacağı, konuşan kimsenin zevkine bırakılmıştır.

Mâzî fiilin birinci sigası ammîcede, fushâdaki şekliyle kalmakla birlikte (ör: سَكَّتْ - سَكَّتْ, سَكَّتْ - سَكَّتْ, كَسِبَ, عَرَفَ - عَرَفَ), bazen o da فَعَلَ sigasına sokulmaktadır (ör: سَكَّتْ - سَكَّتْ, سَكَّتْ - سَكَّتْ, كَسِبَ, عَرَفَ - عَرَفَ)¹²⁴

B- Fiilin Meydana Gelişini Te'kît Etmesi İçin Muzâri Fiilin Başına 'ب' Harfinin Gelmesi

Ammîcede muzâri fiilin meydana gelişini te'kit etmek için, fiilin başına 'ب' harfi eklenir. Bu harf, mutekellim (اِنَا) sigasında hemzenin de teshiliyle fethalı olurken (ör: بَاكَتُبُ, بَاَعْرَفُ), diğer bütün sigalarda kesreli gelir (ör: بِيَكْتُبُ, بِيَكْتَبُوا, بِيَكْتَبُ).¹²⁵

Burada kullanılan 'ب' harfi, cer eden harlerden değildir. Çünkü bildiğimiz gibi cer harfleri fiillerin başına gelmez, isimlerin başına gelir. Arapların da (tüm kabileler dâhil), Şevkî Dayf'ın dediğine göre, hiçbir zaman bir fiilin başında harfi cer

¹²⁴ Dayf, Şevkî, *Tahrîfâtü'l-'ammiyyeti li'l-fushâ*, Darü'l-meârif, Kâhire, 1994, s. 15-16.

¹²⁵ Dayf, a.g.e., s. 29; Ayrıca bkz: Amal, Fâris, *Diglossia in Arabic Speech Communities: Classical Language Compared with the Syrian Vernacular*, 1975, s. 30-33.

kullandıklarına dair bir rivayet bulunmamaktadır. Eğer bu harfin bir kelimedenden geldiğini düşünecek olursak, Dayf'a göre iki tahmin yürütülebilir:

a) Harf, ammîcedeki بَدِّي kelimesinden gelmiş olabilir. Bu kelime de 'istiyorum' anlamına gelen fushâdaki بَوْدِي kelimesinden gelmiştir. Böylece bu harf fiille beraber, mutekellimin ya da bir başkasının, fiilini şimdiki zamanda (şu an) gerçekleştirdiğini ifade etmektedir.

b) Bu harf, Arapçada (fushâda) kelimenin tekidi için kullanılan mezîd bir harftir. Fushâda bu harf altı yerde kullanılmaktadır: 1) Mübteda'da (ör: بِحَسْبِكَ), 2) Fâille birlikte (ör: وَ كَفَى بِاللَّهِ نَصِيرًا), 3) Mef 'ûlü bih ile birlikte (وَهُزِّي إِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ), 4) Haberle birlikte (ör: وَمَا لَلَّهِ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ), 5) 'Nefs' kelimesiyle birlikte (جَاءَ خَالِدٌ بِنَفْسِهِ), 6) 'Ayn' kelimesiyle birlikte (أَقْبَلَ خَالِدٌ بَعِينَهُ).¹²⁶

C- Geleceği İfade Etmek İçin Muzâri Fiilin Başına 'ح' Harfinin Gelmesi

Bilindiği üzere Arapçada, gelecek zamanı ifade etmek için fiille birlikte 'س' ve 'سوف' harfleri kullanılmaktadır (ör: سَأَكْتُبُ, سوف أذهب). Lehçelerin arasında müşterek dil konumuna ulaşan Mısır Arapçasında, diğer lehçelerde bulunmayan, değişik bir kullanım mevcuttur. Mısırlılar, gelecek zamanı ifade etmek için fiilin başına 'ح' harfi eklerler (ör: حَافِئِحْ – حَاكُئِبْ). Bu 'ح' harfi 'س' harfinden mahreç bakımından bayağı farklı olduğu için, ondan gelmiş olabileceği düşünülemez. Dayf'a göre bu harf 'رَاح' kelimesinden gelmiştir. Ammîcede bazen mesela 'yiyeceğim' anlamında 'رَاح أَكُلُ' denir. Buradaki 'رَاح' fiili 'ح' harfine dönüşüp, iki fiil bir fiilde birleşmiş ve حَاكُلُ olmuştur. Mısır'ın nerdeyse her yerinde bu kullanım mevcuttur.¹²⁷

D- Teşvik İçin Muzâri Fiilin Başına 'ما' nın Gelmesi

Ammîcede, bir fiilin yapılışını teşvik etmek için, muzârinin başında 'ما' eki konulur (ör: مَا تَنْتَظِرُ, مَا تَكْتُبُ, مَا تَجْلِسُ). Buradaki 'ما', fushâdaki 'أما' nın karşılığıdır. Fushâdaki 'أما' harfi de zaten, arz ve teşvik için kullanılmaktadır (ör: أَمَا تَجْلِسُ – Oturmaz

¹²⁶ Dayf, a.g.e., s. 28-29.

¹²⁷ Dayf, a.g.e., 29-30.

mısın?, أما تتكلم – Konuşmaz mısın?). ‘أما’ nın başındaki hemzenin, telaffuzda kolaylık sağlanması için, hafzedilmiş olabileceğini düşünebiliriz. Zaten ammîcede hemze, bu gibi durumlarda çokça hafzedilmektedir.¹²⁸

E- ‘ألف التثنية’ nin ve ‘نون النسوة’ nin Fiillerin Çekimlerine Girmemesi

Ammîcede, fiillere bitişen tesniye elifi yerine erkek çoğul için kullanılan ‘و’ zamiri kullanılır ve bu zamir kız çoğulunu da kapsar (ör: طالبان – طالبات حضروا). Bu durum, tesniyeli (kız-erkek) muzâri fiil ve emir kipi için de geçerlidir. Fushâdaki (هما يحضروا , أنتما احضروا) cümleleri, ammîcede şu şekilde gelir (ör: احضرا).

Arapların bazen, tesniye isminden sonra, fiili çoğul sigasında kullandıkları söylenmektedir. Buna, Kur’ân’dan da örnek verilebilir (ör: هذان خصمان اختصموا في ربهم)¹²⁹ ve (و إن طائفتان من المؤمنين اقتتلوا)¹³⁰. Ancak âlimler bunu farklı yorumlamışlardır. Selef âlimlere göre, ayetlerdeki ‘خصم’ ve ‘طائفة’ nin her biri birkaç insandan oluşan bir mecmuayı ifade eder aslında. Böylece bu müsenna isimler, zâhirde müsenna, normalde ise çoğudur.¹³¹

F- Mechûl Olarak إنفعل Sigasının Mâzî ve Muzâride Kullanılması

Bildiğimiz gibi Arapçada mâzî bir ma’lûm fiil mechûle çevrilirken, fiilin ilk harifinin harekesi damme, sondan önceki harfin harekesi ise kesreye dönüştürülür (ör: كُتِبَ – كُتِبَ, فَتَحَ – فَتَحَ). Muzâride ise, birinci harfin harekesi damme, sondan önceki harfin harekesi ise fetha olur (ör: يُفْتَحُ - يُفْتَحُ, يُكْتَبُ - يُكْتَبُ). Ancak ammîcede, sülâsi fiilin fushâdaki mechûl sigasına benzer bir sigaya rastlanmamaktadır. Onun yerine ‘انفعل’ sigası kullanılmaktadır. Lâzım ancak mezîd bir fiilin sigası olan bu sigâ, ammîcede sülâsi fiilleri için de kullanılmaktadır (ör: انفتح - انفتح, كتب - انكتب, حبس - انحبس).

¹²⁸ Dayf, a.g.e., s. 30.

¹²⁹ Hacc, 22/19.

¹³⁰ Hucurât, 49/9.

¹³¹ Dayf, a.g.e., s. 33.

Bunun dışında ammîcede, ‘و, ن, م, ر, ل’ harleriyle başlayan sülâsi fiiller ‘انفعل’ sigasını kullanmaz, onun yerine ‘افتعل’ sigasının bozuk şeklini (اتفعل) kullanırlar (ör: - مزج – اتمزج, رجع – اترجع, لحم – اتلحم, نشر – اتنشر, وصف – اتوصف).¹³²

F- İsm-i Fâil

Arapçada sülâsî fiillerin ism-i fâili ‘فاعل’ vezninde gelir (ör: كاتب , راجع). Ecvef sülâsî fiillerden ise ism-i fâil türetilirken, fiilin ‘ayne’l- fiilini (ortadaki harf) teşkil eden ‘و’ ve ‘ي’ lar hemzeye dönüşür (ör: خائف , عائد, مائل). Rubâî mücerred ve mezîd fiillerde ism-i fâil türetilirken, fiil ilk önce müzari forma aktarılır. Ondan sonra, fiilin başında bulunan ‘ي’ harfi çıkarılır ve yerine dammeli bir mim harfi ‘م’ ilave edilir. Fiilin sonndan bir önceki harf ise kesreli kılınır. (ör: مُعَلِّمٌ , مُكْرَمٌ).¹³³

Ammîcedeki durum ise şöyledir:

1) Sülâsi ecvef her fiilin ism-i fâilinin ortadaki hemzesi ‘ي’ harfine dönüştürülür. Böylece, yukarıda geçen fushâdaki örnekler, ammîcede şu şekilde olur (خايف, عايد, مايل).

2) Rübâî ve mezîd fiillerinin ism-i fâillerinde bulunan baştaki dammeli ‘م’ harfi, ammîcede daima kesreli olur (ör: معلم, مسامح, مكرم).

3) Sülâsi ism-i fâilin, **cem-i müzekker sâlim** sigasında ortadaki harfi (‘aynu’l-fiil) sükûn alır, ilk harfin hemzesi ise hafzedilir ve çoğul daima cer halinde olur (ör: فاهم ‘den كئيبين ‘den كئيب, فهمين ‘den).¹³⁴

G- Soru Edatları

Ammîcede soru edatı olarak en çok bunlar kullanılmaktadır: أين (kim), من (nerede), متى (ne zaman), كيف (nasıl) ve كم (ne kadar). Ancak bunların hepsi, ammîcede inhirafa uğramıştır. Uğradıkları inhiraflarından birkaçını burada zikredeceğiz:

¹³² Dayf, a.g.e., s. 38-39.

¹³³ Günday, Hüseyin – Şahin, Şener, *Arapça Dilbilgisi (Sarf Bilgisi)*, Alfa Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 2005, s. 79.

¹³⁴ Dayf, a.g.e., s. 44.

ن ي ve ن – Ammîcede bu edat ‘مين’ şeklinde okunur (kesreli م, med oluşturan ي ve ن harfinden oluşmaktadır). Ör: (مين كتب). Yine, bildiğimiz gibi fushâda soru edatları genelde cümlelerin başında gelir. Ammîcede ise bu soru edatları sık sık fiilden sonra kullanılırlar (ör: ضرب مين؟ كتب مين؟).

أين – Önceki konularda da geçtiği üzere ammîcede hemze hafifletilmeye ya da hafzedilmeye meyillidir. Bu soru edatının başındaki hemze de ammîcede hafzedilir ve onun yerine atıf harflerinden (و, ف) biri gelir. Atıf harfin harekesi de genelde, ondan sonra gelen ‘ي’ harfinden dolayı kesre olur (ör: فين, وين, وين). Yine, ammîcede bazen bu soru edatı ‘من’ soru edatıyla birleştirilir ve örnek olarak ‘من أين أنت?’ cümlesi ‘منين انت?’ şeklinde okunur.

متى – Ammîcede bu edattan önce kesreli hemze (bazen fethalı) konulmaktadır. Böylece ‘متى وصلت?’ cümlesinin ammîcedeki şekli şöyledir: ‘إمت وصلت’. Ammîcede bu soru edatı bazen ‘ميتى’, bazen de ‘أيمت’ şeklinde telaffuz edilir.

كيف – Ammîcede bu edatın başındaki ‘ك’ harfi kesreli ve medd’li olarak okunur (ör: كيف, كيف حالك).

كم – Bu edatın başındaki ‘ك’ harfi, ammîcede medd’li olarak telaffuz edilir (ör: كام). Yukarıda da söylediğimiz gibi ammîcede bu soru edatları çokça fiilden ya da isimden sonra kullanılırlar. Böylece ‘كم الساعة?’ cümlesi, ammîcede ‘الساعة كام?’ şeklinde olur. Bunun dışında, bu soru edatının lehçeden lehçeye göre değişik şekilleri de vardır.¹³⁵

¹³⁵ Dayf, a.g.e., s. 79-80.

III. MEŞHUR DİLBİLİMCİLERİN ARAP DİLİ TARİHİ VE DİGLOSSİASI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

A. CHAİM RABİN VE ‘İLK DÖNEM ARAPÇASI’ (m. 300-600)

Chaim Rabin’e¹³⁶ göre İngilizce ve Almanca için kullanılan terimlerden hareketle¹³⁷, milâdî III. ve VI. yüzyıllar arasında kullanılan Arapçaya “ilk dönem Arapçası” (العربية المبكرة) şeklinde isimlendirilebilir. Bu dönem Arap yarımadasının değişik bölgelerinde birbirinden çok farklı lehçelerin bulunduğu ve bu lehçelerin *Arapçaya* yakınlaşma sürecinde olduğu zaman dilimini ifade etmektedir. *Arapça* da bu süre içerisinde gelişme göstermiştir. Ancak, çağdaş Yahudi kaynaklarda zikredilen belge dışında bu zaman hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bu belgeler de, Abner Cohen’nin (1921-2001) bulunduğu mezar taşlarındaki yazıtlardır. Değişik cümleleri içeren mezar taşlarından birisinde örneğin, İbranice olarak şu cümle yer almaktadır: **מֵבֶד** **לְצִמְתְּךָ**, Arapçası da **أوسع لجماعتك** şeklindedir. (Midraş Rabba, iv, I)

Yine, bu dönem, Hıristiyan ve Yahudi kanalları yoluyla, Aramîceden *Arapçaya* yüzlerce kelimenin geçtiği bir dönemdir. Bu kelimeler hakkında ses bilgisel (fonetikel) çalışmalar, o zamanki Arapçaya az da olsa ışık tutmaktadır. Bu zamanda, Arap yarımadasının güneyinde bulunan dillerden de değişik kelimeler Arapçaya girmiştir (Etiyopyaca ve Arap yarımadasının güneyinde bulunan diğer eski diller). Kur’ân ve şiirde bulunan ve yine bu zamanda Arapçaya giren bazı Farsça kelimeler de vardır. Ancak Farsça kelimelerin ekseriyeti, Arapçaya, İslam’ın ilk asırlarında girmiştir. Yunanca kelimeler esasen Arâmîce, Latince kelimeler ise Yunanca ve Arâmîce üzerinden Arapçaya intikal etmiştir. Bu kelimelerden birkaç örnek vermemiz gerekirse: **قنطار**, – Süryanice **قنطيرا**, – Latince, **centenarius**; **مندیل**, – Süryanice **مندىلا** – Latince, **mantele** v.b.

Rabin’e göre bu kelimelerin başlangıçta, sadece, yabancı dil medeniyeti ile yakın ilişkide bulunan bir ya da birkaç bölgeye girdiğini, daha sonra *Arapçaya*

¹³⁶ Chaim Rabin (1915-1996). Sâmi ve Yahûdî dilleri profesörüyü. İngiltere’de okumuştur.

¹³⁷ “Old English” ve “Old Germany” terimleri kastedilmektedir. Örneğin, Eski İngilizce (Old English) dediğimiz dil, birbirinden farklı birçok lehçeden oluşuyordu.

yayıldığını farz etmek, zor bir şey değildir. Zaten bazı kaynaklara bakıldığı zaman, onlar, mesela, sadece Medine’de kullanılan yabancı kökenli kelimelerden bahseder.

Arapça dilsel kaynaklar, Necd’de ve Hicâz’da bulunan eski lehçelerin birçok dilsel unsurunu korumuştur (ör: Necd - Temim, Esed, Bekr, Tay’, Kays; Hicâz – Huzeyl, Ezd, Yemen). Diğer bölgelerin lehçelerinden ise çok az bir şey alınmıştır. Öyle görünüyor ki, bu dilsel maddeler kısmen, hicrî II. ve III. yüzyılda toplanmıştır. Bu zaman da, saydığımız lehçelerin, hızla ‘erimeye’ başladıkları zamandır.

Eski (erken) Arapçaya ait, Nabâtî dilinde yazılan iki önemli yazı (nakış) bulunmaktadır. Biri, bugün Hicâz’ın kuzeyinde bulunan, ‘مدائن صالح’¹³⁸ isimli yerde bulunmakta ve milattan sonra 267 tarihini taşımaktadır; diğeri ise, ‘İmru’u’l-Kays yazısı’ olup, Nemâra’da¹³⁹ (bkz. şekil 2, s. 97) bulunmakta ve milattan sonra 328 senesine dayanmaktadır.¹⁴⁰

Chaim Rabin ve Edebî Arap Dili

Arapça harfleriyle yazılmış en eski metinler olarak, Sînâ’daki ‘Ram’ mabedinin duvarında bulunan ve tarihleri milattan sonra 300 yılına dayanan 3 adet harbuşat (hiyeroglif) bilinmektedir. Onun dışında Zebed’de¹⁴¹, ilk defa Alman müsteşrik Eduard Sachau (1845-1930) tarafından yayımlanan, tarihleri milattan sonra 512 yılına dayanan ve Yunanca tercümesiyle birlikte yazılan bazı Hıristiyan yazıları da mevcuttur (bkz. şekil 3, s. 97). Harran’da ise Wetzstein tarafından 1864 yılında bulunan ve milattan sonra 568 yılına ait olan yazılar mevcuttur (bkz. şekil 4, s. 98)

Müslüman tarihçiler ise Hîre’deki Hint kilisesinde mevcut olan yazıyı ortaya çıkardılar. Onun tarihi milattan sonra yaklaşık 560 senesine dayanmaktadır. Suriye’de, Busra şehrinin güneyinde bulunan Ümmü’l-Cimâl’de keşfedilen yazının tarihi ise

¹³⁸ Eski adıyla – Medinetu’l-hacer. Sûdi Arabistan’ın Medine-i Münevverâ bölgesine bağlı ‘Ulâ şehrinde bulunan arkeolojik bir yerdir.

¹³⁹ Şam’ın güney doğusunda bulunmaktadır.

¹⁴⁰ Kablân, Hamza, *Dirâsât fî târîhi’l-lügati’l-‘Arabiyye*, Daru’l-Feysal es-Sekâfi, Riyâd, 2000, s. 34 vd.

¹⁴¹ Suriyede, Halep şehrinin güneyinde bulunan bir köy.

yoktur (bkz. şekil 5, s. 98) Bu yazıyla David Littman (d. 1933) uğraşmıştır. O yazıyı, yaklaşık olarak milattan sonra 3. yüzyılın sonlarına dayandırmaktadır.¹⁴²

Diğer taraftan, Yunan alfabesiyle yazılmış bazı Hıristiyan ilahiler de (komünyon) mevcuttur. Bu parçalar ve özellikle Anton Baumstark'ın (1872-1948) ortaya çıkardığı Yunan-Arap Hıristiyan metinleri incelendiğinde, Ammîce'ye kaçan ve *Arapçadan* az da olsa farklı olan bir dil ortaya çıkıyor. Rabin'e göre eski yazışmalarda ve ilmî kitabelerde bulabildiğimiz bu dil, Hıristiyanların yazdığı Arap edebiyatına ışık tutmaktadır. Bu edebiyatın da, Ammîce'ye etki eden "erken tesirlerden" olabileceği düşünülebilir. Yine, bu edebiyat, nahivcilerin *Arapçayı* kurallaştırmasından önceki zamana ve o dönemin Arapçasına ışık tutabilir.

Chaim Rabin'e göre, Arap yarımadasında yaşayan Yahudilerin, *Arapça* bir edebiyat oluşmasına katkılarından bahsedilemez. Çünkü o zamanda yazılan Eski Âhit tercümelerine Yahûdiler katılmamıştır. Ancak, Ümeyye ibn Ebî Salt'ın¹⁴³ (ö. 54/626) şiirlerinde zaman zaman varlığını gösteren Yahudi gelenekleri, onlarda Eski Âhid'in sözlü rivayetlerinin mevcudiyetine delil sayılabilir. Yahudilerin *Arapçayı* kullandıklarına dair Semev'el ibn 'Âdiyâ'nın¹⁴⁴ (ö. 560 m.) şiiri de apaçık bir delildir. Bunun dışında, el-Belâzûri, *Futûhu'l buldân* kitabında, Yahudiler'in Medine'de Müslümanlara yazmayı öğrettiklerini zikreder.¹⁴⁵

Edebî dilin nereden geldiği konusunda Rabin'e göre Julius Welhausen'in (1844-1918) önerisi makul olarak görülüyor. Ona göre *Arapça*, Hîre'de yaşamış olan Hıristiyanların elinde gelişmiştir. İslâmî kaynaklar da aslında, *Arapça* olarak ilk yazarlar arasında Hıristiyan şair Zeyd ibn Hammâd ve yine şair olan oğlu 'Adiyy'i zikreder. 'Adiyy'in dili de tam olarak fasîh sayılmıyordu. Bu da o zamanki Arapçanın tam olarak olgunlaşmadığını, bilakis, olgunlaşma sürecinde olduğunu gösterir.¹⁴⁶

¹⁴² Edit. İbn Verrak, *What the Koran really says*, New York, s. 770; Ayrıca bkz. Çetin, Nihad. M., "Yazı", *DİA*, c. III, s. 276 vd.

¹⁴³ Müslüman kaynaklar onun Hanîf dinine mensup olduğunu zikrediyorlarsa da, bazı rivayetlerde onun Taif Yahûdilerinden olduğu iddia edilmektedir.

¹⁴⁴ Dîvan sâhibî Yahûdi şair.

¹⁴⁵ el-Belâzûri, Ebu'l-'Abbâs Ahmed ibn Yahyâ ibn Câbir, *Futûhu'l-buldân*, Beyrût, 1987.

¹⁴⁶ Kablân, Hamza, "*Dirâsât fî târîhi'l-lügati'l-'Arabiyye*" Daru'l-Feysal es-Sekâfi, Riyâd, 2000, s. 42.

Ancak, edebî dilin aslının nereden geldiği konusunda erken dönem İslâmî kaynaklar farklı iddialar ortaya atmıştır. Onlar edebî dilin kaynağını çeşitli lehçelere bağlarken, daha sonrakiler, Rabin'e göre hiç şüphesiz dînî sebeplerden dolayı, Kureyş lehçesine bağlarlar. Buna Taha Hüseyin ve Fransız dilbilimcisi Paul Dhorme de katılmaktadır.

Batılı araştırmacıların çoğuna göre ise, edebî dilin kaynağını Necd bedevîlerinin arasında aramak gerekmektedir. Bunu aslında Müslüman dilciler de yapmıştır. Onlar, hicrî II. ve IV. yüzyılları arasında, dil hakkındaki delillerini (örneklerini) sadece Necd bedevilerinden alıyorlardı.

Başından beri hakkında konuştuğumuz ve kendisini şiir dili olarak da isimlendirebileceğimiz bu dil (ya da lehçe), Chaim Rabin'e göre, milâdî VI. yüzyılın başlarında, edebî dil karakterine sahip ve halk arasında konuşulan bütün lehçelerden farklı bir lehçeydi. Fakat aynı zamanda bu dil, bütün kabileler arasında da ortak edebî dil konumundaydı. Çağdaş zamanda bu dil için اللغة الشعرية المشتركة (Poetical Koinē) terimi kullanılmaktadır. Bu dil, yaklaşık olarak bütün Arap yarımadasında ortak edebî dil olarak kabul ediliyordu. Nitekim mahallî lehçelerin dilsel özellikleri olarak bilinen bazı özellikler (ör: الطائية , نو - الحجازية , ما -), şiirlerde mesela, nispet edilen bölgelerin haricinde de kullanılıyordu.

Rabinê göre eski *Arapça* hakkında bilgi sahibi olabilmemiz için, şu kaynaklara başvurmamız gerekmektedir: 1) Cahiliye şiiri ve İslam'ın doğuşu sırasındaki şiir, 2) Kur'ân, 3) Peygamberin ve halifelerin risaleleri ve mektupları, 4) Hadis ve 5) *Eyyâmü-l 'arab* kitaplarında bulabildiğimiz nesir türü. Ancak, eğer Alphonse Mingana, David Samuel Margoliouth ve Taha Hüseyin gibi meşhur dilciler gibi, biz de cahiliye şiirinin büyük kısmını zayıf ve güvenilmez diyerek reddedersek, bu şiir, Arapça hakkında kaynak olmaktan çıkacaktır. Taha Hüseyin, *el-edebu'l-Câhilî* adlı kitabında, bu şiirinin neredeyse tamamını reddetmiştir.¹⁴⁷

¹⁴⁷ Hüseyin, Taha, *el-Edebu-l câhilî*, Matbaatu Fârûk (Muhammed Abdur-rahmân Muhammed), 3. baskı, Kâhire, 1933.

Kur'ân diline gelince, Kur'ân dili Chaim Rabin'e göre, Hicâz lehçesi ile yukarıda zikredilen ortak şiir dili arasında yer almaktadır. Mekke şairi 'Umer ibn Ebî Rabî'a'nın şiirlerinde de dilin farklı bir çeşidiyle karşılaşırız. Chaim Rabin bundan şu neticeye varmaktadır: Muhammed (s.a.v) ve Ebî Rabi'a (ö. 93. h.), ya Arapça konusunda tam mütemekkin değillerdi, ya da Muhammed (s.a.v) Mekke lehçesini kullanıyordu ancak dili, "nefret ettiği" şairlerin dilinden değil, büyücüler ve kâhinlerin kullandıkları dilden müteessirdi. Yine, bu dilsel durum, belki de nübüvvet öncesi kitabet (ticari muamelelerde ve yazışmalarda) ve hitabette kullanılan *Arapçanın* Mekke'ye ait bir varyasyonu olarak görülebilir.

Hadis diline gelince, Muhammed'in (s.a.v) özellikle diyaloglarda kullandığı dil bazen halk diline (ammîce'ye), bazen de Hicâz lehçesine kaçan bir dil olarak karşımıza çıkıyor. Takribi olarak Hicrî I. yüzyılın sonlarında tedvin edilen hadislerdeki bu tür özellikler, o zamanki *Arapçanın* avam tabakasında kullanılan genel bir varyasyonun mevcudiyetine delil sayılabilir. Ancak, bu gibi özellikler, İbn Vehb ve Enes bin Mâlik'in topladıkları hadislerde nadir görülmektedir. Rabin'e göre eğer bunlar hadislerin dilini değiştirmemişlerse, hadislerde rastlanan *Arapçaya* uygun dilsel özellikler, râviler "hadislerin dili başlangıcından beri *Arapçaya* uygundu" önerisini insanlara "yutturmak" için, hadislere sonradan da eklemiş olabilirler.

Yine, Rabin'e göre dilcilerin rivayet ettiği Eyyâmü-l 'Ârab kitaplarında rastladığımız nesir metinlerinde kullanılan dil ise hemen hemen *Arapçaya* uygun dilsel özelliklere sahiptir.

Cahiliye devrinde ortak şiir Arapçasına öğrenilmesi gereken bir dil olarak bakılıyordu. Bu dilin korunmasında ve öğretilmesinde önemli rol oynayan râviler ise, Emevî ve Abbâsî devirlerinde, yabancıların Arapçayı benimsemeleri konusunda yine önemli işler yapmışlardır. Ebu-l Esved ed-Düelî (16-69 h.) ve Halîl ibn Ahmed (175/791) bu râvi tabakasına ait dilciler olup, sonradan hızlı bir şekilde onlara diğer birçok ulema da katılmıştır.

Sonuç olarak *Arapça*, İslam medeniyetinde hakim konumunda olan edebî Arapçaya dönüşmeden önce, birçok ‘süzgeç’ten geçmiş ve değiştirilmiştir. Rabin’e göre bu değiştirmelere, şiir ve Kur’ân gibi eski kaynaklar da dâhildir.¹⁴⁸

B- JOSHUA BLAU’NUN ARAPÇADAKİ DİGLOSSİANIN BAŞLANGICI VE ÇAĞDAŞ ARAP LEHÇELERİNİN MENŞEİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞÜ

Bilindiği üzere, bugün Arap dili diglossia ile tanınmakta ve tanıtılmaktadır. Bu da, standart Arapçanın edebî amaçlarda, lehçelerin ise, günlük iletişimde kullanıldığı anlamına gelmektedir. Aşağıda Joshua Blau’nun¹⁴⁹ diglossianın ve dolayısıyla da lehçelerin menşei hakkında görüşleri verilecektir.

Federico Corriente’ye göre, i’raba önem vermeyen lehçeler milâdi VII (hicrî I), hatta VI. yüzyılda mevcuttu. Kendisi, lehçelerin doğup geliştiği yerler olarak, kuzey Hicaz, Şam ve güney Irak’ı zikreder. Blau’ya gelince, kendisi lehçelerin doğmasındaki en önemli sebep olarak büyük İslâmî fetihleri zikreder ve İslam’dan önceki zamanda diglossianın varlığını reddeder. Hicrî I. yüzyılda (milâdi VII) başlayan büyük fetihler dil üzerinde büyük etki bırakmıştır. Zaten, Arapların tarihi ve sosyal hayatlarının köklü bir değişimine neden olan bu fetihlerin klasik Arap diline hiçbir etkisinden bahsetmemek akla ve mantığa terstir. Fethedilen yeni yerlerdeki gayrı Müslimler, kendilerine zor gelen i’raktan kaçınarak, vakıf sigalarına yönelmişler ve günlük hayatta artık i’rabsız dili kullanmaya başlamışlardır. İraktan yoksun olan anadillerinin nizamını Arapçaya uygulayıp, vakıf sigalarını nerdeyse tüm durumlarda kullanmaya başlamışlardır.¹⁵⁰

Kur’ân diline gelince, bilindiği üzere, Onun dilsel özellikleri hakkında birçok hipotez ortaya atılmıştır. Bazıları, Paul Kahle (1875-1964) gibi, Kur’ân’ın klasik Arapçanın metoduyla değil, lehçelerin dilsel metoduyla yazıldığını iddia ederken

¹⁴⁸ Kablân, a.g.e., s.50.

¹⁴⁹ Yahudi Arap dil bilimcisi.

¹⁵⁰ Blau, Joshua, *The Beginnings of the Arabic Diglossia. A Study of the Origins of Neoarabic*, *Afroasiatic Linguistics*, edit. R. Hetzron, 4:4, No: 30, s. 5 vd; Ayrıca bkz. Kablân, Hamza, “*Dirâsât fi târihi’l-lügati’l-’Arabîyye*” Daru’l-Feysal es-Sekâfi, Riyâd, 2000, s. 176 vd.

meşhur Alman müsteşrikleri Brockelmann ve Nöldeke, Kur'ân'ın harekesiz metni bile i'rabın varlığını ispat ettiğini, metindeki nahiv bakımından istisnai durumların ise, bu metnin hiçbir tahrif ve değişikliğe uğramadığını gösterdiğini söylemektedirler. Atılan görüşler ve hipotezlerden Blau, en önemli iki tanesini zikretmektedir:

1. Mekke'deki konuşma dili, Kur'ân'ın yazıldığı klasik dilden metot bakımından farklıydı. Bu da İslam'dan önceki zamanda Mekke'deki Arap dilinin dilsel durumu diglossia ile vasıflandığını gösterir.

2. Mekke'deki konuşma dilinin dilsel metodu, klasik Arapçanın dilsel metoduna benzemekteydi ve onlar aynı dilin, birbirine çok benzeyen iki çeşidiydi.

Eski (Klasik) Arapça ve Muhammed'in (S.A.V) Dili

Cahiliye ve İslam'ın ilk dönemlerinde aralarında lehçe ile konuşup, ancak şiirlerini edebî Arapça ile yazan birçok şair bulunmaktaydı. Blau'ya göre, Arapça nahvi bilmeyip lehçe ile konuşan şairlerin edebî Arapça ile hatasız şiir nazmetmeleri mümkün değildir. Dolayısıyla, eğer onlar o şiirleri yazıp, her sınıftan dinleyiciler de çeşitli pazar ve panayırda onları dinleyip anlıyorlar idiyse, o zaman, Blau'ya göre asla edebî Arapça ile halk dili arasındaki çok büyük farktan bahsedilemez. Her ne kadar nesir türü yazıları yazmak, nazım türünden daha kolay olsa da Kur'ân için de aynı şey söylenebilir. Kur'ân metninin lehçelerin dilsel özelliklerinden ve dolayısıyla da hatalardan tamamen yoksun olması, edebî dil ile halk dili arasında büyük farkın olmadığına işaret etmektedir. Blau'ya göre, klasik Arap diline uysun diye de Kur'ân metni üzerinde değişikliklerin yapıldığını düşünmek doğru bir şey değildir. Zira Kur'ân metni daha harekesizken, İslam'ın ilk dönemlerinde mukaddes yere sahipti. Sonraları, bir tek hemzenin Kur'ân'a ilavesi gündeme geldiği zaman ortaya çıkan tartışmalar ve ihtilaflar, bizi mukaddes metninin değiştirilmiş olabileceği düşüncesinden tamamen uzaklaştırmaktadır. Nitekim Kur'ân'da nahiv bakımından bazı istisnai durumlar da mevcuttur.¹⁵¹

¹⁵¹ Kablân, a.g.e., s. 207.

C- MUHAMMED HALEFULLAH AHMED VE ‘ERKEN ORTA ARAPÇA’ (العربية الوسيطة المبكرة)

Bilindiği üzere hicrî III. ve IV. (miladi IX. ve X) yüzyılları arasında Edebî Arapça ilmî kurallaştırılmaya konu olmuştur. Nahiv ilmi, sözlüğü, terkipleri ve edebî kullanımı kurallara bağlanmıştır. Her ne kadar Arap bölgeleri tek tek kendilerine has mahallî bir dil çeşidini geliştirmişlerse de, kitabette, Örnek Edebî Arapçanın (اللغة الأدبية النموذجية) kullanımı, tüm Arap dünyasında günümüze kadar devam etmiştir.

Muhammed Halefullah’a¹⁵² (1904-1983) göre İslam’ın ilk asırlarında, dili kurallara ‘oturtmaya’ çalışan Arap dilcilerin, çalışmalarını sürdürürken başvurdukları ilk kaynak şüphesiz Kur’ân-Kerim’dir. Nitekim Hicri I. yüzyılda tedvin edilen ve çoğaltılan Kur’ân, kendisini “كتاب عربي مبين” olarak tanıtıyordu. Onun dışında Peygamber’in (s.a.v) hadisleri ve hutbeleri, halifelerin sözleri ve hutbeleri, İslamiyet’in erken devir belagatçılarının sözleri ve Arap şiiri dîvanları, dilcilerin Edebî Arapçanın kriterlerini belirlerken, müracaat ettikleri önemli kaynaklardandı. Özellikle Hicrî II. ile IV. yüzyılları arasında dilciler, râvîlerin ve bedevîlerin hafızalarında kalmış ve yaklaşık olarak İslam’dan 150 sene öncesinde söylenmiş câhiliye edebiyatının örneklerini toplamaya ve sıhhatini tespit etmeye koyuldular. Daha sonraları, toplanan malzeme, araştırılmış, yorumlanmış ve ona, Arap dili ve edebiyatına örnek teşkil edebilecek gözle bakılarak, Kur’ân naslarının tefsirlerinde kullanılmıştır.

Muhammed Halefullah’a göre İslam’dan önceki Edebî Arapça ile İslam’dan sonraki Edebî Arapça birbirlerine benzemektedir. Bu hipoteze, sayısızca tarih ve edebiyat metinleri delil olarak kullanılabilir. Kur’ân mesela, Araplara, Onu anlamaları için kendi dilleriyle onlara indiğini zikreder. Bu zaten, hangi ümmeti muhatap olarak alırsa alsın, Allah’ın sünnetidir. *‘وَ مَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ’ (Allah’ın emirlerini onlara iyice açıklasın diye her peygamberi yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik)*¹⁵³ Toplanan şiir örneklerine bakılırsa, onlarda kullanılan üslup ve dil terkipleri ile Kur’ân’ın indiği dil arasındaki benzerlik çok açık bir şekilde fark edilebilir. Yine, rivayet edilen ve toplanan ve bize kadar gelen cahiliye şiirinin, Arap yarımadasının

¹⁵² Muhammed Halefullah Ahmed. Mısır şairi ve Arap dil bilimcisi.

¹⁵³ İbrâhim, 14/4.

çeşitli bölgelerinde söylendiğini biliyoruz. Hîre'deki Lahmîlerin ve Şâm'daki Gassânîlerin kullandığı şiir dili, Arapların, Hicâz ve Necd bölgelerinde dinledikleri ve hayran oldukları şiir diliyle Halefullah'a göre nerdeyse tamamen örtüşüyordu. Edebî Arap dilinin gelişmesinde en önemli rol oynayan kabile hakkında birçok iddia ortaya atılmıştır. Bununla birlikte, İslamî kaynaklarda sıkça rastlanan görüşe göre şiir (yani edebiyat), Rabîa kabilesinde şair Muhelhel bin Rabi'a ile başlamış, sonraları, Nâbiğa ve Zuheyr gibi meşhur şairlerin çıkacağı Kays kabilesine, ondan da Temîm'e intikal etmiştir. İslam'ın zuhuruna kadar orada kalmıştır.

Araplar arasında dilsel birliğe önemli katkı sağlayan faktör hiç şüphesiz, İslamî fetihler olmuştur. Büyük fetih orduları, kadınlar ve çocuklar dâhil, birçok muhtelif kabileyi kendi içerisinde barındırıyordu. Bunun için, fethedilen şehirlere inen kabileler arasında birçok evlilik meydana gelmiştir. Farklı lehçelerle yüz yüze gelen insanlar, daha iyi anlaşmaları için, İslam'dan önce başlayan dilsel birliğini takviye yoluna gitmişlerdir. Böylece, herkesin kullandığı ve Halefullah'ın 'Erken Orta Arapça' isimlendirdiği bir dil zuhur etmeye başlamıştır.¹⁵⁴

D- JOHANN FÜCK VE ORTA ARAPÇA

Johann Fück'a¹⁵⁵ (1894-1974) göre, çok geniş sınırlara sahip olan Arap İslam imparatorluğunun, Arap dili tarihi üzerindeki etkisi ve önemi de çok geniştir. Önceden sadece Arap yarımadasında ve ona yakın bölgelerde mevcut olan Arap dili, genişleyen imparatorluğun en uzak sınırlarına, ordularıyla birlikte 'intikal ediyordu'. Gazvelerde, kamplarda ve karargâhlarda sürdürülen müşterek hayat, muhtelif kabilelere mensup fertlerinin arasında güçlü bir bağ oluşturuyordu. Aynı şekilde, büyük şehirlerdeki kabile evlerinin birbirlerine olan yakınlığı, kullanılan lehçelerin arasındaki farkların azalmasında önemli rol oynuyordu. Farklı farklı lehçelerin bazı müşterek dilsel özellikleri de mevcuttu. En önemlileri, kabile hatiplerinin hutbelerinde kullandıkları dil ve şiir diliydi. Bu iki dilsel çeşit, İslam'dan önce gelişmeye başlamış, Ku'an'nın indiği

¹⁵⁴ Kablân, a.g.e., s. 55 vd; Geniş bilgi için bkz. Fück, Johann, *el-'Arabiyye*, çev. Ramadân 'Abdu't-Tevvâb, Mektebetu'l-hancî, Mısır, 1970.

¹⁵⁵ Alman müsteşriki. En meşhur kitabı 'Arabiya', birçok dilde tercüme edilmiştir.

dilin etkisiyle daha da genişlemiştir. Şiir dili, vezin, ritim, sözlük ve tabir yönünden her ne kadar eski şairlerin bazı özelliklerini taşıyor idiyse de, Fück'a göre genel anlamda günlük hayatta kullanılan dile yakındı. Bilindiği gibi, Araplarda çeşitli münasebetler nedeniyle kasideler söylenirdi. Bu, kasideleri anlamak için, dinleyenlerin belli bir eğitimden geçmeleri gerekmiyordu.

Johann Fück'e göre yeni dilsel özellikler, hicri I. yüzyılın ikinci yarısından sonra görünmeye başlamıştır. Bu da, Hicaz şairlerinin gazel türünde söyledikleri şiirlerinde olmuştur. Yaşadıkları çevreleri, duygusal tecrübeleri hakkında düşünebilecekleri alanı genişletince, bu şairler, önceden kullandıkları bedevî şiir geleneklerinin, ifade etmek istedikleri şeyler için yetmeyeceğini anlayıp, günlük hayatta toplumun üst tabakasında mevcut olan bazı dilsel üsluplarının kullanımına yönelmişlerdir. Bu üsluplar, istikrarlı hayatın ortaya çıkardığı dilsel özellikler ile Hicaz lehçesinin özellikleri arasında yer alıyordu.

Fethedilen yerlerdeki yabancıların sayısı, genelde, Arapların çok üstündeydi. Her ne kadar sonradan Arapçayı kendi dilleri olarak edinmişlerse de, başlangıçta bu insanlar, kendi ana dillerini kullanıyorlardı. Diğer taraftan, İslam'ı kabul etmeyip, Arap hükümdarlarının evlerine hademe olarak getirilen esirler de vardı. Bunlar, Arapçayı hızlı bir şekilde öğrenip, sonradan genelde İslam'a giriyorlardı. Ancak bunlar yine de, bir taraftan ana dillerinin tesirlerinden doğan karışıklıkları, diğer taraftan ise, hükümdarları olan Arapların kendi değişik lehçelerinin tesirlerinden ve sosyal ve ekonomik çevreden doğan değişiklikleri Arapçaya sokarak, konuşmaya çalışıyorlardı. Fück'a göre bu değişiklikler, muhtelif bölgelerde toplumun alt tabakası tarafından kullanılmaya başlayan Orta Arapçanın mahalli lehçelerinin doğmasına yol açmıştır. Bu lehçelerin en önemli özelliği, telaffuzun kolaylaştırılmasıydı; hemze hafzedilmiş, bedevîler tarafından kullanılan kaf harfi (القاف) ise hafifletilmiş ve hemzeye yakın bir 'sessiz' harfe dönüşmüştür. Yine, vurgulu sessiz harfler, onlara en yakın vurgulu olmayan harflere, dad harfi (الضاد) za'ya (الظاء), Aramicenin hakim olduğu bölgelerde ise, (الثاء, الذاء, الظاء) harfleri (الدال, التاء) harflerine dönüşmüştür. Orta Arapçanın en önemli özelliklerinden, kelimelerin sonunda bulunan kesre harekesinin hazfiydi. Bu da dilin bünyesine önemli neticeleri bırakan i'râb harekelerinin hazfine yol açmıştır.

Eski i'râb nizamı kaybolunca, cümle içerisindeki kelimelerin hangi nahiv kuralının vazifesini taşıdıkları ayırt etmek bir hayli zorlaşmıştır. Bunun için, önceden hareketlerin yardımıyla yapılan i'râb işi, tahlili metot kullanan dillerdeki gibi kelimelerin düzgün tertibi ve uzun tabirlerle yapılmaya başladı.¹⁵⁶

Hicri II. yüzyıldan itibaren hem Yahûdiler, hem de Filistin, Şam ve Irak'taki Hıristiyanlar Orta Arapçayı kendi dilleri olarak edinmiş ve onu edebî amaçlarda kullanmışlardır. Ancak Arap Müslümanlar, edebî amaçlarda *Arapçayı*, kolaylaştırılmış şekliyle, kullanmaya devam etmişlerdir. Böylece Arap olmayanlar da Kur'ân ve şiir dili olan *Arapça*, dolayısıyla da Arap dilinin en üst örneklerini kullanma konusunda Araplara uymaya ve onları taklit etmeye başladılar. Bu, nahiv çalışmalarının başlamasına sebep oldu.

Mevâlînin *Arapçayı* kendi dilleri olarak edinmeleriyle bu dil, Emevî devletinin yıkılışından sonra da, sadece hâkim olduğu ve konuşulduğu bölgelerde değil, İslam âleminin tümünde İslam medeniyetinin dili olarak varlığını sürdürmeye devam etti. Basra ve Kûfe'de kurulan dil okulları da, *Arap* gramerini, *Arapçayı* en temiz şekilde konuştukları düşünülen bedevî dilinin esasını üzerinde kurmuşlardır.

Arapların hayatlarıyla ilgili hikâyeler (ör: Emsâlu'l-'Arab, Eyyâmü'l-'Arab, Sıyerler v.s) Fükk'a göre klasik Arapçanın asıl şeklini genel anlamda korumuşlardır. Ancak hadis ve fıkıh ilimlerinin kitaplarında bulunan kelimelerde, sosyal ve iktisadî gelişmelerin etkileri görülmektedir. Yine, İslamî toplumun, yabancı toplumlarla ve onların medeniyetleriyle karşılaşması ve özellikle Doğu İslam-Yunan kültürünün doğması ve canlanması, hiç şüphesiz, Arap diline etki etmiştir.

Bu dönemde, günlük hayatta kullanılan dil ve lehçeler hakkında ise fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak el-Cahız'ın (ö. 255/869) kitaplarında geçen değişik hikâye ve yazılar, hicri II yüzyıl (m. VIII.) dönemindeki Arapçanın bulunduğu 'zor durum'dan, az da olsa, bize haber vermektedir. Bedevîlerin dili, şehirlere yakın olmaları ve çiftçilerle sık sık münasebet kurlmaları sebebiyle, yavaş yavaş bozulmaya başlamıştır. Toplumun

¹⁵⁶ Kablân, a.g.e., s. 63-65.

alt tabakası tarafından kullanılan lehçeler, satıcıların ve dilencilerin tabirleri, ticarete ve değişik mesleklerde kullanılan özel ıstılahlar ve dildeki hatalar, dilin başlıca problemleriydi. Bütün bunlar, hızlı bir şekilde yazı dilini de etkilemiştir.

Yunan felsefesi, tıp, matematik ve diğer yabancı ilimler alanında telif edilen çalışmaların tercümesiyle uğraşan mütercimler ve âlimler, sayısız yeni terimler bularak, Arap sözlüğünü zenginleştirmişlerdir. Ancak bunlar, genel olarak, Hıristiyan veya Yahudi idiler (ör: Huneyn bin İshâk). Bir taraftan Arapçanın gramerini iyi bir şekilde bilmemeleri, diğer taraftan edebiyattan ve güzel üsluptan uzak olmaları sebebiyle, tercüme ettikleri kitaplarda, genel anlamda Orta Arapçanın özellikleri, açık bir şekilde görülmektedir.

Abbasî döneminde, yönetimin Türklerin eline geçmesiyle, eğitimin her alanında gerileme hissedilmiştir. O kadar ki, idarî dil bile artık kendi saflığını korumakta zorlanıyor, halk dilinin özelliklerini almaya başlıyordu. Johann Fück'e göre, yaklaşık olarak hicri 300 (miladi 912) yılında *Arapça*, günlük konuşmalarında, toplumun üst tabakası fertleri arasında iletişim dili olmaktan çıktı. Daha sonraları, okullardan da çıkarak, sadece edebî amaçlarda kullanılan 'edebiyat dili' olarak kaldı. İ'rap da, lazım olmayan bir ayrıntı ve sözü uzatma olarak görülüyordu. Bu dönemde, önceden 'Arapçanın en yüksek örneği' diye görülen bedevilerin diline olan 'saygı' zayıflamaya başlamış ve o dil terk edilmeye başlamıştır.

Bu şartlar altında *Arapça*, öğrenilmesi için, yabancılar tarafından olduğu kadar, Araplar tarafından da çaba sarf etmeyi gerektiren bir iletişim aracı olma yoluna girmiştir.

Bu dönemde, nesir türünün en iyi yazarlarından (ör: Havarezmi) ve yine, en iyi dilcilerden sayılan(ör: Ebu Hilal el-'Askerî) birkaç tane âlim çıktı. Ancak, 'yüksek edebiyat'ın bilgisi, onu öğrenen ufak bir zümreyle sınırlıydı. Bu edebiyat bazen, dinleyenlerin ve okuyanların anlamaları için, yazarın kendisinin de yaptığı (ör: Ebu-l 'Ala el-Me'arrî) tefsire ihtiyaç duyuyordu. Bazen, sanatsal amaçlarla, ammîce kelimeler de kullanılırdı. Ancak, bütün bunlar, sadece 'yüksek edebiyatın' nesir ve şiir türlerinde görülebiliyordu. Öbür yandan edebiyatın diğer bazı dallarında çok değişik üsluplarla

karşılaşılabiliyordu. Örneğin, *Arapça* kelimelerin seçici bir şekilde kullanıldığını, o zamanki birçok kitabın sadece mukaddemesinde görülebilir. Kitabın metinleri ise müellifin kendisinin de kullandığı Orta Arapçanın özelliklerini taşımaktadır. Pratik amaçlar için yazılan kitaplarda, konuların gerektirdiği özel sanatsal terimlerin kullanılması icap ediyordu. Böylece, eğer yazarların nahiv bilgileri istenilen seviyede değilse, yazarken, hatalara düşmekten kurtulamazlardı. Buna örnek teşkil edecek kitaplar arasında en önemlisi Buzurk ibn Şehreyâr er-Râmehürmüzî'nin (بزرق بن شهریار) (الرامهر مزي), hicri 342 yılından sonra kaleme aldığı “عجائب الهند” adlı kitabıdır.¹⁵⁷ Bu kitap *ammîce* kelimelerle doludur.

el-Makdisî¹⁵⁸ hicri 375 (m. 975) yılında, İslam dünyasının özelliklerini konu alan kitabını kaleme alırken, her bölgede bulunan Arap dilinin sahip olduğu dilsel özelliklerini de tarif etmeyi denemiştir. Anlattıklarından anlaşılıyor ki, o zaman toplumun üst tabakası tarafından kullanılan günlük konuşmalar da, mahalli lehçelerin tesirinde kalmış idi. En fasih Arapça ise, doğu bölgelerinde (İran'da) konuşuluyordu. Orada, nahiv çalışmalarına ve nahvin öğrenilmesine büyük önem veriliyordu.

Abbasî döneminde, Samânîlerin giderek büyüyen bağımsızlığı ve Farsçanın yayılması, Arap dili üzerinde büyük etki bırakmıştır. Selçuklular zamanında, fethedilen yabancı bölgelerde, Farsça, yavaş yavaş, sadece idarî dil değil, aynı zamanda dini olmayan edebiyat türlerinin (şiir, hikâyeler v.s) de dili olarak Arapçanın yerini almaya başlamıştır. Aynı dönemde, Arap bölgelerinde müstakil hanedanlıkların çıkması, lehçelerin gelişmesini tetikleyen önemli faktörlerdendi. Bu, önceden var olan edebî dil ile halk dili arasındaki ‘savaşı’ daha da kızıştırmıştır.

Moğol istilasından sonra, Arap edebiyatının yeni dönemi başlamıştır. Mısır, Memlûklerin hükmü altında, Arap edebiyatının ve İslamî kültürünün merkezi olmuştur. O

¹⁵⁷ Bu kitap “Harikalar diyarı Hind” olarak Türkçeye de tercüme edilmiştir. Ancak, adından da anlaşılacağı üzere, yazar İranlıdır. Dolayısıyla Johann Fück'un burada, bu kitabı savunduğu teze örnek olarak vermesi, kanaatimizce doğru bir şey değildir.

¹⁵⁸ Muhammed bin Ahmet Şems el-Din el-Mukaddesi (Arapça: محمد بن أحمد شمس الدين المقدسي), aynı zamanda el-Makdisî ve el-Mukaddasi olarak da bilinmektedir, (m.s. 945/946 - 1000) önemli bir ortaçağ Arap coğrafyacısıydı. Hakkında konuşulan kitap: *Ahsenü't-tekâsîm fî ma'rîfeti'l-ekâlîm* (Bölgelere dair Bilgiler için En İyi Rehber).

dönemlerdeki edebî Arap dilinin özellikleri ise, klasik *Arapçadan* sonraki Arap dilinin özellikleriyle hemen hemen aynıydı (Johann Fück burada Orta Arapçayı kastetmektedir). Nitekim nesir türü müelliflerin yazıları (ör: İbn Ebî Usaybi'a), toplumun üst tabakası tarafından kullanılan halk dilinin (اللغة العامية) özelliklerini taşıyordu. Sonradan gelen bazı yazarların (ör: İbn İyâs ve İbn Tolon) dilleri ise (özellikle kelimeler konusunda) halk dilinden daha çok müteessirdi.

Arap ülkeleri daha sonraları, Arap diline ve edebiyatına hiç de önem vermeyen Osmanlı imparatorluğuna boyun eğmiştir. Arap İslam kültürünün merkezi sayılan Mısır'da bile edebî aktiviteler en alt dereceye düşmüş, edebî Arapça ise ufak bir âlim zümresiyle sınırlı kalmıştır. Lehçeler, edebî amaçlarda çokça kullanılmaya başlamıştır. Şiirler bile, hicri X (m. XVII) yüzyılda halk dili ile yazılıyordu. Dilde ve edebiyatta bu 'durgunluk' hicri XIII (m. XIX) yüzyıla kadar devam etti.¹⁵⁹

E- CHARLES FERGUSON VE MÜŞTEREK HALK ARAP DİLİ

Genel bir görüşe göre, bugünkü çağdaş Arap lehçeleri genel olarak, ya *Arapçanın*, ya da *Arapçaya* çok benzeyen bir dil çeşidinin devamıdır. Ancak Charles Ferguson¹⁶⁰ olaya farklı bakmaktadır. Ona göre bu lehçeler, uğradığı çeşitli yenilikler ve iktibas ettiği kelimeler bir yana bırakılırsa, esasen gramercilerin kurallaştırdığı *Arapçaya* benzeyen ancak ondan daha eski bir dil çeşidinin devamıdır. Bunun tersini destekleyecek bir delil çıkana kadar da, bu hipotez, kendisine göre güvenilebilir ve en doğru hipotez olarak kalacaktır. Burada, Ferguson'nun bu öneriyi savunmak üzere zikrettiği görüşler verilecektir. Önerinin temel amacı, çağdaş Arap lehçelerinin çoğu, *Arapça* döneminden daha eski döneme ait olan bir dil çeşidine dayandığını ispatlamaktır. Bu dil çeşidini Ferguson, Ortak Arapça (Arabic Coiné) olarak isimlendirmektedir. Yine bu dil, eski lehçelerin hiçbirine benzemiyor, *Arapçadan* da

¹⁵⁹ Kablân, a.g.e., s. 65 vd.

¹⁶⁰ Charles Ferguson (1921-1998). Amerikalı dil bilimcisi ve sosyolinguistiğin kurucusudur. Sosyolinguistiğin bir fenomeni olarak diglossia ile uğuşmuştur. Arapça için diglossia terimini ilk olarak o kullanmıştır.

önemli noktalarda ayrılıyordu. Bununla birlikte, İslam'ın ilk asırlarında bu dil, Arapça ile yan yana kullanılıyordu.

Araştırmacıların çoğuna göre, İslam'dan önceki Arap lehçeleri arasında büyük farklar bulunuyordu. *Arapçaya* gelince, *Arapça* örnek şiir dili esasları üzerinde kuruldu ve hiçbir lehçeye benzemiyordu.¹⁶¹

Nahivcilerin kurallaştırmasından ve İslam dünyasında ortak ve örnek bir dil olarak alınmasından sonra *Arapça*, hiçbir fonetik veya morfolojik bir değişikliğe uğramamıştır. Ona hâlâ, yazı ve konuşma dilinde kullanılabilen Arap dili çeşitlerinin en sahihi ve en fasihi olarak bakılmaktadır. Ancak konuşulan Arapça (halk dili-ammîce), yüzyıllar boyunca standart Arap dilinden devamlı artan bir farklılıkla uzaklaşmıştır. Zaten Ferguson'a göre konuşulan Arapça, Muhammed'in (s.a.v) zamanında bile, Arap yarımadası bölgelerinin çoğundaki *Arapçadan* oldukça farklıydı.

Ferguson'nun bu çalışmasındaki hipotezleri şunlardır:

1) Belli bir merkezin lehçesinin üzerinde kurulmayan, "Gramercilerin *Arapçasından*" önce homojen bir ortak Arap dili mevcuttu. Bu dil, günlük hayatta kullanılan bir dildir ve İslam'ın ilk asırlarında İslam âleminin muhtelif bölgelerine yayılmıştır.

2)Yazı dili olarak nadir kullanılmışsa da, bu ortak dil, *Arapça* ile yan yana varlığını sürdürüyordu.

3) Çağdaş Arap lehçelerinin çoğu (özellikle Arap yarımadasının dışında kalanlar) bu ortak Arapçanın devamıdır. Aralarında bulunan farklılıklar ise, her lehçenin yayılmasından sonra yaptığı yenilikler ve kelime iktibaslarının sonucudur.¹⁶²

¹⁶¹ Ferguson, Charles Albert, "*The Arabic Koine*", Structuralist Studies in Arabic Linguistics, Brill Academic Publishers, 1997, s. 50.

¹⁶² Ferguson, a.g.m., s. 51-52; Ayrıca bkz. Mitchell, Terence Frederick, "*Some Preliminary Observations On the Arabic Coine*", British Society for Middle Eastern Studies, 1975, Vol. 2, No. 2, s. 70 vd.

Ferguson'a göre bu ortak Arapçanın ilk işaretlerinin, İslam'la birlikte hızlı yayılış gösteren *Arapçadan* önce mevcut olduklarını düşünebiliriz. Ancak bu ortak dil belki de, İslam'ın yayılmasıyla birlikte, lehçelerin birbiriyle karışması ve farklı dilleri konuşan insanların Arapçayı dilleri olarak edinmesiyle birlikte kemale ermiştir. Yine, bu ortak dilin, esasen, şehirlerde ve orduların kışlalarında (muaskerat) insanlar ve askerler arasında ortak bir iletişim aracı olarak geliştiği ve Arap-İslam kültürünün yayılmasıyla da yayıldığı düşünülebilir.

Ferguson'a göre, ortak dilin varlığını ispat edebilecek delil, aslında çok basittir. Zira fark edilebilir ki, çağdaş Arap lehçeleri *Arapçadan* farklı olarak birçok özelliğe birbirleriyle birleşmektedir. Bu özelliklerden Ferguson'un, en sağlam delil olarak gördüğü birkaç tanesini zikredeceğiz. Özelliklerin üçü sözlüksel, biri fonetikseldir, diğerleri ise morfolojiktir.

1. Tesniyenin Kaybolması

Tesniyenin, Avro-Hint ve Sâmi grubu dillerinin içerisinde tedricen kaybolması dilbilimciler arasında bilinen bir olaydır. Diğer yandan, özellikle Arap dilinde, bazı morfolojik özelliklerin giderek kaybolması (buna tesniye dâhil edilebilir) Arapçanın kurallarını hafifletiren ve devamlı varlığını hissettiren bir "inhihaf" olarak zaten bilinmektedir. Bunun için tesniyenin *Arapçada* mevcut olup, Arap lehçelerinde mevcut olmaması durumu, Ferguson'un Ortak Dil hipotezine tam delil sayılamaz. Bunu, kendisi de itiraf etmektedir. Ancak, bizim de katıldığımız Ferguson'un görüşüne göre bu durum, sadece isimlerdeki tesniye¹⁶³ için geçerlidir. Zira iki unsur vardır ki, onlar sadece lehçelerdeki tesniyenin kaybolmasına örnek olarak verilebilir.

Birincisi; istisnasız bütün lehçelerde **sıfat**, **zamir** ve **fiillerin** tesniye sigalarının kaybolması.

Eğer bu kaybolmayı, dilin doğal bir gelişimi olarak kabul edersek, o zaman isimlere has olan tesniye sigalarının arasında bulunan farklar, bunlarda da, en azından birkaç tanesi, bulunması gerekmektedir. Ancak böyle bir şey söz konusu değildir.

¹⁶³ Arap lehçelerinde, birbirinden farklı olarak da olsa, isimler için tesniye sigaları mevcuttur.

İkincisi; tesniye kelimelerinin uyumu ve uyumun özelliği.

Arapçada fiil, zamir veya sıfat, ondan önceki isme (eğer müsenna olursa) uymaktadır. Diğer yandan, hem *Arapçada* hem de lehçelerde, fiil, zamir ve sıfatın sigaları, kendilerinden önce gelen isim çoğul olursa, ya çoğul (cem') ya da müfret müennes olur. Çoğul genellikle insanlardan, müfret müennes ise hayvanlar ve camid isimlerden sonra kullanılır. Buna dayanarak, tesniyenin tedrici kaybolması da göz önünde bulundurulursa, çoğul isimlerdeki uyumun, tesniye kelimelerde de bulunması gerekmektedir. Ancak durum öyle değildir. Lehçelerde müsenna bir sıfat, insana veya eşyaya işaret ederse, müfret müennes değil, çoğul eki alır. Örneğin, *Arapçadaki* “بيتان” ve “بيوت كبيرة” cümleleri, Suriye lehçesinde şu şekilde gelir: “بيتين كبار” (beyteyn kbâr) ve “بيوت كبيرة” (byût kbiira).

Tesniyenin, fiil, sıfat ve zamirden tamamen kaybolması ve müsenna isimleri tanımlayan kelimelerin daima çoğul formunda olması, *Arapçadan* farklı olarak, sadece lehçelere has bir durumdur.¹⁶⁴

2. Teltele

Lehçelerde, birçok morfolojik eklerde, *Arapçadaki* fetha yerine kesre kullanılmaktadır. Böyle durumlarda (ör: beş fiildeki ilk harflerin harekelerinde) fetha yerine kesreyi kullanmak, eski gramerciler tarafından lehçe kökenli hata sayılır ve bu fenomene de ‘teltele’ (التلتهلة) ismi verilir.

Ferguson'a göre, eğer çağdaş lehçeler, eski lehçelerin bir devamı olsaydı, bugün bu lehçelerden bazılarında fetha, bazılarında ise kesre kullanılması, ya da en azından bir lehçede hem fetha hem de kesre kullanılması beklenirdi. Ancak bu da lehçelerde söz konusu değildir. Arap yarımadasının dışında kalan bütün lehçeler, bu eklerde fetha yerine, kesre kullanmaktadırlar.

¹⁶⁴ Ferguson, a.g.m., s. 55; Ayrıca bkz. Dayf, Şevkî, *Tahrîfâtü'l-'ammiyyeti li'l-fushâ*, Dârü'l-meârif, Kâhire, 1994, s. 64-65.

أنت - تَفْتَحُ : تَفْتَحُ

هو - يَفْتَحُ : يَفْتَحُ

نحن - نَفْتَحُ : نَفْتَحُ

Ferguson, “Fethanın yerine geçen bu kesre, belki de genel bir fonetikselle “inhıraf”tır ve bütün lehçelere tesir etmiştir” deyip, iddiasının tersi olabileceğine de bir ihtimal vermektedir. Böyle düşünürsek, yukarıdaki örnekler Ortak Arap dili için çok da güçlü bir delil sayılmaz. Ancak Ferguson bu ihtimali, ikinci örnekle bertaraf etmek düşüncesindedir. Hem fethanın hem de kesrenin kullanıldığı istisnai durumlar çıkarılırsa, lehçelerdeki fetha ve sonrasında gelen ünsüz harf seslerinin uyumu bugüne kadar hiçbir değişikliğe uğramadan koruna geldiği görülür. Böylece birinci iddia, daha da kesinleşmektedir.¹⁶⁵

هو - كَتَبَ : كَتَبَ

أنا - كَتَبْتُ : كَتَبْتُ

هي - كَتَبَتْ : كَتَبَتْ

هو - فَهَمَ : فَهَمَ

أنا - فَهَمْتُ : فَهَمْتُ

3. ‘و’ Harfi İle Biten Fiillerin Kaybolması

Arapçada illetli harf ile biten beş çeşit fiil bulunmaktadır. Bunlar: رمى, غزا, سعى. dir. Yaygınlık ve kesret bakımından ilk sırada ilk iki fiil, onlardan sonra dördüncü, sonra da üçüncü çeşit yer almaktadır. Beşinci çeşide ise çok çok nadir rastlanmaktadır. Bu yüzden, Ferguson’a göre, beşinci çeşidin lehçelerden kaybolması

¹⁶⁵ Ferguson, a.g.m., s. 56-57.

normal karşılaştıkça, ikinci çeşidin lehçelerden kaybolması, kendisine göre, lehçelerin, Arapçadan ayrı olarak, sahip oldukları özel bir özelliğidir. Zira Arap lehçelerinde ikinci çeşit tamamen birinci çeşit gibi çekimlenir.¹⁶⁶

(رَمَى - م -) : (رَمَى - م -) - uzun fethayla,

رَمَيْتُ (رَمَى - م -) : رَمَيْتُ (رَمَيْتُ) - kesreye meyilli uzun harekeyle,

(غَزَا - ز -) : (غَزَا - ز -) - kısa fethayla,

غَزَوْتُ (غَزَا - ز -) : غَزَوْتُ (غَزَوْتُ) - Burada fiilin sonu, uzun damme ile bitmesi beklenirken (غَزَوْتُ), fiil uzun kesre ile bitmiştir (ğaziitu).

يَغْزِي (ي - غ - ز -) : يَغْزِي (ي - غ - ز -) - Burada ise fiilin sonu kısa damme ile bitmesi beklenirken (يَغْزِي), fiil kesre ile bitmiştir (yeğzi).

4. Mud'aaf Fiillerin Sigalarının Döndürülmesi

Mud'aaf fiillerin sigaları (çekim metodu, yolu), Arap dilinin her çeşidinde (lehçeler kastedilmektedir), sahih fiillerin sigalarından farklı olarak gelmektedir. Bu, *Arapça* ile lehçelerin ortak özelliğidir. Ancak, lehçelerde mud'aaf fiillerin ism-i fâili فاعل vezninde gelirken, *Arapçada* فاعل vezninde gelir. (Arapçada, -رادّ lehçelerde). Ancak Arapçada diğer bütün fiillerin ism-i fâilleri فاعل vezninde geldiğini düşünürsek, bu farklılık, lehçelerin doğal bir gelişimi (değişimi) olarak da düşünülebilir. Bu nedenle Ferguson, *Arapça* ile lehçeler arasında, önem bakımından daha ileri derecede olan, bir farklılığı daha zikretmektedir.

Arapçada, bildiğimiz gibi, bu mud'aaf fiillerin sigaları, mutekellim veya muhatab zamirlere isnad edildiğinde, sahih fiillerin sigalarına dönüşmektedir.

حَلَّ : حَلَّ : كَتَبْتُ

مَسَّ : مَسَّ : مَسَّ : عَمِلْتُ

¹⁶⁶ Ferguson, Charles, a.g.m., s. 58.

Ancak, Arap lehçelerinde, bu gibi fiiller, son harfi illet harfi olan fiillerin çekimi gibi çekimlenmektedir.¹⁶⁷

حَلَّ : حَلَيْتُ

مَسَّ : مَسَيْتُ

5. Fiilin Son Eki ‘ل’

Bildiğimiz gibi, *Arapçada* sahipliği ifade etmek için ön ek olarak “ل” eki kullanılmaktadır. Bazen kendisine zamir de katılabilir (ör: له, لي, لك) ya da müstakil bir harfi cer olarak “إلى” zamirle birleşebilir (ör: إليك, إليّ). Lehçelerde ise zamirle bitişik olan bu ek, son ek olarak “ل” şeklinde fiillere bitişir. Fiilin tamamlayıcı kısmı olarak bu son ek, bütün lehçelerde mevcuttur. Ancak *Arapçada* buna benzer hiçbir şeye rastlamak mümkün değildir. “ل” ve “ل” ekleri (harfi cerleri) *Arapçada* zamirle bitişik olarak müstakil kelimedede bulunurlar, fiile ise asla son ek olarak katılmazlar.¹⁶⁸

6. 3’ten 10’a Kadarki Sayma Sayıları

Bildiğimiz gibi *Arapçada* 3’ten 10’a kadarki sayıların iki şekli mevcuttur: Birincisi müennes ‘t’ si (تاء التأنيث) ile gelir ve müzekker isimlerle kullanılır; ikincisi ise “t” siz gelir ve müennes isimleriyle kullanılır.

بَيْتٌ : كَمْ بَيْتًا

خَمْسَةٌ بَيْوتٍ : خَمْسَةٌ

عُرْفَةٌ : كَمْ عُرْفَةً

خَمْسُ عُرْفٍ : خَمْسٌ

Ferguson’a göre, Sâmî dillerin sayı sisteminin bu “garip” özelliğin kaybolmaya yüz tutması (özellikle lehçelerde), çok tabî bir durumdur. Ancak Ferguson, lehçelerde bu sayılardaki bazı detaylara işaret ederek, onlar hakkında o kadar iyimser

¹⁶⁷ Ferguson, a.g.m., s. 58-59; Ayrıca bkz. Dayf, a.g.e., s. 18-19.

¹⁶⁸ Ferguson, a.g.m., s. 59.

düşünmemektedir. Mesela, müennes sigası çağdaş Arap lehçelerinde daima isimsiz (ma'dûdsuz, müstakil bir şekilde) kullanılırken, müzekker sigası, müennes olsun müzekker olsun, her isimden önce kullanılmaktadır. Bunu lehçelerdeki örnekleriyle görelim:

كَمْ بَيْت : kesreye meyilli uzun harekeyle بيت (biit) -

حَمْسُ (hamsi) - (müennes 't' si hazfedilir, حَمْسُ بَيْوت (hams byuut) : son hareke ise fethadan çok kesreye doğru kaçmaktadır).

كَمْ عُرْف : (müennes 't' si hazfedilir, عُرْف (ğurfi) (عُرْفَةٌ) : son hareke ise fethadan çok kesreye doğru kaçmaktadır.)

حَمْسُ عُرْف : (müennes 't' si hazfedilir, حَمْسُ عُرْف : son hareke ise fethadan çok kesreye doğru kaçmaktadır.)

7. 13 İla 19 Arasındaki Sayılarda 'ط' Harfinin Bulunması

Arapçadaki mürekkep sayılar, iki kısımdan (parçadan) oluşur: Birinci kısmı sayı 10'un sigası (عشرة); ikincisini ise, 1 den 9'a kadar olan rakamlar teşkil eder. Sonrasında gelen isim (ma'dûd) müfret mensûb olup, عشرة kısmı müzekkerlikte ve müenneslikte daima ma'dûd isme uyar.

حَمْسَةُ عَشَرَ بَيْتًا

حَمْسُ عَشْرَةَ عُرْفَةً

Lehçelerde bu kurullara uyulmaması, Ferguson'un hipotezi için güçlü bir delil oluşturmazken, bu durum lehçelerde sayı sisteminin basitleştirilmesi ve dolayısıyla da lehçelerin bir 'inhirafi' olarak görülebilir. Bu yüzden bunu bir kenara bırakarak, Ferguson burada da sadece lehçelere has olan, beklenmedik bir özelliğe daha dikkat çekmektedir. O da, 13 ile 19 arasındaki sayılarda tefhîmin (التَّفْحِيم) ¹⁶⁹ bulunmasıdır.

¹⁶⁹ Tefhîm : ط, ظ, ض, ص : harflerinden bir harfin vurgulu telaffuzu.

Bu sayılar lehçeden lehçeye göre bazı şekilsel detaylarda farklılık gösterir. Bazı lehçelerde ‘عشرة’deki ‘ع’ harfi muhafaza edilirken, bazılarında kaybolmuştur. Yine ‘عشرة’deki ‘ر’ harfi, bazı lehçelerde daima çıkarılırken, bazılarında sadece sayıdan sonra isim (ma’dûd) gelirse çıkarılmaktadır. Ancak bütün lehçeler, yukarıda zikredilen sayılardaki ‘ط’ harfinin bulunmasında birleşirler. Bu, *Arapçadan* farklı olarak, bütün lehçelerin ortak özelliğidir.¹⁷⁰

‘ر’ harfinin kaybolması, ‘ط’ harfinin bulunması - (خمسة عشر) خَمْصَطْعَشْ

‘ر’ harfinin ve ‘ط’ harfinin bulunması - (خمسة عشر بيت) خَمْصَطْعَشْرُ بَيْت

‘ة’ harfinin kaybolması, ‘ط’ harfinin bulunması - (خمس عشرة عُرفَة) خَمْصَطْعَشْرُ عُرفَة

8. İsm-i Tafdîl’in Müennes Sigasının Bulunmayışı

Bildiğimiz gibi, *Arapçada* ism-i tafdîl sigası, müzekker ve müennes olmak üzere iki şekilde gelmektedir (ör: أَكْبَر - كُبْرَى). Ancak, açık bir şekilde *Arapçadan* iktibas edildiği görünen birkaç ibare dışında, çağdaş Arap lehçelerinin hiç birisinde müennes sigasına rastlanılamamaktadır.¹⁷¹

(ekber biit)	أَكْبَرُ بَيْتٍ : أَكْبَرُ بَيْتُ
(lbeytü'l-ekber)	الْبَيْتُ الْأَكْبَرُ : لِبَيْتِ الْأَكْبَرِ
(ekber ğurfî)	أَكْبَرُ عُرفَةٍ : أَكْبَرُ عُرفِ
(lğurfî'il-ekber)	العُرفَة الكبرى : لِعُرفِ الْأَكْبَرِ

9. Nisbet Son Eki (- ي < -)

Arapçada, kelimenin sonunda bulunan (iyy - يّ) ile (ii - ي) eki arasında fark bulunmaktadır. Örneğin:

¹⁷⁰ Ferguson, a.g.m., s. 62.

¹⁷¹ Ferguson, a.g.m., s. 63.

ع - ر - ب - ي ي (عَرَبِيّ)

ص - ب - ي ي (صَبِيّ)

ا - ل - ق - - ض - ي (القاضي)

ب - ي - ت - - (بيتي)

ا - ك - ت - - ب - - (اكتُبي)

Arapçada “ي” (iyy) son ekine en çok nispet sigasında rastlanmaktadır. Lehçelerde ise, Arapçadan farklı olarak, bu nispet eki uzun kesre ile bitmektedir (ي- ii).¹⁷²

عَسْكَرِيّ - عَسْكَرِي (askeriyy – askerii)

عِرَاقِيّ - عِرَاقِي (Îrâkiyy – Îrâkii)

10. Fiil ‘جاء’

Arapçada *gelmek* anlamını taşıyan iki fiil bulunmaktadır. Onlar ‘جاء’ ve ‘أتى’ fiilleridir. Her iki fiil de “بـ” harf-i cerrîyle kullanılabilir (أتى بر , جاء بر). Böylece fiil müteaddî fiile dönüşüp, *getirmek* anlamını kazanmaktadır. ‘أتى’ fiili, bütün lehçelerden kaybolurken, hemzenin kaybolmasıyla, *gelmek* anlamını taşıyan ‘جاء’ fiilinin şekilleri ise, lehçeden lehçeye göre farklılık arz etmektedir.

Diğer yandan, lehçelerde ‘جاء’ fiili, *getirmek* anlamını ifade etmesi için “بـ” harf-i cerrîyle kullanılmaz. Onun yerine, açık bir şekilde görüldüğü üzere, fiil ile harfi cerrin birbirine girmesiyle oluşan, yeni bir fiil kullanılır (جَابَ - يُجِيب). Bu yeni fiil, alışageldiğimiz Arapçadaki misal fiillerin çekimleme metoduyla çekimlenir. Böylece, ‘جاء’ fiilinin ve ‘بـ’ harfi cerrin aslını temsil eden yeni fiilde hiçbir morfolojik bağlantı bulunmamaktadır. Arapçada ise böyle bir fiile asla rastlanamaz.¹⁷³

¹⁷² Ferguson, a.g.m., s. 64-65.

¹⁷³ Ferguson, a.g.m., s. 66.

11. Fiil 'يرى'

'رأى' (şimdiki zamanı يرى) fiili *görmek* anlamını ifade eden ve Arapçada bu manada en yaygın kullanıma sahip olan bir fiildir. Bu gün de, standart Arap dilinde (yazı ve standart konuşma Arap dili de dâhil) görmek anlamını ifade etmek için en çok bu fiil kullanılmaktadır. Diğer yandan, onun yerine çağdaş lehçelerin bu anlamda kullandıkları fiil 'شاف' fiilidir. Lehçelerde رأى fiili ancak mezîd fiil şeklinde gelebilir (ör: Mağrip lehçelerindeki ورى fiili). 'رأى' fiilindeki hemzenin bulunuşu telaffuzun zorluğuna sebebiyet verdiği için lehçelerde fiilin kaybolmasına yol açmış olabileceği görüşünü Ferguson, 'جاء' fiilinin lehçelerde bulunması gerçeğiyle reddetmektedir.¹⁷⁴

12. İsm-i Mevsûl 'اللي' (*- ل ل -)

Arapçadaki الذي ism-i mevsûlü (müennes, tesniye ve cem' sigaları da dâhil) çağdaş Arap lehçelerinde kullanılmamaktadır. Gramerde yapı bakımından sağlam bir yerinin olmaması yüzünden, Arap yarımadasında bu siga daima lehçeler arasında tartışma konusu olmuştur. Dolayısıyla, Ferguson'a göre, böyle baktığımız zaman ism-i mevsûlün lehçelerden kaybolması normal karşılanabilir. Ancak, Arap yarımadasının dışında olan lehçelerdeki farklı farklı ism-î mevsûllerin hepsinin, 'الذي' den değil de, sayı, müzekkerlik ve müenneslik arasında ayırım yapmayan ve çekimlenemeyen 'اللي' den türemiş olması (ör: هल्ली, ياللي, ل: Ferguson'a göre bize, onu Arapçadan farklı olarak sadece lehçelerde bulunan bir özellik olarak düşünmemize sevk eder.¹⁷⁵

13. 'ظ' ve 'ض' Harflerinin Birleşmesi

Bu harfler Arapçanın ses sisteminde bulunurken, Arap yarımadasının dışında kalan lehçelerde bu iki harfin, ses yönünden, müstakil şekilleri yoktur. Birleşip, değişik durumlarda ذ - ط - د harflerine dönüşmektedirler.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Ferguson, a.g.m., s. 66.

¹⁷⁵ Ferguson, a.g.m., s. 67.

¹⁷⁶ Ferguson, Charles Albert, "The Arabic Koine", Structuralist Studies in Arabic Linguistics, Brill Academic Publishers, 1997, s. 67-68.

H- HANS WEHR'İN ÇAĞDAŞ ARAP YAZI DİLİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞÜ

Napoleon'un Mısır'a girmesiyle Araplar Avrupa kültürüyle tanışmıştır. Benimsenen Avrupa medeniyetinin birçok unsuru, Arap yazı dili üzerinde büyük etki bırakmıştır. Fransa, I. Dünya Savaşına kadar Arap dünyasında, takip edilecek ideal bir ülke olarak görülüyordu. Fransa'da okumak üzere öğrenciler için Fransa hükümeti tarafından muhtelif devlet burslarının sağlanması, okulların Avrupa standartları ve metotları üzerinde kurulması, Arapça dergilerin çıkarılmaya başlaması ve özellikle Avrupa kitaplarının birçoğunun Arapçaya tercüme edilmesiyle birlikte, önce Mısır'da, sonra da diğer Arap bölgelerinde, Avrupa fikirlerini dakik bir şekilde ifade edebilecek yeni kelimelere ve terimlere ihtiyaç doğdu. Mısır'da ilk mütercimler tarafından¹⁷⁷ tercüme edilen kitaplarda çokça yabancı kelimeler bulunmaktadır. Ancak, yabancı kelimelere ve onları karşılayacak Arapça terimlere, daha çok, XIX yüzyılın ikinci yarısından sonra ihtiyaç duyulmaya başladı.

Wehr'a göre Avrupa ile yaşanan 'temaslar', Arapları birkaç asır sürmüş uykudan uyandırmış, dilsel ve edebî miraslarını yeniden arar yapmıştır. Birçok eserin yayınlanması (özellikle sözlükler ve nahiv kitapları) âlimler ve öğrenciler arasında klasik Arapçayı tekrar ilgi odağı kılmıştır. "Arapça, dil çeşitlerinin en üstünü ve en fasihidir" diye bir düşünce yeniden insanlar arasında hâkim olmuştur. Böylece, tekrar klasik Arap diline dönmeye çağırın ve Arap dilinin zenginleştirilmesinin, klasik dilin üstünlüğünü ve örnekliğini bozmayacak, kendine has metotlarla yapılmasını uygun gören muhafazakâr bir hareket ortaya çıktı. Bu hareket ilk olarak, Şam ve Lübnan'da başlamıştır. Örneğin, dönemin en önemli dil tenkitçilerinden İbrahim el-Yazicî, o zaman dergiler ve gazetelerde kullanılan bozuk dili, 'لغة الجرائد'¹⁷⁸ (*Gazete Dili*) adlı kitabında çokça eleştirmiştir. Muhafazakâr kişilere göre Arap dilinin sözlüğünün, *Arapçada*

¹⁷⁷ Rifa'a Tahtavi; Arapçası (رفاعة رافع الطهطاوي) (1801/1216 – 1873/1290). Mehmet Ali Paşa (1769-1849, Osmanlı Arnavutu olan Mısır valisi, Mısır ve Sudan'ın hidivi. Osmanlı Devletine karşı başarıyla sonuçlanan bir isyan çıkardı. Her ne kadar Osmanlılar'a bağlıymış gibi görünse de, o dönem, Sudan, Mısır, Filistin ve Suriye'nin gerçek hükümdarı olarak kabul edilmiş ve 150 yıl boyunca hanedanı tarafından bu topraklar yönetilmiştir. Mısır'ın kalkınması için çeşitli ıslahatlar yaptı.) zamanında, ilmî kalkınma öncülerindendi. Aynı zamanda, Napoleon'nun Mısır'a girmesinden sonraki zamanda yapılan tercüme faaliyetlerin başında yer alıyordu.

¹⁷⁸ el-Yazicî, İbrâhîm, *Luğatu-l cerâ'id*, Matbaatu-t tekaddum, Mısır, Kâhire, 1916.

bulunan kelimeler ve köklerden hareket edilerek, mutlaka genişletilmesi ve yenilenmesi gerekiyordu. Ancak bu genişletme ve yenileme sırasında takip edilecek metotlar ve kullanıma alınan yabancı kelimelere ‘sınır çizme’ konusunda bir ittifak sağlanamadı. Günümüze kadar birçok makale ve dergide, sayılmayacak kadar çok yeni kelime ve terimler önerilmiş, ancak onlardan sadece sınırlı sayıda kelimeler genel kullanıma alınmıştır. Bu yeni kelimeler sorunu artık, sadece dilcilerin değil, değişik alanlarda ihtisas yapan diğer akademisyenlerin de sorunu olmuştur. Bunun için her uzman, kendi alanına özel yeni kelimeler bulma ve üretme sorumluluğunu hissetmeye başlamıştır. Bu konuda Arapça olarak kaleme alınan eserleri saymak imkânsızdır. Birçok alanda müstakil sözlükler de yazılmıştır. (ör: Ahmed İsa – *Mu’cemu esmâ’i’n-nebât*, Kâhire, 1930; Emin el-Ma’lûf – *Mu’cemu’l-hayevân*, Kâhire, 1932; Mustafa eş-Şehâbî – *Mu’cemu’l-elfâzi’z-zirâ’iyye*, Şam, 1943; Muhammed Eşref – *el-Mu’cemu’l-İncîzî el-‘Arabî li’t-tıbbi ve’l-‘ilmi’l-ehyâ ve’l-‘ulûmi’l-karîbeti minhâ*, cilt sayısı II, Kâhire, 1969, v.b). Bu çabaları bir çatı altında toplamak ve her tarafa “yayılan” kelimeleri ve terimleri birleştirmek amacıyla, bu işi yürütecek dil akademilerinin kurulmasına karar verilmiştir. Başarısızlıkla sonuçlanan birçok uğraş ve denemelerden sonra, 1919 yılında Şam’da, Arap İlim Akademisi (el-Mecme’u’l-‘ilmî el-‘Arabî) kuruldu. En önemli vazifesi de, Arap dilinin hatalardan arınması, düzeltilmesi ve korunması, bunun yanında, ilk sayısı 1921 yılında çıkan akademinin dergisinde, dil sorunlarını ve tartışmalarını konu alan çok sayıda makalenin yayınlanması ve insanların eline sunulmasıydı. Ondan sonra, Mısır’da 1932 yılında, en önemli görevleri, *Arapçaya* yeni kelimelerin kazandırılması ve sözlüğün genişletilmesi olan bir dil akademisi daha kuruldu. Yine, 1947 yılında, Irak’ta, özellikle yeni kelimeler ve terimlerle uğraşan ve çözüm bulmaya çalışan, Irak İlim Akademisi kuruldu.¹⁷⁹

Bulunan yeni kelimelerin, önce âlimler, sonra da insanlar arasında yayılması çok hızlı ve başarılı bir şekilde yürüyen bir iş değildi. Ancak yeni kelimeler bulma ve türetme konusunda muhafazakâr hareketin *Arapçaya* gösterdiği ilgi ve ‘vefa’ da inkâr edilecek gibi değildir. Her şeye rağmen, bu akademilerinin yardımıyla ‘icat edilen’ birçok yeni

¹⁷⁹ Kablân, Hamza, “Dirâsât fi târîhi’l-lügati’l-‘Arabîyye” Daru’l-Feysal es-Sekâfi, Riyâd, 2000, s. 77 vd; Ayrıca bkz. Wehr, Hans, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, edit. Cowan, Milton, J., New York, 1976, (giriş bölümü)

kelime bu gün, yazarların ve gazetecilerinin sözlüğünde yerleşmiş ve kullanılmaya başlamıştır.

Edebiyat alanında ise bu gün, yazarların çoğu eski mirasına sadık bir şekilde yazarlığını sürdürmektedir. Geleneksel öğrenimden geçen müelliflerin çoğu, *Arapçaya* uygun üsluplarını kullanır, bazen de eski edebiyattan ve özellikle Kur'ân'dan, yaygın olmayan kelimeleri ve tabirleri alarak, sanatsal ifadeler kurmaktadır. Ancak her şeye rağmen, hiç kimse tam olarak, Avrupa dillerinin kelimeler ve tabirlerinden kurtulamamaktadır.

Nahve (gramere) gelince, yazı dili bu güne kadar hiçbir ses değişikliğine uğramamıştır. Sarf kuralları da, eskiden nasıl kullanılıyor idiyse, bu gün de öyle kullanılmaktadır. Aynı şey, kullanılan terkipler için de geçerlidir. Bütün bunlar, *Arapçaya* samimi bir şekilde bağlı olan muhafazakâr hareketin faal etkisini, açık bir şekilde gözler önüne sermektedir. Şimdi, örnek olmak üzere aşağıdaki tabloda, kitapların ve dergilerin genel kullanımına girmiş, yabancı birkaç kelimenin *Arapçadaki* karşılıkları gösterilecektir.¹⁸⁰

Propaganda	الدعاية
Gerçekçi, realist	واقعي
Saik, faktör	حافز
Ayrılıkçı (secessionist)	إنفصالي
Kontrol	مراقبة
Komplo	مؤامرة إجرامية
Yatırım (invest)	إستثمار
Nükleer	نووي
Negatif yönler	نواحي سلبية

¹⁸⁰ Basında kullanılan Arapça kelimeler için bkz., Dağarcık yayınları, *Basın Arapçası*, (yazar yok), 2007; Arapçaya giren yabancı kelimeler hakkında ayrıca bkz. Zeydân, Corcî, *Târîhu'l-luğati'l-'Arabiyye*, Mektebetu'l-hilâl, Mısır, 1904.

Koalisyon hükümeti	حكومة الوفاق
İyimser – kötümser (optimist – pesimist)	متفائل - متشائم
Sivil	مدني
Diyalog, ikili görüşme	حوار
Müze	متحف
Kamp	مخيم (ات)
Spontane (kendiliğinden, doğal)	تلقائيا
Liste	قائمة (قوائم)
Sempozyum	ندوة (ندوات)
Enerji	طاقة
Enflasyon	تضخم
İstatistikler	إحصائيات
Program	برنامج
Görev, misyon	مهمة (مهام)
Protesto	إحتجاج (ات)
Kritik	حرج
Medya	إعلام
Garanti (belgesi)	ضمان - كفالة
Terorizm	تطرف
Aday	مرشح
Ajan	عميل
Suikast	إغتيال
Trajedi	مأساة

Kongre	مؤتمر
Alternatif (şık)	بدیل
Rapor	تقرير
Plan	خطة
Kriz	أزمة
Sömürgecilik (kolonyalizm)	إستعمار
Sosyalizm	إشتراكية
Kapitalizm	رأسمالية
Milliyetçilik (nationalism)	عنصرية
Komünizm	شيوعية
Laiklik (sekülerizm)	علمانية
Liberalizm	إباحية

I. Dünya Savaşına kadar, Arapçadaki yabancı kelimelerin çoğu, Fransızca ve İtalyancadan alınmadı. Birinci dünya savaşından sonra ise, özellikle Mısır ve Suriye’de, İngilizcenin Arapçaya etkisi büyük olmuştur. Ancak burada şunu da zikretmek gerekiyor ki, birçok yabancı kelimenin Arapçadan çıkarılıp kullanımdan uzaklaştırılması, muhafazakârların çabalarıyla olmuştur. Örneğin, Türk kökenli kelimeler bugün Arap dilinden neredeyse tamamen çıkmış durumdadır.

Arap dilinde, bir kelimenin yabancı olup olmadığı anlaşılması için de, onun Arapça isim sîgalarına girip girmediği, dile kolay mı geldiği, çoğul olarak da cem’i-tekser sigasında mı olduğu bakılabilir. (ör: بنك-بنوك, فلم-أفلام, دكتور-دكاترة)

Sonuç olarak şunu diyebiliriz ki, alınan yabancı kelimeler, ilim ve teknolojiye bazı ayrıntıları adlandırmak için hala yeterli değildir. Bir tek Arap ülkesinde bile, bu kelimeler ve terimler sorunu şimdiye kadar çözülmüş değildir.¹⁸¹ Bir yandan birkaç farklı

¹⁸¹ Suriye mesela bugün, tıp eğitiminin Arap dilinde görüldüğü tek Arap ülkesi olarak bilinir.

terim aynı şeyi ifade edebilirken, diğeryandan birbirinden farklı durumlar, bir kelime ya da bir terimle ifade edilmektedir. Bununla birlikte, Arapçada en önemli sorun olarak görülen ilim terimlerini ‘bir çatı altında’ toplama işi konusunda, azımsanmayacak, önemli mesafeler kat edilmiştir.

Hans Wehr’a göre, gelecekte mahalli lehçelerin Arapçanın yerine geçebileceği iddiası doğru bir iddia değildir. En azından, Arap dilinde şimdiki gelişmelere bakarak, bu iddiayı haklı kılacak bir şey bulunmamaktadır.

SONUÇ

Sâmî diller ailesinin dışında, Avro-Hint dilleri grubuna da katılmaya çalışılan Arap dili, mukayeseli araştırmaların sonucunda, sözlüksel, fonetik, morfolojik ve etimolojik alanda Sâmî dilleri grubundaki diğer dillere gösterdiği yakınlık ve benzerlikten dolayı, Sâmî dil ailesine mensup olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Arapların Avrupa ile teması sonucunda, yine Avrupalı araştırmacıların sayesinde eski abidelerde keşfedilen yazılar, Arap toplumunun yüksek bir dil hazinesine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Tezde gösterilen yazıların tarihlerine bakılırsa, Arap dilinin, en geç milattan beş asır önce başlayan bir tarihe ve ondan sonra da, hiç kesintiye uğramayan ve günümüze kadar gelen bir gelişim sürecine sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Dilbilimciler arasında, Câhiliyye devrinde var olan, İslam'ın ilk yıllarında da varlığını sürdüren Arap dilinin dilsel karmaşıklığı kabul edilen bir gerçek ise de, bu karmaşıklığın boyutu konusunda, delillerin azlığı sebebiyle, tek ve üzerinde uzlaşılmış bir görüş yoktur. Her halükarda, Arap yarımadası ve orada bulunan diller hakkındaki en eski araştırmalara ve bu araştırmaların gün yüzüne çıkardığı bilgilere göre, en başından beri yarımada da birbirinden farklı sayısız lehçeler bulunuyor ve neredeyse her lehçe müstakil bir şekilde varlığını koruyordu. Çöl şartlarında sürdürülen yaşam, bu farklılaşmaların **en önemli sebebiydi**. Bildiğimiz gibi Arap yarımadasında yaşayan o zamanki toplum hadarî ve bedevî, olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Kendilerine daha çok ticaret amacıyla gelen farklı milletlerden insanlar (Aramîler, İranlılar, İbranîler) yerleşik hayat süren Arapları ister istemez bir dil ve kültür karışımına zorluyordu. Araplar da anılan milletlerden medeniyet bakımından daha düşük seviyede oldukları için her açıdan (dil de dâhil) onların etkisinde kalıyordu. Bugün, Arapça ile uğraşan neredeyse tüm dil bilimciler (Araplar da dâhil), İslâmî fetihlerle birlikte Arap dilinin Arap yarımadasının dışına çıktığı zaman, çok da homojen bir yapıya sahip olduğu kanaatinde değillerdir.

Aşırıya kaçan bazı müsteşriklerin ve dilbilimcilerin bir kısmı ise, müşterek şiir dili (klasik Arapça) ile halk Arapçasının, tarih boyunca iki farklı dil çeşidi olduklarını, müşterek şiir Arapçasının da yapay bir dil olduğunu savunmaktadır. Bu görüşü savunan

dilbilimciler, i'rabin nübüvvet zamanında da var olmadığını söylemektedirler. Gerçi bazı müsteşrikler (ör: Versteegh, Andrew Freeman, Rabin) i'rabin kaybolmasını fushâ için çok da büyük tehlike olarak görmüyorlar. Rabin'in diliyle ifade edecek olursak "halk Arapçasına i'rabin katılmasıyla fushâyı elde edemeyiz".

Bu çalışmamızda yaptığımız araştırmalardan edindiğimiz kanaate göre, kelimeleri kısaltıp, yapıların değişmelerine sebebiyet verdiği için i'rabin kaybolmasını, Arap dilinin bozulmasında ve diglossianın ortaya çıkmasında önemli bir sebep olarak algıladığımız için, müsteşriklerin mezkûr görüşünün gerçeği yansıttığı inancında değiliz. Erken yaşta sigara içmeye başlayan bir kişinin, 60 yaşını geçip de vücudun tamamı hastalık kapınca, sigarayı bırakmasıyla vücudunun sağlığına yeniden kavuşmasını bekleyemeyiz. Bunun için asırlar boyunca halk dilinde, beraberinde birçok bozulmaları da getiren i'rabin kaybolmasını önemsiz görüp, bugün bozulan dile i'rabin yeniden getirilmesiyle fushâyı elde etmeyi beklemek pek de mantıklı görünmemektedir.

Bunun yanı sıra, yaşam şartlarının zorunlu bir sonucu olarak, bazen bir lehçe, diğerleri üzerinde üstünlük kurabiliyordu. Bu yüzden, İslam'dan önce Araplar tarafından hac için ziyaret edilen ve o zaman dinî, siyasî ve sosyal (ticarî) yaşamın önemli bir merkezi olan Mekke'de, ortak bir dilin oluşabileceği düşüncesi, objektif ve güçlü bir ihtimaldir. Güvenilir kaynakların zikrettiğine göre, İslam öncesi Arap yarımadasında insanlar ticaret amacıyla veya kendi aralarında çeşitli anlaşmalar yapmak için sık sık bir araya gelmekteydiler. Böylesi insan kalabalıklarına sahne olan zamanlarda şairler de kendi şiirlerini insanlara arz ediyorlardı. Cahiliye ve İslam'ın ilk dönemlerinde kendi aralarında lehçe kullanan, ancak şiirlerini edebî Arapça ile inşad eden birçok şair bulunmaktaydı. Blau'nun görüşüne göre –ki biz de aynı kanaati taşıyoruz-, Arapça nahvi bilmeyen ve lehçe ile konuşan şairlerin edebî Arapça ile hatasız şiir nazmetmeleri mümkün değildir. Dolayısıyla, eğer onlar o şiirleri yazıp, her sınıftan dinleyiciler de çeşitli topluluklarda ve panayırılarda onları dinleyip anlıyorlar idiyse, o zaman asla edebî Arapça ile halk dili arasındaki çok büyük farktan bahsedilemez.

Miladî X. yüzyılda Arap dili kurallaştırılırken, ilk başta Kur'an, sonrasında da Peygamber'in (s.a.v) hadisleri ve hutbeleri, halifelerin sözleri ve hutbeleri, İslamiyet'in erken devir belagatçılarının sözleri ve Arap şiiri divanları, dilcilerin müracaat ettikleri önemli kaynaklardandı. Sıraladığımız bütün bu kaynaklar ortak bir dil kullandıkları göz önünde bulundurulduğunda, Cahiliye dönemi ve İslam'ın ilk yıllarında mevcut olan ortak şiir dili (sonrasında klasik Arapça) ile kabile lehçeleri arasında çok büyük uçurumdan söz edilemez. Ancak bu ortak dil, Kur'an'ın indirilmesinden sonra olgunluğa ermiştir. Mekke'de oluşmuş bu ortak dilin (çoğu âlimlere göre - Kureyş lehçesi) o zamanlarda en yaygın kullanıma sahip lehçe olduğuna ise, Kur'an'ın lehçe ile nazil olması açık bir delildir. Zira Kur'an'ın dili bütün Arap kabilelerini muhatap alan bir dildir.

Oluşan bu ortak dil, ilk ve ciddi darbeyi milâdi VII. ve VIII. yüzyıllarda yapılan İslamî fetihlerle yemiştir. Yukarıda da söylediğimiz gibi, İslam'ın ilk yıllarında homojen bir yapıya sahip olmayan Arap dili, Arap yarımadasının dışına çıktığı zaman kendisini korumakta oldukça zorlanmıştır. Zira fethedilen yeni bölgelerdeki¹⁸² dilsel durum daha da karmaşıktı. Mısır'da örneğin, kökleri, Firavun halkının kullandığı dile uzanan Kıptîce ve onun yanında bazı toplumlar tarafından konuşulan Yunanca mevcuttu. Şam'a gelince, buradaki dilsel durum daha da karmaşıktı. Yahudiler birinci dil olarak Ârâmiceyi kullanırlarken, dinî törenlerde İbranîceyi kullanıyorlardı. Bunun yanında, bazı Hıristiyanlar, özellikle edebiyatta ve dinî ayinlerde kullanılan ve aslında Ârâmîcenin özel bir çeşidi olan Süryanîceyi geliştirdiler. Ancak günlük konuşmalarında, onlar da Ârâmîcenin değişik lehçelerini kullanıyorlardı. Bütün bunların ötesinde, Yunanca orada idarî dildi. Irak'ta Pehlevî dili,¹⁸³ hem idarî dil hem de insanlar arasında kullanılan konuşma dili olarak vazife görüyordu. Yine, nüfusun bir kısmı Ârâmîce konuşuyordu. İbranîce ise Yahudiler tarafından sadece dinî törenlerde kullanılıyordu. Diğer taraftan Hıristiyanlar, dinî ayinlerde Süryanîceyi kullanıyorlardı. Böyle bir dilsel karmaşıklıkla yüzyüze gelen ve zaten heterojen yapıya sahip olan Arap dilinin yara almadan kurtulması mümkün değildi.

¹⁸² Özellikle Mısır, Şâm ve Irak.

¹⁸³ Arapçanın klasik döneminde kullanılan Pehlevî dili, çağdaş Farsça dilinin aslı sayılmaktadır.

İslâmî fetihlerle birlikte Arap orduları, çok geniş sınırlara sahip olan bir imparatorluğun üzerinde egemen oldu. Fethedilen birçok çok yerde Arapça konuşanlar azınlıktaydı. Yeni Müslüman olmuş insanların çoğu ise Arapçayı, eğitimin gerektirdiği kurallara uymadan öğrendi. Gayrı Müslimler, kendilerine zor gelen i'raktan kaçınarak, vakıf sigalarına yönelmişler ve günlük hayatta artık i'rabsız dili kullanmaya başlamışlardı. İ'raktan yoksun olan adillerinin nizamını Arapçaya uygulayıp, vakıf sigalarını nerdeyse tüm durumlarda kullanmaya başlamışlardır. Yine, rivayetlere göre Arapça, fethedilen yerlerde kullanılan dillerin yerine, ancak 200 sene sonra geçebilmiştir. Bunun dışında, fethedilen yerlerde Arapların yabancı kadınlarla yaptıkları evliliklerin sonucunda, ancak ismen Araplara nispet edilebilen nesiller ortaya çıktı. Bunlar adillerini (Arapça), aslında Arapçayı muhtemelen çok iyi bilmeyen analarından öğreniyorlardı. İşte, İslâmî fetihlerden sonra siyasî ve sosyal yapıda Arapların yaşadığı müthiş değişimlerin, dillerine yansımayacağını düşünmek abes olur.

Dilbilimci Charles Ferguson, İslâmî fetihler öncesinde de diglossianın var olduğu, İslâmî fetihlerin ise, birçok müstakil lehçeye ayrılmış dilin eşitlenmesinde ve yeni bir dilin (onun deyimiyle 'Arabic Coinē' – Müşterek Arap dili) çıkmasında önemli rol oynadığı görüşündedir. Bu müşterek halk Arapçası, fâtiht orduların saflarında (kamplar, karargâhlar –muaskerât) yer alan muhtelif kabileler arasında ortak iletişim aracı olarak kullanılıyordu. Bunun için, birçok müsteşrike göre, bugün Arap yarımadasının dışında mevcut olan çağdaş Arap lehçelerinin aslı, klasik Arapça değil, hakkında konuştuğumuz ve İslâmî fetihler sonrasında oluşmuş bu ortak halk Arapçasıdır. Bizce de bu gözardı edilebilecek bir görüş değildir. Arap dili, İslâmî fetihlerden sonra kısa bir zaman dilimi içerisinde (200 yıldan az) köklü bir değişim yaşamıştır. Eğer bunu kabul etmiyor ve bugünkü çağdaş Arap lehçelerini, dilde asırlar boyunca süren bir değişimin neticesi olarak görüyorsak, Ferguson'un işaret ettiği standart Arapça'dan farklı olarak lehçelerin birçok ortak özelliklerini kolay bir şekilde açıklayamayız. Zira asırlar boyunca, dilde yavaş yavaş süren değişim sonucunda, Arap yarımadasının dışında kalan lehçelerin hepsinde bu kadar ortak özelliğin oluşması mantıklı görünmemektedir. Diğer yandan, nahivcilerin hicrî III. yüzyılda 'Kur'ân dilini korumak' sloganı altında yaptıkları çalışmalar ve dilin korunması konusunda

gösterdikleri hırs, o zaman dilde başlayan hızlı bir değişimin ve bozulmanın açık bir göstergesidir.

Bundan sonra, Abbasî döneminde, merkezî otoritenin zayıflaması, yabancı toplumlarının hükmü altına girilmesi gibi olaylar diglossiayı ‘büyüten’ önemli faktörlerden olmuştur. Samânîlerin giderek büyüyen bağımsızlığı ve Farsçanın yayılması, Arap dili üzerinde büyük bir etki bırakmıştır. Selçuklular zamanında, fethedilen yabancı bölgelerde, Farsça, yavaş yavaş, sadece idarî dil değil, aynı zamanda dini olmayan edebiyat türlerinin (şiir, hikâyeler v.s) de dili olarak Arapçanın yerini almaya başlamıştır. Aynı dönemde, Arap bölgelerinde müstakil hanedanlıkların çıkması, lehçelerin gelişmesini tetikleyen yine önemli faktörlerden olmuştur.

Arap ülkeleri daha sonraları, Osmanlı imparatorluğuna boyun eğmiştir. Osmanlı zamanında da dil ve edebiyattaki durgunluk sürmüştür. Arap İslam kültürünün merkezi sayılan Mısır’da bile edebî aktiviteler en alt dereceye düşmüş ve edebî Arapça küçük bir âlim zümresiyle sınırlı kalmıştır. Lehçeler, edebî amaçlarda çokça kullanılmaya başlamıştır. Bazı şiirler bile, hicri X. (m. XVII.) yüzyılda halk dili ile yazılmıştır. Dilde ve edebiyatta bu durgunluk hicri XIII. (m. XIX.) yüzyıla kadar devam etti. Arap ülkeleri XIX. yüzyıl boyunca sömürgecilik kurbanlarıydı. Bütün bu zaman içerisinde Arap dili dini işlerde yerini korumuşsa da, Türkçe, İngilizce ve Fransızcanın etkisinden kurtulamamıştır.

Araplar Avrupa medeniyetiyle, Napoleon’un Mısır’ı işgal etmesi ve Avrupa güçlerinin Osmanlı imparatorluğuna karşı yürüttüğü politikalar sonucu Fransızlar’ın Cezayir’e girmesiyle tanışmıştır.

Genel uyanışa ‘pozitif’ bir şekilde etki eden bu olay, aynı olumlu etkiyi dilsel alanda ne yazık ki göstermemiştir. Arap ortak dilini günlük hayattan ve yazılı edebiyattan uzaklaştırmayı hedefleyen zararlı kolonyalist düşünceler bizi, Arap dil bilimi tarihi çalışmalarımızda bu çağa özel olarak daha çok önem vermeye çağırıyor. XVIII. ve XIX. yüzyılda medya aracılığıyla hızla yayılmaya başlayan klasik Arapça (Kur’ân Arapçası), müsteşrikler tarafından ammîcenin teşvik edilmesiyle durdurulmaya çalışılıyordu. Hiç şüphe yok ki, halk dilini teşvik eden çalışmalar, Arap ümmet

birliğinin parçalanmasına yönelikti. Lehçelerin bilinçli olarak farklılaşmasının teşviki, Latincenin çeşitli Roman dillerine bölünmesi gibi, Arap bölgesinin de birçok dile bölünmesini ön görüyordu.

İşte, Arap dilinde, tarihten itibaren çeşitli siyasi ve sosyal sebeplerle büyüyen bu diglossial durum, bugün, en azından tezde verdiğimiz diglossianın tarifine göre, çağdaş Arap dilinin sosyolinguistik bir gerçeğidir. Yine, tezde verilen edebî dil ile halk dili arasındaki farklar, bu “iki dilin” arasındaki hiç de küçümsenmeyecek farklılığı gözler önünde sermektedir. Bunun için, en azından yakın bir gelecekte, Arapların (eğitilmiş kişiler de dâhil) birbirleriyle edebî dilde konuşmalarını beklemek uzak bir ihtimaldir. Yine, diglossianın varlığını sürdürmesinin en büyük sebeplerinden olan eğitimsizlik, Arap ülkelerindeki hükümetler tarafından iyileştirilmedikçe, Arap dilinin diglossial durumunun değişmeyeceği açıktır. Diğer taraftan, televizyon ve radyo gibi medya araçlarının bugün hemen her evde bulunması, standart Arap dilinin Araplarca tamamen anadili gibi edinilmesine yardımcı olamasa bile, daha çok anlaşılmasına kesinlikle yardımcı olmaktadır.

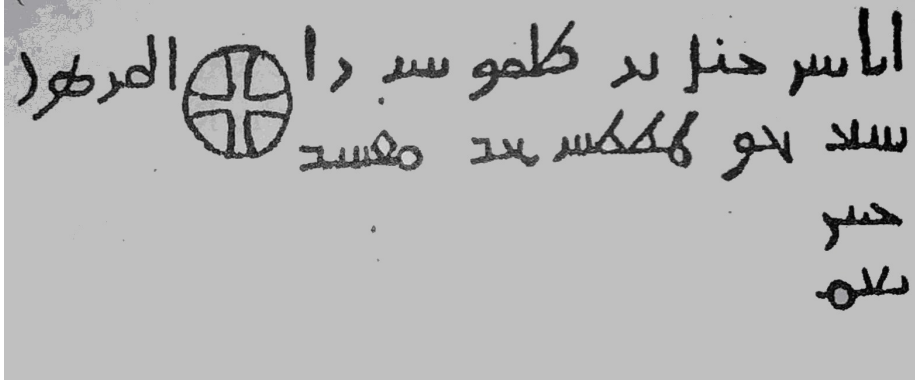
Her şeye rağmen standart Arap dili mahkemelerde, okullarda, idarî işlerde ve diğer resmî yerlerde kullanılmaya devam etmektedir. Edebî Arap dili bugün hâlâ canlı ve gelişmekte olan bir dildir. Bunun en büyük sebebi onun Kur’ân dili oluşudur. Ayrıca İslam dininin gittikçe yaygınlaşması, Kur’ân ilimlerinin araştırılması ve öğrenilmesi, bu dilde zengin bir edebiyat hazinesinin bulunması, standart Arap dilinin varlığını korunmasına yardımcı olmaktadır. Bugün, Hans Wehr’in de dediği gibi, mahalli lehçelerin Arapçanın yerine geçebileceği iddiası doğru bir iddia değildir. En azından, Arap dilinde şimdiki gelişmelere bakarak, bu iddiayı haklı kılacak bir şey bulunmamaktadır.

Handwritten text in Nemâra script, consisting of five lines of cursive characters.

Şekil 2. Nemâra yazısı, 328-329 M.Ö.

Handwritten text in Zebed script, consisting of two lines of cursive characters.

Şekil 3. Zebed, 512 M.S.

Şekil 4. Harran, 568 M.S

Şekil 5. Ümmü'l-Cimâl, III. y.y. M.S.

BİBLİYOGRAFYA

- ‘AFÎFÎ, Zeyneb, *Felsefetu’l- luğa ‘inde’l-Farâbî*, Daru’l-Kuba’ li’t-tibâ’a ve’n-neşr, Kâhire, 1997.
- ‘ALVÂN, ‘Abdü’l-Cebbâr, *eş-şevâhid ve’l-istişhâd fi’n-nahv*, Mektebetu’z-zehrâ, Bağdat, 1976.
- AMAL, Fâris, *Diglossia in Arabic Speech Communities: Classical Language Compared with the Syrian Vernacular*, 1975.
- el-BECÂVÎ, Alî Muhammed; AHMED, Muhammed Hab el-Mevlâ bik; EBU’L-FADL, Muhammed İbrâhîm, *Eyyâmü’l-‘Arab fi’l-Câhiliyye*, Menşûratu’l-mektebeti’l-‘asriyye, Saydâ, Beyrût, ty.
- el-BEHNESÎ, ‘Affîf, *el-Fennu’l-İslâmî*, 1. baskı, Dimeşk, 1986.
- BEKR, Seyyid Ya’kûb, *Dirâsât fi fikhi’l-luğati’l-‘Arabiyye*, Mektebetu ‘ilmi’l-luğa, Beyrût, 1969.
- el-BELÂZURÎ, Ebu’l-‘Abbâs Ahmed ibn Yahyâ ibn Câbir, *Futûhu’l-buldân*, Beyrût, 1987.
- BLAU, Joshua, *The Beginnings of the Arabic Diglossia. A Study of the Origins of Neoarabic*, Afroasiatic Linguistics, edit. R. Hetzron, 4:4, No: 30.
- BROCKELMANN, Carl, *Târîhu’l-edebî’l-‘Arabî*, t’arîb: en-Neccâr, ‘Abdu-l Halîm, Darü’l-meârif, Kâhire, 1961-1968.
- BUČAN, Daniel, *Abu Nasr al-Farabi – Drugi učitelj, predgovor Knjizi o slovima*, Demetra, Zagreb, 1999.
- CORBÎN, Henry, *Historija islamske filozofije*, Veselin Masleša, Svjetlost, Drugo izdanje, Sarajevo, 1987.
- DAYF, Şevkî, *Tahrîfâtu’l-‘ammiyyeti li’l-fushâ*, Dârü’l-meârif, Kâhire, 1994.
- DE SAUSSURE, Ferdinand, *Opšta lingvistika*, Nolit, Beograd, 1975.
- DEKKÂK, ‘Abdü’r-Raûf, *Umerâ’u’ş-şi’ri’l-‘Arabî*, Daru’rabi’ li’n-neşr, Halep, 2009.
- DUBRAVKO, Škiljan, *Pogled u lingvistiku*, Školska knjiga, Zagreb, 1980.

- DURAKOVIĆ, Esad, *Poetika Arapske književnosti u SAD*, Zid, Sarajevo, 1997.
- ENÎS, İbrâhîm, *Fi'l-lehecâti-l 'Arabiyye*, Mektebetu'l-enclû el-Misriyye, 4. baskı, Kâhire, 1978.
- _____, *Mustekbelu'l-luğati'l-'Arabiyyeti'l-muşterake*, Ma'hedu'd-dirâsâti'l-'Arabiyyeti'l-'âliye, Kâhire, 1960.
- _____, *Turuk tenmiyyeti'l-elfâz fi'l-luğa*, Metbaatu'n-nehdati'l-cedîde, Kâhire, 1967.
- FAYDA, Mustafa, "Adnân", *DİA*, c. I, İstanbul, 1988.
- _____, "Kahtân", *DİA*, c. XXIV, İstanbul, 2001.
- FEHMÎ, 'Abdü'l-'Azîz, *el-hurûfu'l- lâtiniyye li'l-kitâbeti'l-'Arabiyye*, Kâhire, 1994.
- FERGUSON, Charles Albert, "*The Arabic Koine*", Structuralist Studies in Arabic Linguistics, Brill Academic Publishers, 1997.
- FLEÏSCH, Henri, *Introduction À L'étude Des Langues Sémitiques: éléments de bibliographie*, Paris, 1947.
- FÜCK, Johann, *el-'Arabiyye*, çev. Ramadân 'Abdu't-Tevvâb, Mektebetu'l-hancî, Mısır, 1970.
- GUMPERZ, John J., "Jezici i socijalne grupacije", "Kultura", Br. 25, Beograd, 1974, s. 47-57.
- GÜNDAY, Hüseyin – ŞAHİN, Şener, *Arapça Dilbilgisi (Sarf Bilgisi)*, Alfa Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 2005.
- HAFİZOVIĆ, Mesud, *Lingvističko djelo İbrahima Enîsa*, Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, Sarajevo, 1994.
- HÎCÂZÎ, Mahmûd Fehmî, *el-luğatu'l-'Arabiyye 'abra'l-kurûn*, Kâhire, 1961
- _____, *İlmu'l-luğa el-Arabiyye*, Kuveyt, 1973.
- HARMÂ, Nâyif, *Edva' 'ala'd-dirâsâti'l-luğaviyyeti'l-muâsıra*, Kuveyt, 1978.
- HİTTİ, Philip, *İstorija Arapa*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1967.

- el-HUKAYL, Suleymân ibn ‘Abdu’r-Rahmân, *Delîlu ’l-muallim ve ’l-muteallim*, Riyâd, 1994.
- HÜSEYN, Taha, *el-edebu ’l-Câhilî*, Matbaatu Fârûk (Muhammed Abdur-rahmân Muhammed), 3. baskı, Kâhire, 1933.
- IBN CİNNÎ, Ebu’l-Feth Usmân, *el-Hasâ’is fi ’l-luga el-’Arabiyye*, Tahkik: Muhammed Ali Neccar, Daru’l-kutub el-Misriyye, Kâhire, 1956-1957.
- İBN MANZÛR, Ebu’l-Fâdil Cemâlüd’-dîn Muhammed b. Mûkerrem el-Mısırî, *Lisânü ’l-Arab*, c. XV, Beyrût, 3. baskı, Dâru Sâdır, 1994.
- İBN VERRÂK (editör), *What the Koran really says*, New York. ty.
- İBN ZEKERİYYA, Ebu’l-Hüseyn Ahmed ibn Fâris, *Mu’cem Mekâyisi ’l-luğa*, Tahkik: ‘Abdü’s-Selâm Muhammed Hârûn, Dâru’l-fikr, 1979.
- JANKOVIĆ, Srđan, *Arapski izgovor s osnovama arapskog pisma*, Svjetlost, Sarajevo, 1983.
- KADDÛR, Ahmed Muhammed, *Medhal ilâ fikhi ’l-luğa el-’Arabiyye*, Daru’l-fikr el-muâsır, Beyrût, 1993.
- KABLÂN, Hamza, *Dirâsât fi târîhi ’l-lügati ’l-’Arabiyye*, Daru’l-Feysal es-Sekâfi, Riyâd, 2000
- KİCO, Mehmed, *Arapska Jezikoslovna Znanost*, Fakultet İslamskih Nauka u Sarajevu, Sarajevo, 2003.
- MİTCHELL, Terence Frederick, “*Some Preliminary Observations On the Arabic Coine*”, British Society for Middle Eastern Studies, 1975, Vol. 2, No. 2.
- MUFTIĆ, Teufik, *Gramatika Arapskog Jezika*, Ljiljan, Sarajevo, 1998.
- PEČAR, Zdravko, *Buđenje Arapa*, Nova prosvjeta, Sarajevo, 1958
- RABİN, Chaim Menachem, *Ancient West-Arabian*, London, 1951.
- RAMADÂN, ‘Abdu’t-tevvâb, *Fusûl fi fikhi ’l-luğa el-’Arabiyye*, Mektebetu’l-hancî, Kâhire, 1973.

- RÖSSLER, Otto, “*Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*”, Band 100, Heft 1, Tübingen 1950.
- es-SÂLIH, Subhî, *Dirâsât fî fikhi ’l-luġa*, Daru’l-‘ilm li’l-melâyîn, Beyrût, 1973.
- STETKEWYCH, Jaroslav, *The Modern Arabic literary Language, Lexical and Stylistic Developments*, The University of Chicago, Chicago – London, 1970.
- es-SUYÛTÎ, Celâlu’d-dîn ‘Abdu’r-Rahmân b. Ebî Bekr, *el-Muzhir fî ’ulûmi’l-’Arabiyye ve ’anvâuhâ*, Tahkîk: Muhammed, Ebu’l-fadl vd., 4. baskı, Kâhire, 1958.
- VÂFÎ, ‘Abdü’l-Vâhid, *Fikhu’l-luġa*, Nehdatu Misr, 3. baskı, Kâhire, 2004.
 _____, *el-luġa ve ’l-muctema*, Daru Nehdati Misr, Kâhire, 1971.
- el-YAZICI, İbrâhîm, *Luġatu-l cerâ’id*, Matbeatu-t tekaddum, Mısır, Kâhire, 1916.
- el-YESÛ’Î, Rafâ’il Nahle, *Garâ’ibu’l- luġati’l-’Arabiyye*, Beyrût, 1960.
- Wehr, Hans, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, edit. Cowan, Milton, J., New York, 1976.
- WULFÎNSÛN, İsrâ’îl, *Târîhu ’l-luġati’s-Sâmîyye*, Dâru’l-kalem, Beyrût, 1980.
- ZEYDÂN, Corcî, *el-Felsefetu ’l-luġaviyye ve ’l-elfâzu’l-’Arabiyye*, Dâru’l-hadâse, Kâhire, 1978.
 _____, *Târîhu ’l-luġati’l-’Arabiyye*, Mektebetu’l-hilâl, Mısır, 1904.

ÖZGEÇMİŞ

Doğum Yeri ve Yılı: Dragaş / 1985

Öğr.Gördüğü Kurumlar :	Başlama Yılı	Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise:	2000	2004	Bozyazı İmam Hatip Lisesi
Lisans:	2004	2008	U.Ü. İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans:	2008	2010	U.Ü. Sos. Bil. Enstitüsü

Doktora:

Medeni Durum: Bekâr

Bildiği Yabancı Diller ve

Düzeyi: Türkçe, Arapça, İngilizce, Boşnakça - Sırpça (iyi)

Çalıştığı Kurum (lar) Başlama Ayrılma Çalışılan Kurumun Adı:

1.

Yurtdışı Görevleri:

Kullandığı Burslar:

Aldığı Ödüller: 2008 Uludağ Üniv. İlahiyat Fakültesi birincisi

Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki

Topluluklar:

Editör veya Yayın Kurulu Üyelikleri:

Yurt İçi ve Yurt Dışında katıldığı Projeler:

Katıldığı Yurt İçi ve Yurt Dışı Bilimsel

Toplantılar:

Yayımlanan Çalışmalar:

Diğer:

25. 07. 2010

Sejfidin HARUNİ